

Анатоль Бутэвіч

**Раскіданае
ГНЯЗДО
кРывіцкай
СЛАВЫ**

**Незвычайная вандроўка па
Крэўскіх мурах**

Мінск
“Беларуская навука”
2008

Бутэвіч А.

Раскіданае гняздо крывіцкай славы:
Незвычайная вандроўка па Крэўскіх мурах/ Анатоль
Бутэвіч. – Мінск: Беларус. Навука, 2008. – 127 с.,
[16с.,] іл.

ISBN 978-985-08-0994-0.

Кніга Анатоля Бутэвіча – займальныя аповед найперш пра слауты на ўсё Вялікае княства Літоўскае Крэўскі замак. Але не толькі. Бо магутных, прыгожых і архітэктурна выразных замкаў і палацаў на беларускай зямлі было шмат. Не ўсе іх пашкадаваў час і людзі. Ды нават руіны сведчаць пра будаўнічыя здольнасці іхніх стваральнікаў, пра ваенную здатнасць іхніх абаронцаў, пра густы іхніх гаспадароў. Вядома, у кнізе ўсё гэта падаецца толькі ў той ступені, што мае дачыненне да Крэўскага замка і яго слаутых насельнікаў. А з гісторыяй Крэўскага замка звязаны лёсы вялікіх князёў літоўскіх Альгерда, Ягайлы, Вітаўта, Кейстута, імёны іншых гістарычных асобаў.

У другой частцы кнігі падаецца хроніка Ягайлавага часу -- багаты і цікавы дакументальны матэрыял пра Вялікае княства Літоўскае часу Ягайлы.

Частка I

ЗА ЗАМКАВЫМІ МУРАМІ

БУСЛЫ НАД КРЭВАМ

Што мне пекны Парыж, Рым прыгожы і слыжны,
Што швейцарскія горы, старыя Афіны.
Што мне Вена, што мне Лондан туманны...
Больш за ўсё я бацькоўскаму краю адданы.

В. Дунін-Марцінкевіч.

Маё першае вочнае знаёмства з гэтым гняздом крывіцкай славы, як ні дзіўна, адбылося толькі на пачатку новага стагоддзя і нават новага тысячагоддзя. Пазнавата, вядома. Але ад гэтага не стала менш значнай мая захопленасць ім, як не паменела ягоных загадак, не прыцьмілася ягоная слава (хіба толькі няўмольны час не пашкадаваў велічы ягоных сцен і вежаў), наадварот, яшчэ больш дайшла да свядомасці людзей ягоная значнасць і каштоўнасць -- самога замка, тых падзей, што некалі тут адбываліся, бліжэйшым стаў лёс тых людзей, што жыццё сваё зніталі з гэтым магутным і гордым тварэннем рук чалавечых.

Крэўскі замак...

Прамовіш гэтыя словы, і адразу адчуваеш подых гісторыі, нібыта на ўласныя вочы бачыш шыкоўныя баалі вялікалітоўскай знаці, як бы на свае вушы чуеш гучныя размовы вялікіх князёў літоўскіх і іхніх замежных гасцей, а з сырых і цёмных падземляў ледзь чутна праз тоўшчу сцен і гадоў даносяцца енкі і стогны тых, хто кінуты ў замкавыя лёхі, каб жыццём сваім заплаціць за непаслушэнства гаспадару тутэйшаму.

Так, гэта – Крэўскі замак, велічныя і ўпартыя руіны якога і дагэтуль не паддаюцца ні часу, ні людзям...

Гарачае, проста спякотнае лета не перабіла нашага жадання дабрацца да Крэва, пабачыць рэшткі старажытнага Крэўскага замка, з якога стала на крыло, пайшла-паляцела ў вялікі свет наша сумесная з Польшчай гісторыя, запачаткаваная ў 1385 годзе знакамітай Крэўскай уніяй, заключанай з палякамі вялікім князем літоўскім Ягайлам. Мо цеплілася ў нас, падарожнікаў, надзея, што прысак распаленай сонцам дарогі прыгасіцца прысакам даўнішняй беларускай гісторыі. Хацелася крышку астудзіцца ля халаднаватых і ў спёку – а мо схаладнелых ад жудасцяў, што тварыліся калісьці тут? – рэшткаў сцен і лёхаў старадаўняй памятки часоў Вялікага княства Літоўскага.

Так ці інакш, а ліпеньскі санцапёк і сапраўды аказаўся не такім ядавітым ля Крэўскіх муроў. Высветлілася, што мы не адны такія. Некалькі таксама “неарганізаваных” турыстаў-наведнікаў не спалохаліся расплаўленага ліпеньскага неба і зачаравана блукалі па руінах былой велічы і славы. Адны. Без нічыіх кваліфікаваных тлумачэнняў, без спрактыкаваных гідаў-экскурсаводаў.

Але самі яны аказаліся людзьмі дасведчанымі і адзін перад адным стараліся як мага паўней выявіць прыхільнасць да даўніны і веданне падзей, звязаных з Крэвам. Гэта ўсцешыла і абнадзеіла: не, не знікнем мы ў паняверцы, калі моцна трымаюць карані нашы, калі намагаемся нечаму вучыцца ў гісторыі, якая лічыцца суровым і непадкупным настаўнікам.

Калі ехалі па старадаўняй зямлі калісьці магутнага і слаўнага на ўсе ваколіцы Крэўскага княства, калі пад’язджалі да Крэва, вядомай ў XIII

стагодзі сталіцы Нальшчан, не пераставалі дзівіцца, як шмат, неверагодна шмат наўзбоч дарог, у паселішчах буслянак. На дрэвах, на слупах, на стрэхах хат.

Аказалася, і ў самім Крэве, і нават каля замка іх не менш. І ўсе ўганараваны даўганогімі гаспадарамі, якія, як філігранна вытачаныя з бялюткага мармуру, на фоне замгленага спякотай нябеснага блакіту ўяўляліся даўнімі рыцарамі ў белых плашчах-накідках, што вартуюць не толькі свае гнёзды, а і недаравальна забытую і, здараецца, прысвоеную іншымі тутэйшую гісторыю.

А чырвананогія абярэжнікі беларускай зямлі клапатліва схілялі свае галовы да неакрэпых пакуль буслянятак і нешта нячутнае нам клекаталі сваім дзеткам. Ці не баялі легенды і паказкі, якімі шчодра атулены гэты край, каб з маленства запомніла малеча сваё знакамітае радавае гняздо? Каб ведалі, куды вяртацца з далёкага і цёплага, але не зродненага духоўна выраю – на беларускія палаткі, да хат шчырых рупліўцаў-гаспадароў тутэйшай зямлі, да нязводнай крыніцы непаўторнай крывіцкай гісторыі, што бусловым клекатаннем чуецца з-над муроў Крэўскага замка, гэтага раскіданага ўжо гнязда крывіцкай славы.

І як бы знарок, нібыта сцвярджаючы сваю знітаванасць з **гэтай** гісторыяй некалькі белакрылых птахаў паважна пакружылі ў трымцівым ад спёкі паветры і апусціліся на счырванелья ад промняў паніжэлага ўжо сонца, васпаватыя ад часу і пакрышаныя, пашчапаня дажджом і ветрам, цагляна-чырвоныя і шэра-каменныя замкавыя сцены, на дагэтуль высакародную і непадатную ветравеям Княскую вежу, у якой некалі трагічна абарваўся лёс легендарнага і назаўсёды захаванага ў людскай памяці славутага вялікага князя літоўскага Кейстута.

Белыя буслы, чырвань сцен і палымаяная барва вечаровага неба...

Містыка нейкая, дый годзе.

Як і тое, што на стромых вертыкальных замкавых мурах невядома якім чынам смокчуць жыццядайныя сокі велікаватыя і ўраджайныя сёлета арабінкі, шапатлівыя клёнікі. Дзе зніжэлыя, а дзе вышэйшыя, часам надта высокія сцены ад нізу да самага верху як бы пранізаны маладымі дрэўцамі, нібыта гэта сама гісторыя працягвае да нас свае маладыя рукі, нястрымна мкнецца ўгору, да сонца і прызнання. А ўчэпістая трава забыцця намагаецца схваць і самі сцены, і тую летапісную рэальнасць, што панавала тут даўным-даўно -- не за нашым часам.

Колькі гадзін непрыкметна адышлі ў нябыт, аднак немагчыма саступіць з гэтых утравелых насыпаў, каменных крушняў, што былі калісьці сценамі, зааераных балацявінак, якія засталіся ці не з часу будаўніцтва замка каля сутокаў рэчак Краўлянка і Шляхцянка. Намагаюся ўявіць, што адбывалася тут некалі, як жылі, як паводзілі сябе вялікія князі літоўскія – Альгерд, Кейстут, Вітаўт, Ягайла, чым займаліся іхнія дружыны і чэлядзь, іхняя радзіна, тутэйшы люд папаліты.

Заплюшчыў вочы, і паплыў час, адносячы ў даўніну, у нязводную мінуласць. Водар гісторыі абудзіў уяўленне, узнавіў прачытанае і пачутае. Здаецца, адтуль, з пракаветнай вечнасці даляцелі галасы нашых продкаў. Хто шэптам, хто крыкам, а хто ціхім маленнем за нашу зямлю распавядаў пра падзеі даўно мінулыя, пра наш агульны беларускі радавод, пра пошукі той адзінай і ратавальнай дарогі да храма, на дзвярах якога звабліва для многіх пакаленняў свяціліся словы: “Людзьмі звацца”.

Суцішаная мройнасць ахінула наміткай супакаення. А тут раптам невядома адкуль паважна

выплыў з-за муроў конік, па-гаспадарску ступіў на вялізны ўтравелы замкавы пляц, агледзеў яго, а пасля пакаціўся на мурог і давай дурэць, забаўляцца, качацца па траве. Не зважае нават, што качаецца па шматсотгадовай гісторыі.

Чый ён?

Альгердаў? Мо няўтомны конік годна служыў гэтаму дабраслаўнаму сыну сваёй зямлі, адважнаму, мудраму і прызнанаму дзяржаўцу, што ўзвысіў і ўмацаваў Княства, прымножыў ягоныя ўладанні і даказаў ваяўнічую моц?

Ягайлаў? Які з беларускіх зямель з годнасцю вялікага князя трапіў у стольны Кракаў, на каралеўскі польскі пасадак, узяўшы за жонку маладзюткую і найпрыгожую ў Еўропе каралеву Ядвігу. Мо гэта яго шматкроць з ахвотай імчаў конік у тутэйшыя дубровы і пушчы на любімыя былым язычнікам ловы?

Вітаўтаў? Які сваёй адвагай, мудрасцю і гаспадарлівасцю ўзвёў Вялікае княства Літоўскае на найвышэйшы ўзровень у Еўропе, надаў яму не адно тэрытарыяльнай разлегласці, але і годнай, нікім не неаспрэчанай магутнасці, за што яшчэ пры жыцці назвалі яго Вітаўтам Вялікім? Мо гэты конік уратаваў яго ад Ягайлавай помсты, завёў у стан крыжакоў, а пасля ўсё адно вярнуў на родныя поўні і нават вынес да бурапеннага Чорнага мора, дзе вялікалітоўскі гаспадар заснаваў знакамітую Адэсу?

Кейстутаў? Мо прывёз конік гэтага сівабародага мудраца ў Крэва і ніяк не дачакаецца, не разумее, куды і за што знік гаспадар, на каго пакінуў?

Эх, конік-конік! Каб жа быў ты чароўны і, як Сіўка-Бурка, перанёс на стагоддзі назад, паказаў тыя шляхі-дарогі, па якіх да нас стукаецца наша гісторыя, просіцца ў нашыя душы, кліча-заклікае не быць Іванамі без роду і племені!

Пачуў сённяшкі конік наша жаданне і сапраўды пімчаў нас да нашах каранёў, да запачаткавання нашай светлазорай славы...

ЗАМКІ ЗАПАЧАТКОЎВАЛІ ГАРАДЫ

Замкі Беларусі.

Нават само спалучэнне гэтых слоў мае нейкі таямнічы, загадкавы і зваблівы сэнс. Ва ўсякім выпадку для мяне. Пачуеш слова “замак”, і адразу ва ўяўленні паўстаюць нязвыкла невядомыя, але і адначасна як быццам недзе бачаныя (мо віна ў гэтым кінафільмаў?) пышныя старасвецкія палацы, дзе жыццё размаітае і нянаскае, не звыкла будзённае, а ўзнёслае, вірлівае, нават небяспечнае – рыцарскае адным словам.

Бо і сапраўды сярэднявечныя замкі вылучаліся сваім непаўторным водарам існавання, заквашаным не адно на перыпетыях кахання з таямнічымі спатканнямі і дуэлямі рыцараў-супернікаў, але і на куроцыме ваенных пажараў, звоне клінкоў і мячоў, грукатанні камянёў, што падалі на галовы захопнікаў, булькатанні смалы, што лілася на іхнія галовы. Гэта і таямнічая прахалода глыбокіх падземляў, і страхатлівая цемра пакручастых падземных хадоў, і нябачныя цені прывідаў, што абавязкова спадарожнічалі насельнікам ледзь не кожнага беларускага замка.

А мо ва ўсім гэтым вінаваты “мой” Нясвіжскі замак, які з маленства ўвайшоў і ў маю свядомасць не толькі сваімі велічнымі ў параўнанні з саламянастрэхімі хутарскімі і вясковымі хацінамі сценамі і спічастымі вежамі, але і нечуванымі паказкамі пра тамашняе – *замкавае, палацавае* -- жыццё, у якім небыліцы (чаго варты адны радзівілаўскія прагулкі-катанні на мядзведзях,

запрэжаных у сані, па тых пасыпаных соллю – каб слізка было -- падземных хадах, што, Кажуць, цягнуліся ажно да Мірскага замка, дзе віравала несціхана вясёлае цыганскае жыццё, бо Мір, аказваецца, быў цыганскай сталіцай “на ўсё Вялікае княства Літоўскае”, дзе жыў сам цыганскі барон, прызначаны, дарэчы, на гэтую пасаду тым жа Пане Каханку Радзівілам) спалучаліся з рэальнымі расповядамі пра добрыя дзеі і пра незвычайную жорсткасць магутных гаспадароў не адно нясвіжскай зямлі – Радзівілаў?

Так ці інакш, а палацы і замкі дагэтуль вабяць мяне, дарослага, сваёй таямнічасцю і загадкавасцю. Я перакананы, што беларускія замкі -- гэта сапраўды бяспэжныя культурны і гістарычны нацыянальны скарб. Сёння. Заўтра. І назаўсёды.

Толькі – калі ўсе мы гэта зразумеем і зробім усё магчымае і нават немагчымае, каб і самі замкі з палацамі, і іхняя аўра захаваліся як мага больш поўна і аўтэнтычна. Каб напаўразбураныя -- аднавіліся, каб зніклыя -- былі пазначаны хоць бы адметнымі знакамі-памяткамі. Бо яны -- сведкі былой велічы і магутнасці, што і сёння прарастае на нашай зямлі добрымі справамі і спеліць, мацуе і загартоўвае яе будучыню.

Шмат слаўных і трагічных старонак нашай гісторыі звязана з замкамі. Калі б не яны, не майстэрства іхніх будаўнікоў, не мужнасць, адвага і самаахвярнасць іхніх абаронцаў, то мо не было б сёння і беларускай зямлі. Яшчэ і дагэтуль старадаўнія абарончыя комплексы здзіўляюць сваёй архітэктурнай выразнасцю, канструктыўнай зручнасцю, абарончай магутнасцю, ды і проста паважнасцю, велічнасцю, а часта і непаўторнай прыгажосцю. Нават іхнія руіны сведчаць пра былую моц, нават замчышчы ўражваюць сваёй непрыступнасцю.

І ўсе гэтыя гняздоўі беларускай славы ахінуты наміткай таямнічасці, атулены шматлікімі легендамі і паданнямі. Без іх і сама наша гісторыя многае страціла б, была б сухой і невыразнай, а яе ўспрыняцце – без належнага даўніне рамантычнага арэола. Вось каб удалося расхінуць заслону часу і даведацца пра ўсе таямніцы, выслухаць споведзі ўсіх замкавых прывідаў – наколькі ажыла б і зарунела беларуская гісторыя, якой захапляльнай і непаўторна-звоблівай стала б яна. Не горай, чым у даўно і звыкла прызнаных еўрапейскіх майстроў гістарычна-дэтэктыўнага жанру.

Кажуць, што Беларусь зверху нагадае карункавы кляновы лісток. Калі б выпала шчаслівая магчымасць узняцца над гэтым лістком і зірнуць на зямлю праз чароўныя акуляры, шмат цікавага маглі б мы ўбачыць. Заўважылі б, што нібыта пульсуючымі жылкамі пранізаны гэты лісток рэчкамі, рэкамі, рачулкамі, ручаямі. А калі б нейкі чараўнік здолеў у адначасе аднавіць усе беларускія замкі, што некалі “грозна, думна” азіралі наваколле, нашаму здзіўленню не было б межаў. Як пагодлівым жніўнем бары і лясы густа засяляюцца каралямі-баравікамі, так і нашая зямелька спрэс прарасла б цудоўнымі архітэктурнымі ансамблямі.

Замак і замок.

На першы погляд паміж гэтымі словамі няма ні прамой сувязі, ні ўзаемазалежнасці. Аднак, калі супаставіць глыбінны сэнс абодвух слоў у гістарычнай праекцыі, можна зразумець іхнюю роднаснасць і паяднанасць. Па самай першаснай сваёй сутнасці замкі выступалі сапраўднымі замкамі-ахоўнікамі беларускай зямлі. Кожны з іх уяўляў надзейны, з індывідуальным сакрэтам замок, які перакрываў шлях ахвотнікам заваяваць і зваяваць нашыя палаткі, лясы, бары, балоты і рэкі, зняволіць і абяздоліць нашых людзей. Адабраць чужое – ці не

гэта было галоўным правілам і наймоцным памкненнем многіх прыхадняў-заваёўнікаў?

Нездарма некалі існавала завяздэнка, згодна з якой зямля, няхай сабе па ёй топчуцца заваёўнікі, не лічылася захопленай, пакуль не зломлена апошняе супраціўленне ў замку, пакуль там жывуць і абараняюцца тутэйшыя гаспадары. Таму і доўжыліся аблогі замкаў тыднямі, месяцамі, а то і яшчэ больш.

А беларуская ж зямля знаходзілася на самым ажыўленым еўрапейскім скрыжаванні. Як ні заманецца нейкаму заваёўніку выпрабаваць сілу свайго суперніка, ніяк не можа абмінуць нашы землі. Таму не бракавала ні іншаземных прыхадняў, ні суседніх князёў і валадароў, што ласа пазіралі на суседскія пажыткі. Практычна ніколі не прыпыняліся тут ні баявыя дзеянні, ні спробы завалодаць гэтым краем подкупам, падманам, інтрыгамі і хітрыкамі. Рознае бывала на шматвяковым пакручастым шляху беларускай гісторыі. Але чым больш нашы продкі супраціўляліся захопніцкім памкненням дужых, моцных і проста авантурных заваёўнікаў, тым больш, здаецца, ліплі яны, тым больш жорсткай была расправа з няскоранымі, працавітымі, вольналюбівымі і прыветнымі тутэйшымі людзьмі.

У выніку беларусы скрозь і заўсёды мусілі ўзводзіць абарончыя збудаванні. Даследчыкі сведчаць, што ў Сярэднявеччы на ўсіх землях Вялікага княства Літоўскага падарожнікаў сустракалі каменныя сцены, вежы, замкі, крэпасці, частакол, валы, акопы, рагаткі, равы... Нават млыны, якія лічыліся асабліва важнымі аб'ектамі, акружалі сценамі, узводзілі ля іх вежы. Вежы ахоўвалі масты. А памежныя масты былі з абодвух канцоў перагароджаны тоўстымі ланцугамі. Абарончы характар набывалі нават цэрквы і касцёлы. Да сённяшняга дня на беларускай зямлі захаваліся Сынковіцкая царква-крэпасць, Маламажэйкаўская

царква-крэпасць. Як бачна, нават у самую назву святынь уключана гэтае нязвычайнае для іх слова – крэпасць. Жыццё вымагала абараняцца ад ворагаў любым чынам і за любымі надзейнымі сценамі. А пасутнасці гэтых святыні станавіліся не толькі крэпасцямі ў фізічным значэнні гэтага слова, але і крэпасцямі духу, абаронцамі духоўнасці, веры і хрысціянства.

Яшчэ ў часы вялікага князя літоўскага Ягайлы (а жыў ён у 1351 – 1434 гадах) багатыя ўладары двароў, якія былі звычайна драўлянымі, узводзілі мураваныя вежы. У якасці ўмацаванняў кемлівых продкі выкарыстоўвалі ўсё, што магло б дадаць абарончай здольнасці. У тым ліку прыродныя аб'екты. Нават дрэвы. Яны з'яўляліся самым надзейным сродкам для назірання: ты ўсіх бачыш, цябе -- ніхто. Дарэчы, захавалася цікавае сведчанне даследчыкаў. У даўнія часы ў Мазовіі (гістарычная вобласць Польшчы ў сярэднім цячэнні Віслы і ніжнім цячэнні Наравы і Буга) раслі вялікія і старадаўнія хвойныя і цісавыя лясы. А дрэвы у іх – не меншыя за сапраўдных веліканаў. Не рэдкасцю былі нават 500-гадовыя дубы. Можна ўявіць: іхняе дупло – як сапраўдны баявы дот альбо вежа, ці мо гэткае своеасаблівая аднаасобная крэпасць. Але чаму аднаасобная, калі ў такім дупле свабодна мог змясціцца коннік, часам і не адзін. На сабе такія дрэвы маглі трымалі цэлыя вежы з воінамі. І трымалі. Бо людзі і праўда ладзілі на такіх дрэвах схоўныя вежы, збудаваныя проста на дрэвах, сярод магутных галін. У дакументах згадваецца, што нават вядомы замак мечаносцаў Фогельзанг быў таксама збудаваны на галінах дуба. Уяўляеце – замак! Праўда гэта ці не, але ўжо адно тое, што падобная пагалоска хадзіла па зямлі, павінна было ствараць адпаведны настрой пра ўладальнікаў такіх збудаванняў.

Балоты каля замкаў і крэпасцяў і тыя становіліся непрыступнымі абарончымі сродкамі. Нават без дадатковых затрат і намаганняў. Як прыклад можна прывесці Менскі замак. Цікавая адна папярэдняя дэталё: гэты замак будаваўся ў адпаведнасці з рашэннем полацкага князя Усяслава Чарадзея -- з мэтай забяспечыць надзейную абарону межаў Полацкага княства з паўднёвага боку. Значыць, моц і значэнне Менскага замка не былі першаснымі перад больш старадаўнім Полацкам, тады яны мелі галоўнае значэнне для абароны менавіта Полацка. І толькі пазней Менскі замак набыў іншыя функцыі.

Збудаваны ў развіццы Нямігі, якая двума рукавамі ўпадала ў Свіслач, замак меў неблагую дадатковую абарону ў выглядзе балота што акружала яго, асабліва з боку цяперашняга Палаца спорту, дзе пазней былі татарскія агароды. Акрамя таго сам замак, а дакладней дзядзінец ранняга Менска, быў цалкам абнесены высокім і шырокім земляным валам, які ў падножжы меў да 25 метраў, а ўвышкі дасягаў дзесяці метраў. Для яшчэ большай надзейнасці на ўсім вале ўзвышалася высокая драўляная сцяна, унізе стаяла вада ў глыбокім рове. Таму замак сапраўды нагадваў добра абароненую крэпасць – як і належыць пабудове, што з'яўлялася рэзідэнцыяй намесніка вялікага князя літоўскага. А сама замкавая гара (такой яна тады лічылася), на якой знаходзіўся першы Менскі замак, была раскапана ў 1950-ыя гады, зямля з яе вывезена за межы горада.

Нашы далёкія продкі рабілі ўсё дзеля таго, каб надзейна абараніць сябе і сваю будучыню. Ці не таму здавён-даўна павялося, што кожны беларускі горад, кожнае значнае паселішча пачыналася з узвядзення замка. Пасля ўжо, калі на замкавым дзядзінцы становілася так цесна, што і хаціны не

паставіць, пачыналася актыўнае і размаітае жыццё вакол яго.

Прадуманасць і надзейнасць абароны патрабавала не адзінкавых збудаванняў, а цэлых сістэм, што складаліся не толькі з замка ці крэпасці. Для вялікіх абшараў гэтага было замала. Таму даводзілася адасобленыя збудаванні аб'ядноўваць агульнай абарончай задачай, а кожнаму з іх надаваць сваю, толькі яму ўласцівую функцыю. Напрыклад, вялікі князь літоўскі Гедымін, заснавальнік слаўнага сваёй гісторыяй Вялікага княства Літоўскага, першы і адзіны літоўскі кароль, мусіў абнесці землі свайго гаспадарства замкамі і ўмацаванымі гарадамі, каб бараніцца ад крыжакоў і іншых знешніх заваёўнікаў.

Беларускія замкі па самой сваёй будаўнічай сутнасці практычна амаль ніколі не былі невыразнымі, бязлікімі, аднастайнымі, змрочна насупленымі. Як дазвалялі час, грошы і густ галоўнага фундатара, у такой ступені замкі станавіліся адметнымі архітэктурнымі збудаваннямі, часта ўяўлялі сапраўдныя ўзоры нацыянальнага ваеннага дойдства. І служылі яны не толькі для абароны. Гэта былі па-сутнасці рэзідэнцыі іхніх знаных і багатых гаспадароў. Там падтрымліваліся і развіваліся, а часта ствараліся новыя культурна-бытавыя традыцыі, там збіраліся і захоўваліся гістарычныя і культурныя памяткі, духоўныя і матэрыяльныя скарбы. І гэта, безумоўна, накладвала адбітак на ўвесь уклад замкавага побыту, а таксама ўплывала на жыццё месцічаў альбо пазазамкавых жыхароў, спрыяла руху наперад не толькі ў чыста тэхнічным напрамку, але і інтэлектуальным, духоўным, культурным. Тыя, хто абслугоўваў замак ці працаваў на ягоныя патрэбы, мелі ўжо адрозны, часам значна, погляд на рэчы, больш развіты светапогляд, у іх развіваўся іншы разумовы ўзровень.

А гаспадары замкаў хацелі яшчэ, каб ён вылучаўся сярод іншых, сведчыў пра густы і магутнасць уладальніка. Таму яшчэ на стадыі задумы, пасля праектавання, а затым і ўзвядзення клапаціліся і пра гэты аспект. Таму тыя, хто меў сродкі і магчымасць, запрашаў для ўзвядзення замкаў вядомых айчынных а то і замежных спецыялістаў, нават з Італіі.

Беларускія замкі, як і аналагічныя збудаванні ў іншых краінах, прайшлі працяглы шлях развіцця. Узніклі яны як умацаванае жыллё феадалаў. Часта пачыналіся з галоўнай вежы, пра што гаварылася вышэй, якая называлася данжонам. Паступова вакол яе ўзводзілі іншыя ўмацаванні. Для абароны самой вежы насыпалі высокі земляны вал, акружалі выкапаным ровам, узводзілі магутныя сцены. Так паступова ўзнікаў той замак, да якога мы сёння прызвычаліся.

На самым далёкім пачатку замкі, натуральна, былі найперш ваяўнічымі, а таму і выглядалі суровымі, нават панурымі. Але ўжо з XII стагоддзя знешні выгляд іх мяняецца, набывае большую вабнасць, дабрэе іхні характар, больш свабоднай і зручнай становіцца планіроўка. У XIII–XIV стагоддзях замкі нагадваюць ужо цэлыя комплексы пабудовы, прызначаных для поўнага задавальнення патрэб іхніх жыхароў. У гэты час яны пачалі выконваць і іншыя – адрозныя ад абарончых функцыі, станавіліся рэзідэнцыяй, разлічанай на магчымасць утульна і бяспечна жыць, з неабходным шыкам прымаць замежных гасцей, нават здзіўляць іх тутэйшай побытавай адметнасцю, якая, што праўда, не заўсёды адпавядала вышталцёным еўрапейскім манерам, але затое надоўга запаміналася гасцям і станавілася прадметам шматлікіх размоў, такім чынам разносячы па еўрапейскіх прасторах інфармацыю пра нашы паселішчы, побыт тутэйшага

люду і пра саму нашу зямлю. Часам гэтыя страшныя паказкі станавіліся дадатковай перашкодай для заваёўнікаў, адбівалі ў іх ахвоту безаглядна кідацца на “дзікія”, як яны лічылі, землі і гэтых жа самых іхніх насельнікаў.

Але аздабленне замкаў працягвалася, аж пакуль нарэшце яны не ператварыліся ў шыкоўныя і велічныя, багата ўдэкараваныя палацавыя ансамблі. На замкавых дварах сталі будаваць жылыя і гаспадарчыя памяшканні, цэрквы, студні, ставы, узводзілі стайні. Не абыходзілася, вядома, і без катойняў, вязніц. Адным словам, за замкавымі сценамі месцілася ўсё, што патрэбна чалавеку, найперш гасападару гэтай пабудовы, у звычайным жыцці. Толькі з папраўкай на надзейную абарону даброт гэткага жыцця.

Вядома, што замкавыя лёхі ніколі не пуставалі. У турэмных падзямеллях адбывалі пакаранне не толькі прасталюдзіны. Часам сюды траплялі асобы высокіх званняў і пасадак, калі жылі не ў суладдзі з сумленнем, траплялі і па нечыйму злому намеру, нагавору. Аднак і ў гэтай непрыемнай справе існавалі свае правілы. Вязняў рассылалі па замках у залежнасці ад іхняй правіны, суровасці пакарання і ўмоў утрымання: кожнаму вінаватаму -- сваё.

Вось што, напрыклад, згадвае ў сваім Дыярыушы віленскі ваявода, гетман Вялікага княства Літоўскага князь Міхаіл Казімір Радзівіл. У жніўні 1749 года ён спыніўся ў Нясвіжы. А 6 жніўня, “па абедзе судзіў суды гетманскія і асудзіў п. Касіцкага... і п. Пласкоўскага... Першаму – на замку Трокскім, другому – на замку Новагародскім, кожнаму па 6 тыдняў сядзець; пачтовых двох, аднаго непрысутнага, другога прысутнага Андрэя Савечынскага на расстраляанне, дзевяцёх жа на сядзенне асудзіў у ланцугох у замку Мірскім, па колькідзсят тыдняў”. І звестак такіх па летапісах, у

даўніх архіўных справах і мемуарнай літаратуры рассыпана процьма.

Хуткапынны час, новыя грамадскія абставіны, развіццё тэхнічнай, ваеннай і будаўнічай думкі ўносілі свае змены і ў замкавую справу. І не толькі. Паколькі замкі былі, як казалі б сёння, горадаўтваральнымі збудаваннямі, яны моцна ўплывалі на развіццё гарадоў, іхні статус і нават вядомасць. Таму з XVI стагоддзя стала значна мяняецца планіроўка саміх беларускіх гарадоў. Ранейшы дзядзінец, які даўней з'яўляўся абасбліва важнай тэрыторыяй і датычыў умацаванай часткі горада, пачынае ператварацца ў крэпасць альбо замак, што патрабавала пэўнай змены абарончых умоў. Гэтую тэрыторыю сталі называць месам, а ўсе астатнія пабудовы, што ўваходзілі ў абаронную зону, атрымалі назву прадмесцяў -- тое, што перад горадам, перад месам.

Згадайма хоць бы Менск. Колькі ў ім было прадмесцяў -- Траецкае, Ракаўскае, Татарскае. Прадмесце называлася яшчэ пасадам, які ў буйных гарадах мог мець некалькі зон. Аднак усё адно знаходзіўся ён за замкавымі сценамі альбо вакол умацаванага дзядзінца. Асобныя зоны пасада напачатку мелі назву канца -- як, напрыклад, Пятніцкі канец у Менску, які стаў пасля Татарскім канцом, а яшчэ пазней -- Татарскім прадмесцем, Татарскімі агародамі, Татарскай слабадой. Ды ўсё ж у любым горадзе галоўную ролю адыгрывала ўмацаваная і абароненая частка -- крэпасць альбо замак.

ЗАМКАВАЯ МОЦ

Безумоўна, кожны замак выконваў найперш абарончую функцыю. Таму заўсёдную неаслабную

ўвагу гаспадары і дзяржаўныя службоўцы надавалі ягонаў моцы і непрыступнасці. Дзеўа гэтага скарыстоўвалі розныя хітрыкі і прыдумкі. Акрамя высокіх вежаў часта майстравалі таемныя лесвіцы, патайныя выходы, падземныя лехі-тунэлі, байніцы і парахавыя паграбы, умацоўвалі артылерыяў і іншай сучаснай на той момант зброяў. Назапашвалі і такі назвыклы боезапас, як смала, камяні-валуны.

Асаблівую ўвагу звярталі на ўваход у замак, які, як правіла, быў адзіным. Якіх толькі хітрыкаў не скарыстоўвалі, каб зрабіць уваход бяспечным для сваіх і недаступным для чужых. Пра адно гэта можна напісаць цэлае даследаванне. І будзе яно нійцікавым і найзаймальным, бо з ўваходам у замак, з ягонымі варотамі звязана шмат легендаў, трагедый, выпадкаў і здарэнняў. Адно бяспрэчна – уваход мусіў быць надзейным. Таму яго перакрывалі моцныя, часта падвойныя, дубовыя дзверы ці вароты, брамы, якія замыкаліся спецыяльнымі заваламі. У Менскім замку, напрыклад, было, як сведчаць, не менш за трое дзвярэй-варот.

Пазней у беларускіх замках акрамя варот з'явіліся рашоткі-герсы. Гэта такія магутныя канструкцыі з дубу нахштальт варот-рашотак з завостранымі ўнізе каламі, абабітым і жалезным і палосам і альбо пікамі. Яны да пары да часу – пакуль няма небяспекі, падымаліся ў спецыяльныя нішы высока ўгары, а ў выпадку раптоўнай небяспекі надзейна блакіравалі ўваход у замак, імгненна падаючы зверху. Калі ж нехта незнарок паспяшаўся і трапіў на лінію варот, сваю злосную справу рабіла тая самая герса з вострымі пікамі. А каб заўважыць ворага яшчэ на падыходзе і прыняць неабходныя апераджальныя меры, узводзілі пляцоўкі для назірання і спецыяльныя навясныя байніцы, якія называліся машыкулі. Меліся так званыя “варавыя вокны”, за якімі “варылася” для ворага небяспечнае

смаловае варыва, а пасля гарачая смала лілася на іхнія галовы, праз “варавыя вокны” падалі на іх важкія камяні.

Такая вось існавала навука ўмацавання замкаў, навука, выкліканая неабходнасцю абараняцца, а значыць – жыць. Сярод старадаўніх магутных абаронцаў беларускай зямлі адным з першых лічыўся і Крэўскі замак. Сёння ад яго засталіся толькі руіны. Але і яны пакідаюць моцнае ўражанне, даюць уяўленне пра колішнюю моц і магутнасць.

Без гэтага замка нельга ўявіць гісторыю не толькі тутэйшых мясцін, але і ўсяго Вялікага княства Літоўскага, ды і Рэчы Паспалітай таксама. Як дзейсны ўдзельнік галоўных тагачасных падзей, замак прысутнічае ў шмат якіх дакументах, з ім цесна знітаваны лёс многіх гістарычных асоб і тагачасных дзяржаўных дзеячаў. Так было наканавана, што ў крэўскіх мурах спеліся і запачаткоўваліся важнейшыя, часам лёсавызначальныя падзеі не толькі для нашай зямлі, а і для ўсёй Еўропы. Але найперш Крэўскі замак стаў сімвалам магутнасці і дзяржаўнай моцы вялікакняскіх уладароў. У ім становілася на крыло наша гісторыя.

Калі б старадаўнія мury раптам набылі здольнасць гаварыць, колькі неверагоднага і непаўторна цікавага, займальнага і нават жудасна-страшнага даведаліся б мы сёння. За сваё размаітае амаль 700-гадовае жыццё Крэўскі замак зведаў славу і няслаўе, шум вялікіх бясед і галас ведзьмінных шабасаў, разбурэнне і аднаўленне, багацце і заняпад, візіты знаных гасцей і дзяржаўных асоб. Для добрых людзей ён дэманстраваў шчырую і шчодрую гасціннасць, а для ворагаў становіўся непрыступнай крэпасцю. Не без таго -- давялося замку стаць

сведкам і непамысных, неапраўданах злачынстваў ягоных гаспадароў.

Дарэчы, кожны беларускі замак меў падобны лёс. А іхняя таямнічасць, загадкавасць звязаны, магчыма, з тым, што просты люд не заўсёды меў свабодны доступ не толькі ў княскія пакоі, але і ў вежы, за пад'ёмныя масты і дубовыя вароты, на самую тэрыторыю замка. Таму дамалёўваў замкавы побыт на свой лад. А мо проста ўсе беды і нястачы абяздоленых сялян і месцічаў, якія мусілі сваёй працай узводзіць і ўтрымліваць замкі, звязваліся з бязмежным багаццем князёў і баяр, поўнаўладных гаспадароў не толькі шыкоўных палацаў, а і тутэйшых зямель з усімі іхнімі насельнікамі.

Як ужо згадвалася, для будаўніцтва замка выбіралі такое месца, якому самой прыродай былі нададзены абарончыя функцыі. Высокая гара, як у Лідскім замку. Сутокі рэк Няміга і Свіслач і вялікае балота на подступах, як у Менску. Узвышанае месца і рака, як у Крэве. Там, дзе надзейнай прыроднай ахоўнасці не ставала, выручалі магутныя сцены і высокія вежы, як у Мірскім замку. Часта ахоўную функцыю выконвалі штучныя ўмацаванні: земляныя валы, вадзяныя равы, як ля Нясвіжскага замка. А сам Радзівілаўскі замак быў абкружаны цэлай сістэмай азёр, цераз якія вяла толькі вузкая грэбля. У выпадку неабходнасці яе можна было хутка разбурыць, надаўшы замку астраўны характар.

Многія абарончыя збудаванні дзеля большай непрыступнасці ўдала спалучалі і прыродныя ўмовы, і штучныя ўмацаванні. У самыя-самыя далёкія часы замкі былі драўляныя. Пазней іх будавалі з камення і цэглы, а старыя, драўляныя, перараблялі, умацоўвалі, дадавалі ім моцы і непрыступнасці. Здаралася, калі не ўдавалася ўдасканаліць, іх проста пакідалі на волю лёсу.

Для пабудовы Крэўскага замка выбралі забалочаную нізіну наўзбоч высокага пагорка, дзе зліваліся рэчкі Крэўка і Шляхцянка. Узводзілі яго замест ранейшага, драўлянага замка, які знаходзіўся на даўнім гарадзішчы. Каб засцерагчыся ад вады, спецыяльна насыпалі пясчаную выдму. А фундамент заглыбілі аж на 3 метры. Да таго ж паклалі яго на спецыяльныя падушкі з камення і гліны, з дубовых і яловых жэрдак і галін. Гэта рабілася дзеля таго, каб надзейна стаялі высокія і тоўстыя сцены. Каб не ўрастаі ў зямлю яшчэ вышэйшыя вежы. А дасціпныя людзі пасмейваліся, што на гэтых падушках не будзе мулка не толькі магутнаму замку, а і ягоным гаспадарам.

Будоўля вялася на заходняй ускраіне вёскі Крэва. Дакладная дата пачатку будаўнічых работ засталася невядомай. Па меркаванню гісторыкаў, гэта было ў 30-я гады XIV стагоддзя. Тады на нашых землях набірала моцы створанае вялікім князем літоўскім і адзіным каралём літоўскім Міндоўгам Вялікае княства Літоўскае. Створана яно было ў 1240-я гады з цэнтрам у Новагародку. Для аховы гэтай дзяржавы і патрэбны былі магутныя і надзейныя абарончыя збудаванні. Узводзіў Крэўскі замак адзін з сямі сыноў вялікага князя літоўскага Гедыміна таксама будучы вялікі князь Альгерд. Вялікія князі ўзначальвалі тады дзяржаву, лічыліся першымі асобамі ў Княстве. Гедымін быў знаным і слаўным князем. Ён стаў пачынальнікам вялікага і магутнага роду Гедымінавічаў, з якім працяглы час быў звязаны лёс беларускіх зямель у складзе Вялікага княства Літоўскага. Гедымін перанёс сталіцу Княства з Новагародка спачатку ў Кернаў, затым у Трокі, а пасля ў Вільню.

СТВАРАЛЬНЫЯ ПАМКНЕННІ АЛЬГЕРДА

Віцебскі князь Альгерд атрымаў Крэўскі замак у 1338 годзе, калі вялікі князь Гедымін падзяліў свае землі паміж сынамі. Было гэта незадоўга да смерці вялікага князя. Заснавальнік княскай дынастыі Гедымін меў 7 сыноў. Кожнага з іх ён надзяліў сваёй доляй уласных валоданняў. Монтвід атрымліваў у спадчыну землі на р. Вілія і ў Чорнай Русі, гарады Кернаў і Слонім. Нарымонту дасталася Пінскае княства, якое за яго нашчадкамі заставалася да канца XIV стагоддзя. Альгерд аймеў Крэўскае княства і Віцебскую зямлю. У Кейстута заставаліся Трокі – галоўны та той час і вельмі прэстыжны, кажучы сённяшняй мовай, горад, Гарадзенская і Берасцейская землі. Любарт атрымаў Валынь. Гедымін аддаў Яўнату Вільню, Ашмяны, Браслаў і Вількамір, а таксама пакінуў яму найвышэйшы гаспадарскі пасада, таму Яўнут з’яўляўся вялікім князем літоўскім у 1341–1345 гадах. Карыяту даставалася ўся іншая зямля Чорнай Русі і Новагародак.

Некаторыя гісторыкі прыпісваюць Альгерду будаўніцтва замкаў у Вільні, Троках, Медніках, Крэве, Лідзе і іншых гарадах Княства. Ды, верагодна, з ягоным імем звязаны найперш Крэўскі замак. Тут Альгерд жыў з 1338 да 1345 года. Аднак яму не давалі спакою лаўры першага чалавека ў дзяржаве. Калі ў 1341 годзе Гедымін загінуў у бітве з крыжакамі, вялікім князем стаў адзін з яго сыноў Яўнут. Ды не спадабалася гэта Кейстуту і Альгерду. На гэтай аснове яны зблізіліся і наважыліся адабраць вялікакняскі пасада у брата. Улада, аказваецца, бывае вельмі спакуслівай, у барацьбе за яе не лічыліся нават са сваяцкімі, роднаснымі повязямі. У выніку вайсковага выступу супраць Яўнута вялікім князем літоўскім у 1345 годзе стаў Альгерд. Кейстут

высакародна саступіў яму высокі пасад як старэйшаму брату і свайму надзейнаму паплечніку. У сувязі з гэтым Альгерд з'ехаў з Крэўскага замка. Ажно 32 гады стаяў ён на чале вялікай дзяржавы.

За гэты час узвысіліся магутнасць і слава Вялікага княства, удвая павялічылася яго тэрыторыя. Па заслугах перад Княствам з ім мог паспаборнічаць хіба што пазнейшы вялікі князь літоўскі Вітаўт, якога сучаснікі яшчэ пры жыцці назвалі Вялікім. Вядомы рускі гісторык В.О. Ключэўскі адзначаў, што пасля Крэўскай уніі 1385 года “ў пачатку XV стагоддзя рускія вобласці, якія ўвайшлі ў склад Літоўскага княства, землі Падольская, Вальнская, Кіеўская, Северская, Смаленская і іншыя, як па тэрыторыі, так і па колькасці насельніцтва значна пераўзыходзілі скарыўшую іх Літоўскую дзяржаву”.

Працягваючы традыцыі свайго бацькі слыннага князя Гедыміна, Альгерд нястомна клапаціўся пра абарону ўладанняў. На гэта было скіравана нават далучэнне да Княства новых зямель – каб далей адсунуць варожую небяспеку. Перамогі над татарамі, якія рабілі частыя набегі на вялікалітоўскія землі, сведчанне неабходнасці і абгрунтаванасці такога клопату. Мо менавіта з той пары запачаткавалася традыцыя сяліць палонных татараў каля гарадскіх сцен вялікалітоўскіх гарадоў, якая доўжылася цэлых 600 гадоў. Так было каля Крэва, Новагародка, Менска, каля шмат якіх іншых гарадоў Княства. Аселяя татары не толькі займаліся сельскай гаспадаркай, сведчаннем чаго, напрыклад, сталі Татарскія агароды ля старога Менскага замчышча, але і павінны былі несці вайсковую павіннасць, браць удзел ва ўзвядзенні абарончых збудаванняў. Служылі татары сумленна, шчыра абаранялі інтарэсы Вялікага княства. Вядомы факт, што яшчэ пры княжанні Гедыміна, у час ягонай

бітвы ў 1319 годзе з Тэўтонскім ордэнам, татары складалі перадавое княскае войска.

Нават у знакамітай бітве 15 ліпеня 1410 года на Грунвальдскім полі, дзе аб'яднаныя войскі Вялікага княства і Польскага каралеўства пры самым дзейсным і непасрэдным арганізатарскім ўдзеле таленавітага вайсковага вадцы Вітаўта атрымалі доўгачаканую перамогу над крыжакамі, разам з беларускімі харугвамі бралі чынны ўдзел шматлікія татарскія воіны.

Вялікі князь Альгерд ніколі не забываўся пра свой Крэўскі замак. Ён дбаў пра яго магутнасць, клапаціўся пра падтрыманне на належным узроўні абарончых зольнасцей. Гэтыя якасці запачаткаваліся яшчэ падчас узвядзення замка.

КРЭЎСКІЯ ВОЛАТЫ-БУДАЎНІКІ

Галоўным будаўнічым матэрыялам для замка служылі велізарныя валуны. У тутэйшых ваколіцах іх было не злічыць. З даўняй гісторыі вядома, што па нашай зямлі шмат тысячагоддзяў таму не адзін раз прасоўваліся леднікі. Яны як вялікім прасам прасавалі зямлю, дзе раўнялі яе, а дзе насоўвалі пагоркі, узвышшы. Леднікоў было шмат. І кожны з іх пакінуў свой след. Тое самае зрабіў і апошні, які адыходзіў з беларускай зямлі каля 15 тысяч гадоў таму. Пасля яго ў многіх месцах засталіся цэлыя россыпы валуноў, прынесеныя велізарнай ледзяной тоўшчай са Скандынаўскіх гор. У ваколіцах Крэва іх і дагэтуль захавалася нямала. Вось чаму амаль сем стагоддзяў таму для ўзвядзення замка скарысталі найперш гэты зручны і бясплатны будаўнічы матэрыял.

Але каб сабраць іх і звесці ў адно месца, колькі патрабавалася вазоў, коней, колькі чалавечых

высілкаў пакласці! Каб справіцца з магутнымі валунамі як з будаўнічым матэрыялам, трэба было валодаць неверагоднай сілай. Таму пра будаўнікоў Крэўскага замка засталася шмат легенд. Адна з іх апавядае, што замак узводзілі сапраўдныя волаты. Іншая дадае, што ім дапамагалі самі багі, ва ўсякім выпадку апекаваліся імі.

Так ці інакш, а будаўнікі замка і на самай справе вызначаліся сваёй кемнасцю і дужасцю. Крэўскі замак паўставаў адначасова з Медніцкім, які знаходзіўся за сем міляў (гэта больш як 10 кіламетраў) ад Крэва. Калі медніцкім майстрам патрэбен быў мулярскі молат, яны гукалі крэўскім дойлідам, і тыя перакідвалі яго ў паветры з Крэва. Самі валуны, вага якіх дасягала некалькі соцень кілаграмаў, шчыльна, адзін да аднаго ўкладзены ў сцены на вышыню да 4 метраў. Вышэй за гэтую адзнаку да іх дадаецца цэгла. Сапраўды, без волатаўскай сілы зрабіць гэта немагчыма. Будаўніцтва ішло цяжка, пакутліва, доўга. Тысячы сялян змушаны былі браць удзел у збіранні камянёў і падвозцы іх да месца будоўлі. Таму з той даўняй пары застаўся сярод людзей праклён нядобраму чалавеку: “Каб ты на Крэўскі замак валуны цягаў”.

А яшчэ легенды сведчаць, што новы мураваны замак меў падземныя хады-лёхі, якія звязвалі яго са старым гарадзішчам, дзе некалі знаходзіўся драўляны замак, меліся тунэлі і з іншымі мясцінамі.

Волатаўская сіла будаўнікоў добра пасавала з магутным знешнім воблікам Крэўскага замка. Па сваёй форме ён нагадваў Лідскі замак, у аснове меў няправільны чатырохвугольнік са сценамі рознай даўжыні – ад 71 да 108 метраў. Вышыня іх дасягала 13 метраў, таўшчыня – 2,75 метра. Ягоную магутнасць падкрэслівалі вежы ў двух кутах, размешчаныя па дыяганалі. Адна з іх называлася

Княскай. Архітэктурнай выразнасцю і велічнасцю яна спраўна адпавядала сваёй назве. Вежа была трохпавярховая, амаль квадратная. Памерам 18 на 17 метраў, а ўвышкі больш за 25 метраў. Была накрыта спачатку гонтай, а пазней чарапіцай-дахоўкай. У ёй знаходзіліся княскія пакоі, памяшканні для абслугі. Унізе размяшчалася страшная сваёй суровасцю, цемрай і холадам вязніца, рэшткі якой захаваліся і дагэтуль. Як сведчыць гісторыя, не пуставалі ні пакоі, ні турма.

Хоць Крэўскі замак адрозніваўся сваімі мясцовымі асаблівасцямі, якіх надавала яму майстэрства беларускіх доўлідаў, аднак меў і выразныя прыкметы еўрапейскай архітэктурны. Ён нагадваў шырока распаўсюджаныя ў тагачаснай Еўропе замкі-кастэлі. Іх галоўная абарончая вежа, круглая або квадратная, называлася, як мы ўжо згадвалі, данжонам. Яна служыла адначасова і жылым памяшканнем, выконвала прадстаўнічыя функцыі, з'яўлялася апошнім прыстанішчам для абаронцаў. Як, напрыклад, Княская вежа Крэўскага замка. Беларускімі данжонамі можна лічыць таксама вежы ў Камянцы, Бярэсці, Гародні, Навагародку, Тураве. Усе яны былі не асобнымі збудаваннямі, а з'яўляліся часткай замкаў. Але да нашага часу гэтыя данжоны практычна не захаваліся.

Не толькі сваёй архітэктурай, а і сістэмай абароны Крэўскі замак нагадваў Лідскі. На вышыні 10 метраў сцены мелі баявыя галерэі-памосты, якія трымаліся на драўляных бэльках. А праз кожныя 2,4 метра пазіралі на свет сваімі пільнымі вачамі байніцы. Меліся і тайныя запасныя выходы. Некаторыя даследчыкі лічаць, што ў Крэўскім замку існаваў таемны ход для вады, якой можна было напоўніць сажалку на ўнутраным двары. Што такая сажалка сапраўды існавала, і сёння нагадвае

своеасаблівая канфігурацыя і рэльеф ўнутранага двара.

Крэўскі замак складаў адну абарончую лінію магутных крапасных умацаванняў разам з Лідскім, Навагародскім, Медніцкім і Трокскім замкамі. Усе яны мелі агульнадзяржаўнае значэнне і з'яўляліся надзейнымі замкамі на шляху агрэсіўных крыжакоў. Паданні сведчаць, што ўсе гэтыя замкі былі злучаны між сабой падземнымі хадамі. Гэта зніжала небяспеку іхняга захопу і павялічвала абарончыя здольнасці. Калі б, напрыклад, прышэльцы здолелі трапіць у адзін з замкаў, яго абаронцы па глыбокіх лёхах незаўважна перайшлі б у іншы. А тады, сабраўшыся з сілай, па гэтых жа падземных хадах маглі вярнуцца ў замак і знутры расправіцца з ворагам.

Гэткі ўмацаваны рубаж сапраўды адпавядаў вядомаму выслоўю, якое належыць мужнаму рускаму князю Аляксандру Неўскаму. Гэта ён у 1240 годзе перамог шведаў (Неўская бітва), за што атрымаў прозвішча Неўскі. У 1242 годзе адолеў нямецкіх рыцараў Лівонскага ордэна (Лядовае пабоішча). Пазней царква залічыла яго да ліку святых. Дык вось, Аляксандр Неўскі гаварыў: “Хто з мячом да нас прыйдзе, той ад мяча і загіне”. Так шматразова было і ля сцен беларускіх замкаў. Крэўскі – не выключэнне.

Абарончай сілы яму дадавалі натуральныя прыродныя ўмовы. Яго ахоўвалі дзве ракі. Паблізу размяшчалася высокая Юрава гара (дарэчы, гэта пэўным чынам нагадвае размяшчэнне першага Менскага замка). Яна выконвала ролю своеасаблівага назіральнага пункта. Гісторыя шматкроць засведчыла, што гаспадары Вялікага княства Літоўскага абароне не толькі дзяржавы, а і саміх замкаў надавалі асаблівую ўвагу.

МАГУТНАСЦЬ ЗАМКАЎ – КЛОПАТ ДЗЯРЖАЎНЫ

Згодна з тагачаснымі прадпісаннямі і традыцыямі, арганізацыяй абароны замкаў займаліся найперш мясцовыя ўладныя структуры. Але не толькі. Больш высокая адміністрацыйная ўлада таксама лічыла гэта адным з галоўных сваіх клопатаў. Адпаведна свайму статусу ваявода, напрыклад, адказваў за абарону замка і арганізоўваў яе ў сваім ваяводстве. Стараста займаўся гэтым самым у сваім старостве. Ваяводай у славянскіх народаў здаўна называўся военачальнік, правіцель, а ў Расійскай дзяржаве – той, хто стаяў на чале палка, атрада, горада. На сваіх землях яны адказвалі і за ахову дзяржаўнай мяжы, і за стан памежных замкаў, ад якіх, вядома, моцна залежала бяспека мяжы. Таму да “экіпіроўкі” замкаў адносіліся надзвычай сур’ёзна. У замках заўсёды павінна было быць дастаткова ваеннага рыштунку, а таксама таго, што неабходна на выпадак асады, вайны і іншых непрадбачаных сітуацый. Уладныя асобы дбалі пра замкавы арсенал, інтэнданцкія запасы. Іхнім клопатам былі шляхецкае войска, а таксама мясцовае апалчэнне.

Аднак геаграфічная асаблівасць беларускіх зямель была такой, што войны, аблогі, узброеныя сутычкі, напады на іх былі амаль няспыннымі. Гэта вымагала адпаведных дзеянняў, значыць, патрабаваліся і пэўныя арганізатары іх. Давялося ўводзіць у ваяводствах і старостах спецыяльных чыноўнікаў – ураднікаў па пытаннях абароны. Ураднікі вялі ўлік шляхты, якая павінна несці службу, склікалі шляхецкае войска, арганізоўвалі яго навучанне, праводзілі трэніроўкі, сачылі за матэрыяльным забеспячэннем.

Займаліся развіццём і падтрыманнем абарончых магчымасцяў замкаў і гараднічыя. Яны адказвалі за захаванне іх “в целости для часу potrzeby

от неприятеля”. Калі патрабавалася, гараднічыя арганізоўвалі аднаўленне земляных валоў вакол замкаў, падтрымлівалі ў належным стане равы з вадой, драўляныя часткі ўмацаванняў, дбалі пра іх пашырэнне і збудаванне новых. Непрыступнасць і боегатоўнасць замка мусіла быць заўсёднай. Згадайма хоць бы, якія новыя, невядомыя сучасным наведнікам, сістэмы абароны замка адкрыліся падчас рэканструкцыі і аднаўлення Нясвіжскага замка.

Жыхары горада – мяшчане, а таксама шляхта Вялікага княства Літоўскага ў XIV – XV стагоддзях нароўні выконвалі вайсковую службу: “конно, збройна и оружно”. Гэта была нялёгкая справа, яна вымагала вялікіх затрат. Справіцца з ёй маглі толькі заможныя людзі. Таму на беларускіх землях у розны час і ў розных рэгіёнах у склад мяшчан уваходзілі розныя катэгорыі гарадскіх жыхароў.

У Вялікім княстве гэта былі рамеснікі, дробныя гандляры, купецтва і іншыя. У XV стагоддзі да беларускіх мяшчан адносілі толькі тую частку рамеснікаў, купцоў, дробных гандляроў, якая падпарадкоўвалася магдэбургскаму праву. Сярод тых, хто выконваў вайсковы абавязак, былі конныя мяшчане – нашчадкі баяр, што пераехалі ў горад, але захавалі свае маёнткі, путныя, пасельскія – якія жылі ў маёнтках і сёлах. Гэта былі прывілеяваныя мяшчане і яны вызваліліся ад даніны. Аднак, нягледзячы на сваё далёка не беднае жыццё, ніхто не хацеў мець лішнія затраты, кожны ўмеў лічыць грошы і ашчаджаць свае багацці. Таму сярод тых, хто мусіў несці вайсковую службу, было нямала ахвотнікаў выкруціцца. Улада ж настойліва выкрывала гэта, змушала дакладна выконваць свае абавязкі.

Бяднейшыя жыхары Вялікага княства, хто не мог спраўляць службу па ўсіх правілах, бралі ўдзел толькі ў асобных яе відах, напрыклад, у абароне замка ад непрыяцеля. Аднак на ўскаінных землях

Княства, дзе замкам надавалася асаблівая роля, да іх абароны далучалі як мяшчан, так і “зямян”. Сярод зямян былі як больш заможныя, так і бяднейшыя. У залежнасці ад гэтага яны па-рознаму выконвалі сваю вайсковую павіннасць. Наогул жа зямяне – гэта частка феадальнага саслоўя ў Вялікім княстве. Яны адносіліся да той катэгорыі насельнікаў, якая абавязана была несці вайсковую службу, а ў час вайны – з канём і рыштункам. І нават пазней, калі вайсковая служба стала прэстыжнай і да яе часта не дапускалі не толькі зямян, але і некаторых гарадскіх жыхароў, абароне замкаў надавалася прыярытэтнае значэнне.

У залежнасці ад свайго багацця месцічы маглі браць удзел разам з ваяводаю ў пагоні за ворагам, але толькі тады, калі мелі каня. Пешыя абаранялі сам замак. Калі ўзнікала небяспека, у замках выстаўлялі назіральную стражу. Яна несла вахту на сценах і вежах, ахоўвала подступы. Але гэта не магло гарантаваць засцярогу ад раптоўнасці і нечаканасці. Дзеля большай бяспекі і надзейнасці выстаўляліся дзорныя атрады ў полі. Яны мусілі паведамляць пра небяспеку, якая пагражала не толькі свайму замку, а і суседнім. Значыць, ужо тады існавала своеасаблівая калектыўная абарона.

Умацаванню абараназдольнасці дзяржавы і магутнасці замкаў асаблівую ўвагу надавалі гаспадары Княства – вялікія князі літоўскія. Як казалася, вялікі князь Гедымін для абароны ад розных ахвотнікаў зваяваць вялікалітоўскія землі вымушаны быў па ўсёй мяжы збудаваць умацаваныя замкі і гарады. Можна ўявіць, колькі грошай, сілы і працы трэба было затраціць, каб дабіцца гэтай мэты. Варта прызнаць, што абарончыя пытанні было значна лягчэй вырашаць тады, калі Вялікае княства цалкам захоўвалася самастойна, -- да Крэўскай уніі. Бо гэтай справе на тутэйшых землях першасную

ўвагу надаваў непасрэдна сам вялікі князь, як гаспадар дэржавы.

Пасля таго, як у жніўні 1385 годзе ў нашым Крэве, што сёння ў Смаргонскім раёне, была заключана Крэўская унія -- персанальная унія вялікага князя літоўскага Ягайлы і Каралеўства Польскага, узніклі і пэўныя цяжкасці з наладжваннем дзейснай абароны гэтых зямель праз сістэму замкаў. Звязана гэта было найперш з тым, што вялікі князь, які стаў адначасова і каралём польскім, мусіў пастаянна знаходзіцца ў польскай сталіцы Кракаве, бо там, у Вавелі, быў галоўны каралеўскі пасадак. Ды і жыццё, відаць, там было больш размаітым, чым на тутэйшых землях.

Вялікаму князю проста не хапала часу, каб пастаянна бываць на літоўскіх землях. Ён нават не заўсёды меў магчымасць, а то і жаданне, прыязджаць на вялікалітоўскія сеймы. А без гаспадара нельга было вырашыць самыя важныя пытанні, найперш звязаныя з вайной, з абаронай зямель, з выдзяленнем сродкаў на гэтыя патрэбы. Таму паны-рада (Рада ВКЛ), як вышэйшы орган дзяржаўнай улады ў ВКЛ, мусіла звяртацца да вялікага князя літоўскага з просьбай, каб ён згадзіўся папрысутнічаць на сейме.

Ці не адзінае, бадай, выключэнне – час гаспадарання Вітаўта, які пастаянна жыў у Княстве і без перабольшання ўсе сілы аддаваў свайму гаспадарству, ягонаму абароне і захаванню ягонаму самастойнасці, бо многія ўладныя людзі ў Каралеўстве польскім намагаліся дабіцца інкарпарацыі – удзельнага Вялікага княства Літоўскага ў польскую дзяржаву. Асабліва вызначыўся тут кракаўскі біскуп і сакратар караля польскага Ягайлы Збігнеў Алясніцкі. Дык мо і за гэта сучаснікі назвалі Вітаўта яшчэ пры жыцці Вялікім? Адзіны, дарэчы, выпадак у нашай гісторыі.

Так працягвалася і пасля Ягайлы, ягонья наступнікі мо яшчэ з меншай ахвотай прыезджалі на вялікалітоўскія землі. Напрыклад, у 1526 годзе рада звярталіся з просьбай да вялікага князя, польскага караля Жыгімонта Старога, запрашаючы яго прыехаць у Княства, каб сярод іншых пытанняў вырашыць праблему ўмацавання Кіеўскага замка.

У 1531 годзе паны-рада сведчылі вялікаму князю і каралю польскаму, што яны ва ўсіх земскіх справах праяўляюць дбайны клопат, але такога поспеху, як пажадана, не могуць дабіцца. Прычына ў тым, што іх не слухаюцца ўраднікі і земскія. А каб справа выправілася, патрабуецца ўмяшанне вялікага князя, бо толькі яго слухаюць высокія чыноўнікі і толькі ён можа навесці належны парадак. У выніку такога становішча, калі няма паразумення на месцы, ускраінныя памежныя замкі, якія выконвалі асаблівую ахоўную функцыю, прыходзілі ў заняпад. Дайшло да таго, што яны не былі забяспечаны ні баявымі, ні харчовымі прыпасамі. А гэта ўжо не замак, які абараняе, не баявая адзінка, што супрацьстаіць ворагу. Карысці ад яго мала. Каб зрушыць справу з месца, патрабаваўся прыезд вялікага князя ў сваё гаспадарства і яго адмысловы загад. Таму рада прасіла Жыгімонта Старога прыехаць. Згодныя была нават на тое, каб пан-гаспадар прыехаў калі не “ўнутр” – на тэрыторыю Вялікага княства, дык хоць бы ў Бярэсце, на яго памежжа. Уяўляецца ролю гаспадара зямлі і становішча яе насельнікаў? Суцэльная бяспраўнасць і поўная залежнасць.

Цікава зазначыць, што некаторыя даўнія гісторыкі заўважылі адну нязвычайную асаблівасць, якая бытавала на вялікалітоўскіх землях. Справа ішла пра лёс жанчын у дзяржаве наогул і ў яе абароне ў прыватнасці. Аказваецца, “літоўская жанчына шляхам вернай службы дапрацавалася да большай,

чым дзе б тое ні было, свабоды і самастойнасці” (Карл Шайноха). Літоўка не цуралася ніякай мужчынскай справы, магла выканаць любое заданне. Калі ж, здаралася, заставалася адзінай пераемніцай пасады старасты, не адмаўлялася, не палохалася гэтага. Аказвалася, яна магла годна спраўляцца і дастойна кіраваць не адно сваёй тэрыторыяй, а і памежнымі замкамі. Згадайма хоць бы лёс вядомай абаронцы свайго родавага горада Слуцка князеўны Настасі.

Слуцкі князь Сямён Міхайлавіч (каля 1460 – 14.11.1505) -- сын Міхаіла Аляксандравіча і ўнук заснавальніка роду Алелькі, не раз абараняў родны горад ад татарскіх набегіў. Летам 1502 года на чале вялікалітоўскага войска ён разбіў татараў на рацэ Уша. У жніўні гэтага ж года хан Баты-Гірэй са сваім шасцітысячным войскам зноў напаў на Слуцкае княства, захапіў пасады горада. Але замак не паддаўся. Там схаваліся ад ворага ўсе ацалелыя жыхары. Са злосці татары абрабавалі не толькі Слуцк, яны спалілі Капыль, Койданава, Нясвіж, Клецк. Наступным летам зноў кінуліся помсціць беларускім землям. Не маглі абмінуць і непакорлівы Слуцк, хацелі змыць сваю ранейшую ганьбу.

Сведчаць, што князя ў гэты час у горадзе не было. Абарону ўзначаліла ягоная жонка Настасся (каля 1470 – пасля 1524), дачка князя Івана Юр’евіча Мсціслаўскага. Яна апранула ваенныя даспехі, асядзала баявога каня. Вывела вояў на поле і адагнала ворага ад горада. А калі прыехаў муж, яны дагналі татараў каля Давыд-Гарадка і добра правучылі ахвотнікаў квапіцца на чужое.

Нават пасля смерці мужа Настасся працягвала мужна змагацца з захопнікамі. З гісторыі вядома, што ў 1508 годзе дворны маршалак Вялікага княства Літоўскага Міхаіл Глінскі, які два гады перад гэтым атрымаў бліскучую перамогу над татарамі каля Клецка, разам з братамі ўзначаліў мяцеж

вялікалітоўскіх феодалаў супраць караля польскага Жыгімонта I Старога. Са сваімі верхнікамі Глінскі вырушыў на Гародню. Па дарозе збочыў у Слуцк. Спадабалася яму ўдовая княгіня. Вырашыў пасватацца. Аднак Настасся адмовіла. Сваю злосць Глінскі вырашыў вымесціць на жыхарах Слуцка. Пачаў паліць горад. Аднак не паддаўся яму замак. Адстаяла яго Настасся. Некаторыя гісторыкі, праўда, даказваюць, што Глінскі сам не хадзіў паходам на Слуцк. Хто ж яго ведае, але нездарма кажуць, што дыму без агню не бывае...

Не скарыўся Слуцк і татарам, якія апошні раз спрабавалі захапіць яго ў 1521 годзе. Настасся аказалася не толькі вопытным ваяром, але і мужнай жанчынай, сапраўднай Жаннай д'Арк. У 1522 годзе яна аддала дачку Аляксандру за гетмана Канстанціна Астрожскага, парадавалася іхняму шчасцю і неўзабаве (апошнія зямныя дзеі яе невядомыя) адышла з жыцця...

Абароне дзяржавы і ахове замкаў у ВКЛ надавалася такая ўвага, што перад гэтым адступалі іншыя дзяржаўныя клопаты. Калі справа датычыла абарончых праблем сваіх замкаў, некаторым тагачасным чыноўнікам дазвалялася не ўдзельнічаць у важных дзяржаўных пасяджэннях, нават не браць удзелу ў сеймах Княства. Напрыклад, ваяводы і намеснікі памежных замкаў не мусілі ехаць на сейм у 1512 годзе. Калі на дзесятым тыдні пасля Вялікадня ў 1521 годзе ў Менску павінен быў адбыцца чарговы сейм, начальнікам ускраінных замкаў было прадпісана, «абы на тых замках ваше милосты украинных мешкалы и в доброй опатренности их заховали».

Падчас склікання сейма 1534 года ваяводу полацкаму было загадана заставацца ў замку для яго абароны ў выпадку небяспекі, бо ў гэты час рыхтавалася чарговая зброяная справа з Маскоўскім

княствам. Члены Новагародскага сейма 1538 года скардзіліся вялікаму князю літоўскаму і каралю польскаму Жыгімонту Старому, што ваяводы кіеўскі, полацкі і віцебскі заўсёды знаходзяцца ў замках сваіх ваяводстваў і рэдка ездзяць на вальныя соймы.

Як і любой дзяржаве, Вялікаму княству Літоўскаму патрабавалася шмат сродкаў на агульнадзяржаўныя патрэбы, у тым ліку на падтрыманне бяспекі. Таму Княства мусіла ўводзіць шмат розных павіннасцяў. Толькі для сялян іх мелася 120 — 140. Але найбольш складанай і цяжкай павіннасцю лічылася будаўніцтва і рамонт замкаў. Бо вядома, што беларускія землі ўвесь час былі на ваенных скразняках. А раз небяспека была пастаяннай, то і клопат пра абарону як ад знешніх ворагаў, так і ад унутраных міжусобіц мусіў ажыццяўляцца на дзяржаўным узроўні.

Таму, напрыклад, узводзіць пабудовы Менскага замка, рамантаваць іх і падтрымліваць у належным стане даручалася не толькі менчукам, а і жыхарам навакольных паселішчаў. Спачатку неабходнасць гэтая вымагала пастаўкі будаўнічых матэрыялаў – бяргвенняў і гліны. Затым кола абавязкаў пашыралася, з'явіліся спецыяльныя падаткі – гліняныя пенязі і калодзіны. Калі і гэтага не хапала, на патрэбы замка ішлі судовыя пошліны. Нават на ўтрыманне замкавага гарнізона менскія месцічы павінны былі несці затраты. Цікава, што на абарону Менска працаваў не адно сам замак, а і замкавы млын. Знаходзіўся ён на левым беразе Свіслачы, насупраць замка, ягоныя даходы ішлі ў бюджэт замка. Акрамя грашовых павіннасцяў гараджане павінны былі хадзіць у “старожу”. Гэты абавязак існаваў ажно да атрымання Менскам магдэбургскага права.

З канца XIV стагоддзя адной з важнейшых павіннасцяў для сялян становіцца будаўніцтва і

рамонт замкаў (“городовое дело”, “замковая работа”). Гэтыя работы практычна насілі няспынны, пастаянны характар. На іх зганялі тысячы сялян, кожны з якіх выконваў свае спецыфічныя абавязкі, што патрабаваліся менавіта ў гэты час. Аднак мала таго, што сяляне вялі будаўніцтва і рамонт замкаў непасрэдна ў сваіх мясцовасцях, яны абавязаны былі рабіць гэта і на ўскраінных землях Вялікага княства Літоўскага. Такім чынам дзяржава забяспечвала свой агульны для ўсіх грамадзян інтарэс.

Напрыклад, згарэлы Уладзімірскі замак кароль польскі і вялікі князь літоўскі Казімір загадаў аднаўляць сялянам Слонімскай, Ваўкавыскай, Берасцейскай і іншых валасцей. У 1496 годзе на рамонт Кіеўскага замка было накіравана 400 беларускіх сялян. Часам можна было адкупіцца ад тых ці іншых павіннасцяў, але толькі ў выпадку замены іх іншымі. А вось ад замкавай працы адбіцца ўдавалася мала каму. Даннікі (тыя, хто павінен быў плаціць даніну) Мазырскай воласці ў 1552 годзе мусілі даваць вялікаму князю Жыгімонту Аўгусту даніну мёдам і грашыма замест многіх натуральных збораў. Аднак яны нічым не маглі замяніць абавязак будаваць і рамантаваць Мазырскі замак, забяспечваць яго ахову, хадзіць “у стражу”.

Калі ж на нейкай тэрыторыі Княства ўзнікала пагроза варажэга нападу і патрэбна было тэрмінова рыхтавацца да сустрэчы з непрыяцелем, аб’яўляўся “кгвалт”. На гэты выпадак загадзя быў вызначаны адпаведны парадак дзеянняў, размеркаваны абавязкі. Тады на службу неадкладна мусілі з’яўляцца ўсе тыя, хто да выканання гэтых абавязкаў меў дачыненне. Але не толькі праз агульнадзяржаўны клопат падтрымлівалася баявая гатоўнасць замкаў. Статуты многіх гарадоў таксама прадугледжвалі неабходныя меры абароны. Пра гэта сведчаць запісы аб тым, што месцічы павінны выступаць на абарону

замка і горада са сваёй зброяй. Напрыклад, жыхары Оршы бараніць замак мусілі “все и кождый”, а ў дамах сваіх павінны былі мець “стрельбу вшелякую и иную оборону, то есть рогатину и што иного ку той обороне належить”. Нават жыхары бліжэйшых наваколяў у выпадку “кгвалту” павінны былі браць удзел у абароне замка. Гэтым самым яны практычна абарнялі і сваё ўласнае жыццё, і свой лёс.

Да вайсковай службы мела непасрэднае дачыненне ахова на полі -- стража. Яна абавязана была збіраць любыя звесткі пра непрыяцеля, каб своєчасова паведаміць абаронцам замка пра намеры ворага. Гэткая ж стража выстаўлялася ля замкавай брамы, каля арсенала, артылерыйскіх складоў. Часта месцы яе размяшчэння станавіліся геаграфічнымі назвамі. Такім чынам у Менску, напрыклад, з’явілася Старажоўка. Так назвалі былую паўночную ўскраіну на выездзе з боку Старавіленскага і Даўгінаўскага трактаў у Барысаўскім напрамку, дзе знаходзілася старажавая застава.

Калі ж небяспека не міналася, а стража мусіла быць пастаяннай, то і месцы для свайго размяшчэння таксама мела пастаянныя, найбольш зручныя. Напрыклад, у Браславе палявую ахову няслі 8 месцічаў у 4 месцах, а стараставы людзі стаялі толькі ў адным месцы і было іх 6 чалавек.

Цікавая дэталі: аказваецца, паслугі гэтыя не былі бясплатнымі. Ад ступені рызыкі стражнікаў і аддаленасці стражы ад замка залежала і аплата. Чым далей у поле, тым большая небяспека, тым больш нязручнасцяў, а таму -- большыя выплаты. Вядомая рэч, паблізу ад замка небяспека меншая, таму меншыя і грашовыя выдаткі. Аднак і ў гэтых моманты не ўсе з вялікай ахвотай выконвалі свае абарончыя абавязкі. Калі які-небудзь месціч не хацеў быць стражнікам сам, ён мог наняць іншага. Але заплаціць гэтаму чалавеку ён мусіў сам.

Часта замкавую стражу называлі клікунамі. Гэта было звязана з тым, што днём ахова стаяла ля варот, а ноччу падымалася на сцены альбо знаходзілася ў вежах і павінна была “клікаць” – цікавіцца кожным падазроным, што набліжаўся да замка.

ЗВАЯВАННЕ ЗАМКАЎ

Ад каго ж і ад чаго неабходна было так грунтоўна і пастаянна ўмацоўваць сярэднявечныя замкі? Найперш, вядома, ад рыцараў-крыжакоў альбо мечаносцаў. Яны былі асабліва назойлівымі і ваяўнічымі ворагамі, кусаліся, нібыта галодныя восы, несціхана трымалі ў напружанні беларускія землі. А самі яны пастаянна ўдасканалі свае баявыя здольнасці, абнаўлялі прылады для штурму, распрацоўвалі новыя спосабы захопу замкаў. Сярод іншага на ўзбраенні нямецкіх рыцараў былі сценныя самастрэлы, перасоўныя драўляныя вежы, так званыя аслы, медзвездзянты, козы. Найбольш небяспечнымі для замкаў лічыліся тараны – вялізныя дубовыя бярвенні, акутыя спераду жалезам. Іх на спецыяльных стойках падвешвалі гарызантальна на ланцугах, пасля разгойдвалі, і яны ўсім сваім цяжарам дзяўблі непадатлівыя замкавыя сцены, – што называецца, лоб у лоб. Ці не адгэтуль пайшоў пазнейшы лётніцкі выраз “ісці на таран”?

Калі заваёўнікам не надта шкодзілі абаронцы, якія аблівалі іх гарачай смалой альбо кідалі на галовы вялікія камяні, захопнікі дабіваліся з дапамогай таранаў эфектыўнага выніку: часцей за ўсё сцены не вытрымлівалі. Дарэчы, лічылася, што ў гэтым выпадку драўляныя замкі менш за мураваныя паддаваліся разбурэнню. Скарыстоўвалі мечаносцы і так званыя сценныя свярдзёлкі: яны былі крыху

меншыя за тараны і служылі для выбівання дзірак у мураваных сценах.

Існавалі і сценныя самастрэлы. Гэта былі драўляныя збудаванні незвычайнай вышыні. Па памерах нагадвалі сапраўдныя дамы. З дапамогай іх можна было спецыяльна сплеченымі валасянымі вяроўкамі кідаць вялізныя камяні ў сцены замка. А можна шмат дробных камянёў шпурляць за сцены -- на галовы абаронцаў. Як з часам дасканалілася зброя наогул, так змяняліся і гэтыя зарады. Часта яны былі запальнымі, каб выклікаць унутры замка пажар. Здаралася, стралялі вялізнымі палаючымі стрэламі. Не раз ляцелі з самастрэлаў на дваровую тэрыторыю запаленыя бочкі са смалой, нягашаная вапна. Але ворагу і гэтага было мала. Езуіцтва даходзіла да таго, што абаронцаў стараліся калі не выкурыць з замка, дык задушыць атрутным паветрам. За сцены кідалі гнілыя тушы коней, іншай скаціны. Калі, здаралася, лавілі шпіёнаў, іх таксама зараджалі ў самастрэлы. Вядома, што ў замак альбо ў крэпасць яны вярталіся ў знявечаным выглядзе, нежывымі.

У час аблогі замка ці крэпасці ля іх магло адначасова стаяць нават некалькі дзесяткаў самастрэлаў-дамоў.

Яшчэ большыя памеры і большую вышыню мелі рухомыя драўляныя вежы. Будаваліся яны на калёсах, мелі некалькі паверхаў. У ніжняй частцы знаходзіўся таран. Угары размяшчаліся ўзброеныя стралкі. Іх магло быць некалькі соцень. І самі вежы, і воіны ў іх узвышаліся над замкавымі сценамі. А гэта давала асаднікам значную перавагу. Для штурму сцен прыдумвалі спецыяльныя ахоўныя драўляныя стрэхі, а каб лягчэй залезці на сцены, карысталіся крукамі. Для захопу замка ўсе спосабы былі годнымі.

Калі ў 1390 годзе, напрыклад, штурмавалі Віленскі замак, то скарысталі новыя снарады -- з жалеза і бронзы, што давала значна большы эфект.

Прымянялі агнястрэльныя гарматы, не адцураліся і ад старой зброі. У захопнікаў былі таксама ручныя гарматы. У бітве іх ставілі перад воінамі на спецыяльныя падпоры-крукі. А цяжкія і больш магутныя гарматы ляжалі на зямлі, часам іх закопвалі, каб было надзейна страляць і схавацца ад ворага. Такія гарматы мелі да 10 сажняў у даўжыню. Летапісы сведчаць, што “когда такой урод гремел, то гром слышен был днем за 5 миль (французских), а ночью – за десять”. Стралялі гарматы, як правіла, каменнымі снарадамі, а наземныя ўжо і жалезнымі альбо свінцовымі.

Падрыхтоўка да паходаў і асабліва да асады замкаў патрабавала шмат часу, матэрыяльных і грашовых затрат. Ведама, каб назапасіць дастатковую колькасць розных прыстасаванняў, мечаносцам патрабавалася нямаля будаўнічага матэрыялу, патрэбны былі вопытныя майстры і сродкі. Калі выпраўляліся ў паход, паходны парадак расцягваўся на вялікую адлегласць. За галоўным войскам мусілі ехаць вазы з гарматамі, снарадамі, ваенным рыштункам, прыпасамі і г.д. Такіх вазоў магло быць некалькі сотняў, а то і тысяч.

Вядомая рэч, што не ўсюды такія абозы маглі праехаць. Акрамя прыродных умоў, якія ў Вялікім княстве літоўскім былі для нямецкіх рыцараў не надта зручнымі і звыклымі, літвіны ўмелі чыніць і штучныя перашкоды. У тадышнім Вялікім княстве было шмат балот, а дарог не хапала. Паспрабуй з такім важкім рыштункам перасоўвацца хутка, не адстаць ад галоўных сіл. Таму мечаносцы вымушаны былі плысці па рэках: на ладзях і лодках. Калі ішлі на Вільню, плылі па Нёмане і Вілі. У 1390 годзе мечаносцы намагаліся захапіць вялікалітоўскую сталіцу. Горад знішчылі. Ацалелае насельніцтва схавалася ў трох гарадскіх замках. Таму ворга і штурмаваў іх трыма арміямі – кожная “свой” замак.

Абаронцы змагаліся важна. Але ж вораг быў спрактыкаваны і нахабны. Ды і вайсковая сіла немалая, ледзь вытрымлівалі сцены замкаў удары рознай магутнасці. Таму жыхары горада выяўлялі сваю кемнасць, бралі не толькі сілай, а і розумам. Каб аслабіць удары каменных і жалезных снарадаў, напрыклад, яны вешалі на сцены вялізныя скуры быкоў. Гэта перашкаджала таранам, свярдзёлкам, нават камяні не заўсёды прабівалі іх. А бычыныя скуры што пасля бітвы нагадвалі рэшата, ад іх заставаліся толькі пасечаныя ашмоткі.

ПРЫВІДЫ НА ЗАМКАВЫХ СЦЕНАХ

Сістэма абароны замкаў у Вялікім княстве Літоўскім пастаянна ўдасканальвалася. Прадугледжваліся ўсе магчымыя і неабходныя меры бяспекі. Здаралася, абарончай моцы замкам дадалі розныя страшныя паказкі і легенды пра іх. Часам іх выдумлялі самі стражнікі і ахоўнікі. Асабліва калі не пагражала небяспека і хапала вольнага часу. Мо менавіта тады і ўзніклі расказы пра шматлікія прывіды, якія любілі сяліцца ў замках? Бо які ж гэта сапраўдны замак, калі няма ў ім зданяў, калі не складзены пра яго легенды і паданні. А сама стража ў такіх прыгодах заўсёды выступала разумнай і хітрай. Пасля гэтых паказкі разыходзіліся па ўсіх ваколіцах, траплялі ў аналы гісторыі, у кнігі.

Асабліва шмат прывідаў пасялілі людзі ў Нясвіжскім замку. Найбольш адметны з іх – Чорная Панна. Звязана гэтая легенда з імёнамі польскага караля Жыгімонта Аўгуста і Барбары Радзівіл. Калі адышла ў іншы свет каханая і вельмі прыгожая жонка караля Барбара, маркоце і шкадаванню Жыгімонта не было межаў. Тады кароль задумаў выклікаць яе дух, каб хоць гэтакім чынам не парываць

повязі з каханай. На дапамогу, кажучь, паклікалі самага вядомага на той час (шаснаццатае стагоддзе) акультыста Твардоўскага. Пра яго, дарэчы, пазней пісаў Адам Міцкевіч. Паспрыяў пан Твардоўскі. З'явіўся перад каралём жаданы воблік. Але Жыгімонт парушыў дамову і не ў адпаведнасці з правіламі ўступіў у кантакт з духам. Воблік каралевы знік.

І з таго часу ў замку пасяліўся яе прывід. Адны кажучь, што яна проста не можа выйсці за замкавыя сцены, іншыя сведчаць, што з'яўляецца ў палацы толькі напярэдадні розных нечаканасцяў і катастроф. Яе баяліся нават гаспадары, бо з ёй на княскія землі прыходзіла бяда. Апошні раз Чорную Панну бачылі ў Нясвіжы, які ў той час належаў палякам – Заходняя Беларусь была пад іхняй уладай, напярэдадні верасня 1939 года, перад самым пачаткам Другой сусветнай вайны. Пасля таго князі Радзівілы назаўсёды пакінулі сваё родавае гняздо і з'ехалі з Беларусі. Больш Чорная Панна Нясвіжскі замак не наведвае. Значыць, непрыемнасці абмінуць гэты старадаўні горад, які даўней называлі сапраўдным беларускім Парыжам. А рэстаўрацыя і аднаўленне замкавага комплексу мо дапаможа не адно Чорнай Панне набыць лепшы характар, а і паспрыяе разгадцы многіх іншых загадак.

У Крэўскім замку таксама не абыходзілася без прывідаў. Адноўчы ў якасці яго давялося выступіць нават самому Вітаўту, будучаму вялікаму князю. А адбылося гэта вось як.

Міжусобная барацьба за вялікакняскі пасад, за палітычнае першыństwo ў дзяржаве насіла зацяты характар. Не спынялі яе нават сваяцкія адносіны. Быў час, калі вялікі князь літоўскі Ягайла адчуў небяспеку з боку свайго пляменніка Кейстута, паважнага і паважанага дзеяча дзяржавы. У 1382 годзе Кейстут разам са сваім сынам Вітаўтам выступіў супраць Ягайлы, які пачаў таемныя зносіны

з крыжакамі. Аднак Ягайла таксама не без напорыстасці і хітрыкаў. Ён заманіў Кейстута і Вітаўта ў Вільню, нібыта дзеля заключэння мірнай дамовы, а тады загадаў схапіць сваіх супернікаў. Спачатку Кейстута, а пасля і Вітаўта з жонкай. Сівабародага Кейстута адправілі ў Крэва, “пасялілі” ў падзямеллях Княскай вежы. Аказваецца, у гэтай найбольш ганаровай вежы былі не толькі княскія пакоі, а і “княскія лёхі”. Угаворвалі адмовіцца ад прэтэнзій на ўладу, прапаноўвалі сяго-таго адступнога.

Але горды сівы Кейстут, які зведаў і смак вялікакняскай улады, і чалавечую спрыяльнасць, і хітрыкі міжусобнай барацьбы, не паддаваўся на ўгаворы. І тады адбылося страшнае. Адно кажучь, што сам Ягайла, іншыя даводзяць, што пастараліся крыжакі, так ці інакш але паступіў загад знішчыць непакорнага князя. Гэта таёмна зрабілі князевы ахоўнікі-памочнікі. Яны задушылі Кейстута залатым матузом ад ягонага ж урачыстага ўбору.

Вось як пра гэта паведамляе Супрасьскі летапіс: «Князя великого Кестутия, дяду своего, оковав, ко Креву послали и всадили во вежу, а князя великого оставили Витовта еще во Вилни. И тамо во Креиве пятой ноци князя великого Кестутия удавили коморники князя великого Ягайлавы: Прокша, што воду давал ему, а были ины, Мостев брат а Кучюк а Лисица Жыбентяи. Таков конец стался князю великому Кестутию».

А людзі адразу ж назвалі Княскую вежу вежай Кейстута. Ды гэтае злачынства не было ў замкавых лёхах адзіным і апошнім.

Прывід жа гэтай непатрэбнай ахвяры часта з’яўляўся на сценах і вежах, у палацавых пакоях, палыхаючы насельнікаў і нагадваючы ахвотнікам несправядлівых і злосных дзеянняў пра абавязковую адплату за злачынства.

Вітаўт шчыра аплакваў горкі лёс бацькі і папалечніка па змаганні супраць Ягайлы. Аднак ён не кінуўся на калені, не папрасіў літасці ў Ягайлы. Вітаўт выношваў план уцёкаў з вязніцы.

Тады і з'явіўся на замкавай сцяне не прывід Кейстута, а жывы прывід – сам Вітаўт. Пра гэта з рознай ступенню дэталізацыі згадваюць практычна ўсе важнейшыя тагачасныя летапісы. Як сведчанне вынаходлівасці Вітаўтавай жонкі Ганны, якая прыдумала пераапрагнуць мужа ў адзенне служанкі і выбавіць яго з вязніцы (што сталася пасля з вернай Вітаўтавай служанкай, можна сабе ўявіць). Як доказ намеру Вітаўта помсціць Ягайлу за смерць бацькі і непаважлівых адносін да яго самога.

Адседзеўшы ў Княскай вежы, Вітаўт апынуўся за сценамі Крэўскага замка, а пасля і за межамі Вялікага княства. Падаўся шукаць падтрымкі ў крыжакоў. Сам вялікі магістр крыжацкага ордэна Конрад Валенрод быў гатовы аказаць яму дапамогу. Ведама – гэткая асоба прасіла спрыяння. Ды і ў планы Конрада па заваёве славянскіх зямель гэта клалася выгадным радком. Тым самым хітры крыжак чужымі рукамі распальваў агонь незадаволенасці і варожасці паміж уладнымі асобамі Вялікага княства, падкідваў паленцы ў вогнішча міжусобных сутычак.

Дарэчы, Вітаўт не аднойчы выпрабоўваў гэты шлях – звяртаўся ў цяжкія моманты да крыжакоў, нібыта не знаходзіў іншага выйсця. Але і падманваў іх не аднойчы, за што помслівых рыцары мелі не толькі крыўду, нават дзяцей Вітаўта, узятых у заложнікі, забілі. Так ці інакш, але не схаўрусаваў Вітаўт з крыжакамі, застаўся верны сваёй зямлі і свайму прызначэнню – быць вялікім князем літоўскім і сапраўдным гаспадаром для сваіх падначаленых.

ЗАГАДКА КЕЙСТУТА

Аказваецца, гісторыя не можа абыходзіцца без загадак, таямніц і сваіх уласных легенд. Так здарылася і з Кейстутам. Шмат хто з пазнейшых даследчыкаў вылучаў розныя версіі, дапушчэнні і здагадкі адносна ягонай ролі ў гісторыі Вялікага княства, узаемаадносін з Ягайлам і прычын смерці. Свой падыход выявіў і польскі даследчык Стэфан Кучыньскі ў кнізе пра караля Ягайлу, выдадзенай у Варшаве ў 1987 годзе.

Ён ставіць пад сумненне тое, што Кейстут быў задушаны па загаду Ягайлы. Спасылаецца на крыніцы, адны з якіх лічаць, што ніхто не ведае, як памёр Кейстут, другія сведчаць, што адбылося самазабойства, трэція абвінавачваюць Ягайлу. Кучыньскі прытрымліваецца іншай версіі. Ён мяркуе, што віна Ягайлы не мае неабвержных доказаў. А калі дапусціць, што гэтае забойства нават мела месца, то адбылося альбо насуперак волі Ягайлы, альбо без яго ведама і тым больш без папярэдняй згоды.

Як адзін з доказаў гэтага Кучыньскі прыводзіць дапушчэнне, што калі б Ягайла захацеў пазбавіцца ад сапернікаў, то загадаў бы знішчыць абодвух: Кейстута і Вітаўта, а не аднаго састарэлага свайго дзядзьку, якому і так заставалася жыць нядоўга. Аднак жа Кучыньскі не згадвае, што шмат якія крыніцы менавіта так і лічаць: Ягайла намерваўся пазбавіцца ад абодвух. Іншая рэч, што Вітаўту ўдалося ўцячы з Крэўскага замка. І яшчэ польскі гісторык даводзіць, што Вітаўт, які павінен быў стаць зацятым ворагам Ягайлы з-за забойства бацькі, не чыніў варожых акцый супраць яго. Ён нібыта толькі прасіў Ягайлу праз крыжакоў, каб той аддаў бацькавы маёнткі і багацці, а сам намерваўся “лаяльна” яму служыць. Не баючыся помсты, Вітаўт

вяртаецца ад крыжакоў у Княства і з 1392 года ажно 38 гадоў “верна і лаяльна” супрацоўнічае з Ягайлам.

“Калі б вінаваціў Ягайлу ў смерці бацькоў, -- піша С. Кучыньскі, -- то цягам тых трыццаці васьмі гадоў меў тысячы аказій зрабіць яго вязнем, здрадзіць, забіць. А тым часам аказваў яму прыязнасць і шанаванне”.

Польскі гісторык мяркуе, што тагачасны Вітаўт, які стаў ужо вялікім літоўскім князем і быў цесцем вялікага князя маскоўскага (яго дачка Соф’я выйшла замуж за Васіля I Дзмітрыевіча, старэйшага сына Дзмітрыя Данскога), які мог разлічваць на падтрымку крыжакоў і Залатой Арды, і якога шматкроць падбуртваў да выступлення супраць Ягайлы Жыгімонт Люксембургскі, не здолеў бы супрацоўнічаць з Ягайлам, калі б ведаў, што той з’яўляецца забойцам ягоных бацькі і маці.

Пэўная слушнасьць у гэтых развагах ёсць. Аднак, падаецца, не ўсё было так проста. І нават спасылкі Кучыньскага на тое, што ўсё гэта прыдумалі крыжакі, якія адпрэчылі версію самазабойства Кейстута, а абвінавацілі Ягайлу, не да канца пераканаўчыя. Цікава, што нават хроніка Віганда падае дзве версіі смерці Кейстута. Адна – Кейстута задушылі, другая – ніхто не ведае абставін ягонай смерці. Не выключае польскі гісторык верагоднасці таго, што сам Ордэн, які ненавідзеў Кейстута за яго антыкрыжацкія дзеянні, меў дачыненне да смерці свайго ворага, намовіўшы зрабіць гэта некага з літвінаў.

Разглядае Кучыньскі версіі ўдзелу ў забойстве Кейстута родзічаў Ягайлы, якія не хацелі быць адсунутымі ад улады, Ягайлавай маці вялікай княгіні Уляны, якая часта дзейнічала без ведама сына. Мог спрычыніцца да гэтай страшнай справы і брат вялікага князя Скіргайла, які трымаў у 1382 годзе, калі не стала Кейстута, блізкія кантакты з

крыжакамі, а да гэтага суправаджаў Кейстута ў Крэўскую вязніцу. І зусім здзіўнае дапушчэнне Кучыньскага, што ўцёкі Вітаўта з Крэўскага замка да крыжакоў адбыліся з маўклівай згоды Ягайлы, які пасля смерці Кейстута апасаўся за жыццё ягонага сына. На карысць гэтага нібыта сведчыць тое, што Ягайла назаўтра ж пасля ўцёкаў сустрэўся з жонкай Вітаўта Ганнай і не толькі не пакараў яе, а дазволіў услед за мужам з'ехаць за межы Княства.

І ўжо іншыя крыніцы і іншыя аўтары, прыхільнікі версіі невінаватасці Ягайлы, у прыватнасці Карл Шайноха, які напісаў у другой палове XIX стагоддзя вельмі аб'ёмную двухтомную працу “Ядвига і Ягайла”, дадаюць новыя дэталі ў доказ такога падыходу. Калі Скіргайла прыехаў у Крэва, каб сустрэцца з Кейстутам, то знайшоў яго мёртвым. Ён адправіў цела свайго дзядзькі ў Вільню.

Ягайла ж вырашыў наладзіць надзвычай пышнае пахаванне ў адпаведнасці з язычніцкай традыцыяй. На самым пашаноўным і святым для віленчукоў і жыхароў Княства месцы – капішчы Святарога адбылося спальванне цела Кейстута. Над глыбокай магілай склалі вялікае вогнішча. Былога вялікага князя апранулі ў багатае адзенне і паклалі на сухое дрэва кастра. Побач знаходзіліся меч, кап'ё і сайдак. Ля вогнішча паставілі яго вернага слугу, лепшага каня, пару хартоў і пару выжлаў. На грудзі паклалі лапы рысі і мядзведзя, паляўнічую трубу. Узнеслі малітвы багам, справілі ахвяраванні, уславілі дзеі Кейстута і запалілі касцёр. Польша смалістага дрэва хутка забрала да сябе цела вялікага князя.

Сведчаць, што пры гэтым прысутнічалі крыжакі, якія былі здзіўлены і ўзрушаны гэтакім звычаем. Асабліва, калі памост над магілай прагарэў і касцёр з целам праваліўся ў глыбокую яму. На пахаванні не было нікога з сямейнікаў Кейстута. Ягоную жонку Біруту, былую жрыцу-вайдэлотку з

язычніцкага літоўскага капішча Перуна (у гэты час ёй акурат споўнілася 60 гадоў) утапілі ў Нёмане, сын Вітаўт сядзеў у Крэўскай вязніцы, іншыя дзеці былі невядома дзе. Праўда, іншыя крыніцы паведамляюць, што Ягайла адпусціў Біруту і яна дажывала свой доўгі век на тым самым старадаўнім капішчы, з якога некалі яе, маладую і прыгожую, выкраў Кейстут, каб зрабіць сваёй жонкай, і якая пазней стала Вітаўтавай маці.

Вось якія, аказваецца, таямніцы хаваюцца ў мурах магутнага некалі Крэўскага замка.

КРЭЎСКІЯ НАСЕЛЬНІКІ

За сваю доўгую гісторыю Крэўскі замак зведаў шмат спусташэнняў, аблог, штурмаў. Коштам жахлівых страт адстойвалі нашы продкі права быць гаспадарамі ў сваёй хаце, доме, горадзе, надзеле – на сваёй зямлі. Абараняліся не толькі ад набегу далёкіх ворагаў. Міжусобная барацьба таксама прыносіла шмат шкоды.

Замак штурмам браў мяцежны князь Свідрыгайла. Гэта адбылося ў 1433 годзе, праз тры гады пасля смерці вялікага князя Вітаўта, якога народ назваў Вялікім. За першыństwo ў дзяржаве пачалі змагацца Свідрыгайла – сын першабудаўніка Крэўскага замка Альгерда, і сын “старога і гордага” Кейстута Жыгімонт.

Аднак Свідрыгайла быў хітрэйшы і больш вопытны ў інтрыгах. Ён даўно хацеў заняць гаспадарскі пасадак. І ўпарта імкнуўся да яго. Але выпадак надарыўся толькі пасля смерці Вітаўта. Вось тады Свідрыгайла “пріде ко Криеву и стояша два дни взяша Криеву мурованны и сожже, а людей много посекоше и в полон поведоша”. Так паведамляў

пра асаду і захоп мураванага Крэўскага замка Супрасльскі летапіс.

У 1445 годзе разыгралася чарговая інтрыга каля вялікакняскага трона. Князь Міхальшка разам з князямі Валожынскімі меў намер забіць вялікага князя Казіміра і захапіць уладны пасад. Ля сцен Крэўскага замка адбылася крываваая сутычка. Змоўшчыкі пацярпелі паражэнне. Але дасталося і замку.

Так і жыў ён – ад асады да аблогі, ад штурму да бітвы. Час тут, як і на ўсёй тагачаснай беларускай зямлі, адлічвалі ад вайны да вайны. Улада, высокае становішча, вялікакняскі пасад / вабілі многіх ахвотнікаў пакіраваць дзяржавай. Замак штурмавалі, разбуралі, а ён упарта і настойліва аднаўляўся зноў і зноў. Пасля адной з такіх падноваў у 1470 годзе ён нават уваходзіў у шасцёрку лепшых мураваных замкаў Вялікага княства Літоўскага.

У складаных сітуацыях замак даваў прыстанішча розным гнаным асобам. За магутнымі сценамі знаходзілі прытулак Ягайлаў бацька Альгерд Гедымінавіч і сам Ягайла. У красавіку 1564 года ў Вялікае княства Літоўскае ўцёк рускі князь Андрэй Курбскі, дзяржаўны дзеяч, пісьменнік, перакладчык. Тут схаваўся ён ад жорсткасці і самадурства цара Івана IV Грознага (Жахлівага). Хоць тагачасны Статут Вялікага княства забараняў іншаземцам займаць пасады і набываць зямлю ў Княстве, ды такой знаяй асобе зрабілі выключэнне. Кароль польскі Жыгімонт Аўгуст падараваў Курбскаму Крэўскае староства. Князь жыў у замку. Кароль увесь час апекаваўся высокім крэўскім жыхаром. Нават умешваўся ў яго гаспадарчыя стасункі. Так сталася, што ў 1568 годзе князь, заняты сваімі клопатамі, “забыўся” своечасова заплаціць падаткі, устаноўленыя на “сойме великом валном Городенском”, за маёнткі, што належалі яму ва Уладзімірскім павеце. А калі хацеў выправіць

памылку, “поборцы” адмовіліся браць падатак без штрафных санкцый. Давялося ўмешвацца самому каралю і вялікаму князю Жыгімонту Аўгусту. 5 кастрычніка 1568 года ён выдаў грамату, каб зборшчыкі прынялі падаткі ад старасты крэўскага – князя Андрэя Курбскага без штрафнога збору.

Але не толькі гэтыя правіны меў стараста крэўскі Андрэй Курбскі. Не мірыліся часам яго падданыя з суседзямі. Тады даводзілася ўладжваць справу гаспадару дзяржавы. У сваёй грамаце ад 17 верасня 1568 года Жыгімонт Аўгуст абавязваў князя Курбскага вярнуць судамірскай кашталяншы Ганне Мацяеўскай 200 авечак, скрадзеных у яе ўладаннях.

Некаторыя гісторыкі лічаць, што менавіта ў Крэўскім замку ствараліся вядомыя лісты Курбскага да Івана Грознага. У іх князь спрачаўся з царом па важнейшых пытаннях уладкавання дзяржавы, абвінавачваў яго ў нечуваных ганеннях на ваяводаў. Гэтыя “выкрывальныя пасланні лютаму самадзержцу” разам з іншымі матэрыяламі склалі унікальны літаратурны помнік. “Сказання князя Курбскага” ўпершыню былі выдадзены ў 1833 годзе, шматрадова перавыдаваліся. А ў 1979 годзе выйшлі ў вядомай у СССР акадэмічнай серыі “Літаратурныя помнікі” пад назвай «Переписка Ивана Грозного с Андреем Курбским».

ВАРОЖЫ “ПАТОП”

Як ужо згадвалася, было шмат ахвотнікаў заваяваць Крэва і сярод іншаземных захопнікаў. На самым пачатку XVI стагоддзя каля яго некалькі разоў стаялі аблогай перакопскія татары. Замак быў пашкоджаны. У 1519 годзе Крэва захапілі маскоўскія войскі. Вялікую і непапраўную шкоду прынеслі крэўскай зямлі руска-польская вайна 1654 – 1667

гадоў і Паўночная вайна 1700 – 1721 гадоў. Рускі цар Аляксей Міхайлавіч сам камандаваў войскам, якое рухалася на Вільню. 24 ліпеня 1655 года ягоная стаўка прыбыла ў Смаргонь. За час руска-польскай вайны напалову скарацілася колькасць смаргонскіх жыхароў, а некаторыя пасяленні зніклі наогул.

Падчас Паўночнай вайны 1655 – 1660 гадоў, якую назвалі сапраўдным шведскім “патопам” найперш на землі Каралеўства Польскага, што пасля Люблінскай уніі 1569 года знаходзілася ў адзінай дзяржаве з Вялікім княствам Літоўскім, шмат гора абрынулася на Польшчу, яна была акупавана шведамі. Вядомы польскі пісьменнік Генрык Сянкевіч у 1884 – 1886 гадах нават раман пра тое напісаў, які так і называецца -- “Патоп”.

А пасля пачалася не менш жорсткая і разбуральная ўжо для зямель Вялікага княства Літоўскага другая Паўночная вайна 1700 – 1721 гадоў. У пачатку 1702 года шведскія войскі ўступілі на польскія землі. Неўзабаве (у красавіку) былі заняты Вільня і Гародня (горад вызвалены рускімі войскамі ў верасні 1705 года), праз месяц – Варшава. У першай палове 1706 года захопнікі пусцілі з дымам Мір і Карэлічы, захапілі Нясвіж, Ляхавічы, разрабавалі Клецк, Новагародак, Слонім і іншыя гарады. Не абмінула вайна і смаргонскія землі. Яны напоўніцу зведалі жорсткасць шведскага караля Карла XII, для якога Смаргонь у лютым 1708 годзе стала галоўнай гасподай. Сюды да яго прыязджаў польскі кароль Станіслаў Ляшчынскі.

Але гэтыя паходы не былі апошнімі. Шведскую жорсткасць зведалі і былі захоплены Мінск, Магілёў. Шведскі патоп прынёс вялікае гора беларускім землям. Напалову скарацілася тутэйшае насельніцтва (з 2,2 мільёна да 1,5 мільёна, значыць, загінуў практычна кожны трэці жыхар беларускай зямлі), многія паселішчы зніклі з твару зямлі наогул.

Мы ведаем пра гэтка жудасці з часу Вялікай Айчыннай вайны. Аказваецца, падобныя старонкі вынішчэння беларусаў у гісторыі былі неаднаразова.

Не пазбегла рабавання і Крэва. Амаль цэлае стагоддзе пасля разбурэння яго ў 1667 годзе аб Крэўскім замку не было ніякіх згадак. Аднак настойлівыя і працавітыя крывічы не скарыліся лёсу. І ўжо ў 1743 годзе Крэва зноў з'яўляецца на гістарычным небасхіле. Яно згадваецца ў сувязі з устаноўкай у мясцовым касцёле звона – значыць, жыццё людзей уваходзіла ў звычайную каляіну. Так паступова, крок за крокам нашы далёкія продкі ліквідоўвалі жудасныя вынікі “патопу”, адбудоўвалі свае гарады, вёскі, замкі, адраджалі мірнае жыццё, аднаўлялі былую магутнасць дзяржавы.

Ды не толькі касцельны звон сведчыў пра адраджэнне тутэйшай зямлі і Крэўскага староства. Гэта пацвярджала размаітае жыццё сялян і месцічаў, развіццё гандлю. Бо вядома, што пасля шведскага “патопу” значна змяніўся нацыянальны склад беларускіх зямель. У Крэве пасялілася шмат яўрэяў, якія і стварылі яму гандлёвую славу. Існаваў нават Крэўскі гандлёвы шлях, што сведчыла аб тагачаснай значнасці гэтага крывіцкага горада.

Важная роля Крэва ў гісторыі Вялікага княства Літоўскага вызначалася і тым, што яно мела магдэбургскае права (атрымала яго 7 красавіка 1559 года). Гэты прывілей на самакіраванне, які дапаўняўся судовым імунітэтам, падатковымі льготамі, правам валодання зямлёй, вызваленнем ад воінскай павіннасці, мелі не ўсе беларускія гарады. Згодна з магдэбургскім правам, перасяленне чалавека ў горад рабіла яго вольным ад прыгнёту. Разам з гэтым правам уводзіліся і неабходныя атрыбуты самакіравання – герб горада, пячатка, ратуша. Ратушу Крэва размясцілі ў адной з замкавых пабудоў. І толькі пасля 1795 года, калі ўсе беларускія

землі апынуліся ў складзе Расійскай імперыі, калі перастала існаваць Вялікае княства Літоўскае, Крэва ператварылася ў звычайнае мястэчка. Страціла яно і магдэбургскае права, бо ў Расіі яго не існавала. Знікла патрэба ў ратушы.

КРЭВА НА ЕЎРАПЕЙСКІХ КАРТАХ

Але славы замка нельга было выкрасліць не толькі з тутакай гісторыі, а і з агульнаеўрапейскага кантэксту. Пра тое сведчаць шматлікія геаграфічныя карты, што выдаваліся ў Сярэднявеччы ў многіх еўрапейскіх краінах. На іх часта з'яўляецца і само паселішча Крэва, і Крэўскі замак. А гэта ўжо важнае сведчанне ягонага значнасці не толькі ў эканамічным жыцці еўрапейскай супольнасці, але і прызнанне значнай палітычнай ролі. Згадкі пра Крэва і замак можна знайсці на картах, выдадзеных у Рыме ў 1507 годзе, у Венецыі, Кёльне, Амстэрдаме, Парыжы. Прысутнасць на картах Крэўскага замка сведчыла пра ягоную важную абарончую функцыю, пра тое, што лічыцца з гэтым мусілі ахвотнікі выступіць паходам на беларускія землі.

Аднак у сувязі з няспынным прагрэсам у сферы стварэння больш дасканалай зброі і пэўным заняпадам замак паступова траціў сваё абарончае значэнне. І ўжо ў 1749 годзе на нюрнбергскай карце Вялікага княства Літоўскага Крэва пазначана проста мястэчкам. Замак тут адсутнічае.

А некалі ж ён жыў так бурна і размаіта, што вядомасць разыходзілася па ўсім Вялікім княстве Літоўскім, сягала за яго межы. Цягам многіх стагоддзяў замак быў палітычным цэнтрам дзяржавы, часта выконваў лёсавызначальную ролю ў жыцці народаў еўрапейскіх краін. У XIV – XVII стагоддзях ён з'яўляўся рэзідэнцыяй вялікіх князёў

Гедымінавічаў. Тут адбывалася шмат урачыстых сустрэч, баляў, забаў. У Крэве гасцявалі знаныя асобы з многіх зямель Вялікага княства і польскай дзяржавы. Тут тварылася тагачасная гісторыя. Сюды прыязджалі паслы з важнымі місіямі. Так было, калі ў замку жыў Альгерд. Так было ў пярэдадзень Крэўскай уніі, заключанай у Крэўскім замку 14 жніўня 1385 года. Тады да Ягайлы прыехалі высокія польскія паслы з Кракава, каб прапанаваць яму стварыць дзяржаўны саюз Вялікага княства Літоўскага і Кароны Польскай, запрасіць яго на высокі пасад польскага караля. А каб хутчэй згадзіўся, дакляравалі, што самая прыгожая ў Еўропе маладая каралева польская Ядвіга стане ягонай жонкай.

Дык каго ж за каго сваталі польскія паслы?

ЯГАЙЛА: З КРЭВА – У ВАВЕЛЬ

Чаму ж узнікла патрэба запрасіць літвіна, “дзікага” язычніка, як лічылі некаторыя еўрапейскія Ягайлавы незычліўцы, на вышэйшы польскі пасад?

Найперш, з-за палітычных матываў, звязаных з неабходнасцю ўмацавання польскай дзяржавы і надзейнай абароны яе ад крыжацкіх набегаў. Але існавала і іншая патрэба. У 1382 годзе памёр польскі кароль Людвік I Вялікі, альбо Людвік Венгерскі, які быў і каралём Венгерскага каралеўства Лайшам Вялікім.

У жніўні 1383 года з’езд польскай шляхты вырашыў аддаць карону адзінаццацігадовай дачцы караля Ядвізе. Гэта была цікавая і неардынарная асоба. З дзяцінства яна захаплялася музыкай, мастацтвам, навукай. Ведала пяць моў. Пакуль бацька быў на троне, жыла ў Венгрыі і толькі ў 10-гадовым узросце прыехала ў Польшчу. 16 кастрычніка 1384 года ў Вавельскім кафедральным

касцёле Ядвіга была каранавана на караля Польшчы. Як сведчаць польскія гісторыкі, менавіта так і называлася гэтае дзяўчо – кароль польскі. Значна пазней за вялікую самаахвярную дзейнасць на карысць Польшчы і касцёла Ядвіга ў 1997 годзе была кананізавана, залічана да ліку святых.

Аднак, вядома, кіраваць дзяржавай у адзінаццаць гадоў цяжкавата. Таму з улікам палітычных абставін палякі скіравалі позіркі да асобы вялікага князя літоўскага Ягайлы, які з 1377 года стаяў на чале магутнага Княства. Польскія гісторыкі адзначаюць, што ягоны бацька вялікі князь Альгерд здолеў стварыць “найбольшую ў Еўропе” дзяржаву. Яна займала каля 900000 квадратных кіламетраў, у ёй жыло каля 2 мільёнаў чалавек – вялікая па тым часе лічба. З такой магутнасцю было выгадна паяднацца. Таму вёўся пошук розных шляхоў. У тым ліку і сямейных повязяў.

А каб не адхіляць ад улады маладую каралеву, вырашылі падшукаць ёй вартага жаніха. Ягайла быў на першым месцы. Але патрэбна было здабыць згоду маці Ядвігі – каралевы Эльжбеты. У Венгрыю “ў разведку” была выслана дэлегацыя ў складзе вядомых асоб з Кракава і Вільні. Эльжбета перадала права вырашэння пытання польскім панам. Аднак Ядвіга не згаджалася на такі шлюб, упарцілася. Як гэта яна, такая маладзенькая, добра выкшталцоная і, як лічылі, самая прыгожая ў свеце, пойдзе замуж за 34-гадовага “паганскага варвара”, які, кажуць, непісьменны зусім. Каралева ж пераўзыходзіла будучага мужа не толькі дасведчанасцю, прыгажосцю, але і сваім ростам – мела каля 180 сантыметраў. Недаверлівая Ядвіга нават падаслала да Ягайлы свайго чалавека, каб той спраўдзіў, ці такі ж самы гэты язычнік, як усе мужчыны. Добра прыняты Ягайлам, які раскусіў хітрыкі, віжовец той расказаў Ядзвізе пра Ягайлу толькі добрае.

А польская шляхта не драмала. Прадстаўнікі яе разам з венгерскімі дэлегатамі накіраваліся ў Крэва. Тут 14 жніўня 1385 года адбыліся перамовы. Быў падпісаны акт, які назвалі Крэўскай уніяй.

Крэўская унія, 14 жніўня 1385 года

“Мы, Ягайла, з Божае ласкі вялікі князь літоўскі, Русі гаспадар і дзедзіч спадчынны, падаём да ведама ўсіх, каго гэта датычыць, і тым, якія ліст гэты бачыць будуць, тое, пра што нам паведамілі ад найяснейшай пані з Божае ласкі каралевы венгерскай, польскай, далмацкай etc., шаноўныя і шляхетныя мужы: Стэфан, пробашч Ханадыенскі, Уладзіслаў, сын Какаса дэ Каза, кашталян з Патока, Уладка, падчашы Кракаўскі, Мікалай, кашталян Завіхойскі, і Крыстын, дзяржаўца Казімірскі. Найперш паведамілі, як дастойны князь Ягайла, вялікі князь літоўскі etc., выправіў урачыстае пасольства да панюў зямлян польскіх, а пасля і да яе каралеўскай вялікасці. Тыя ж, хто быў высланы да найяснейшай каралевы, узялі з сабой лісты даверчыя ад пасла дастойнага, найвялікага і найзнакамітага, а менавіта ад яго высокасці Скіргайлы, брата пана вялікага князя Ягайлы, які з-за пэўных прычын не мог прыбыць асабіста да найяснейшай каралевы. Паслы ж ягоныя, князь Барыс і стараста віленскі Ганка, той жа пані каралеве венгерскай такім чынам справу выкладаючы казалі: Многія імператары, каралі і князі розныя дамагаліся, жадалі і радыя былі з тым жа вялікім князем літоўскім увайсці ў вечныя стасункі параднення, ды Бог усёмагутны захаваў гэта для асобы найяснейшай каралевы. Таму, найяснейшая княгіня, няхай высокасць ваша прыме да збаўчага саюзу таго ж пана вялікага князя Ягайлу як сына, а найяснейшую княгіню Ядвігу, дачку вашу найдарожшую, каралеву Польшчы, няхай пашлюбіць ён законна за сваю жонку. Мяркуем, што з таго

вынікла б хвала Богу, збавенне душам, пашана людзям і памнажэнне каралеўству. Як толькі тое, што абяцана, дойдзе да прадбачанага здзяйснення, адразу ж пан вялікі князь Ягайла з усімі сваімі яшчэ не ахрышчанымі братамі, крэўнымі, са шляхтай, зямлянамі, большымі і меншымі, што жывуць на ягоных землях, гатовы, хоча і жадае веру каталіцкую святога рымскага Касцёла прыняць. Як ні дамагаліся гэтага шмат якія імператары і розныя князі, ды не здолелі аж да гэтага часу згоды яго атрымаць, бо сапраўды гонар гэты Бог усёмагутны захаваў для самой яе каралеўскай высокасці. Для замацавання гэтай справы, для яе несумненнасці і моцы той жа вялікі князь Ягайла абяцае ўвесць свой скарб сабраць і выкарыстаць для вяртання страт абодвух гаспадарстваў, як Польшчы так і Літвы, і толькі тады гэта зробіць, калі гаспадыня Венгрыі дачку сваю Ядвігу, каралевай польскай названую, шлюбам сямейным злучыць. Акрамя таго, абяцае той жа вялікі князь Ягайла, што гатовы ўрэгуляваць грашовую дамову, заключаную паміж паняй каралевай венгерскай з аднаго боку і князем аўстрыйскім з другога, а менавіта выплаціць двойчы сто тысяч фларэнаў. Таксама той жа вялікі князь Ягайла абяцае і абавязуецца ўсе адабраныя землі і страты Каралеўства Польскага, чыімі б ні было рукамі зробленыя, вярнуць уласным коштам і стараннямі. Таксама той жа вялікі князь Ягайла абяцае ўсім хрысціянам, у першую чаргу людзям абодвага полу, забраным у краі польскім і звычайным ваенным захопленым, вярнуць першасную вольнасць так, каб кожны з іх, без увагі на пол, мог падацца, куды яму захацацца, згодна з уласным жаданнем. Нарэшце, названы тут князь Ягайла таксама абяцае землі свае літоўскія і рускія на вечныя часы з каронай Каралеўства Польскага з'яднаць.

А мы, вышэйназваны вялікі князь літоўскі Ягайла і паслы, пра якіх была мова, абяцанні і згоды, дадзеныя польскім панам ад нашага імя згаданым Скіргайлам, нашым улюбёным братам, а таксама абяцанні, выказаныя найяснейшай каралеве Эльжбеце праз высланых ад таго ж брата нашага паўнамоцнікаў, у прысутнасці паслоў пані каралевы венгерскіх, так і польскіх, да нас прысланых, пацвярджаем разам з братамі нашымі, князямі літоўскімі Скіргайлам, Карыбутам, Вітаўтам, Лінгвенам, а таксама ад імя іншых братоў нашых, прысутных і не прысутных, лічым прыёмальным ратыфікаваць і сцвердзіць пячаткамі нашай і прысутных братоў нашых вышэйзгаданых.

Дадзены ў Крэве, у панядзелак, напярэдадні Унебаўзяцця Найсвяцейшай Марыі Панны слаўнай году Гасподняга 1385”.

Арыгінал гэтага акта, напісанага на латыні на пергаменце, захоўваўся ў Архіве Кракаўскай капітулы пад №186. Ён меў пячатку, на пасках з пергаменту прывешаныя, сярод якіх у 1817 годзе заставаліся тры: Вітаўта, Карыбута і Лінгвена. Пазней і гэтыя пячаткі зніклі.

Акт то падпісалі, Ядвігу за жонку паабяцалі. Аднак узнікла іншая заміна. Бо Ядвіга яшчэ ў 1378 годзе, у свае 4 гады, была заручана з аўстрыйскім князем Вільгельмам Габсбургам. Дык вось, даведаўшыся пра задуму шляхты ажаніць Ягайлу з Ядвігай, малады князь пачаў актыўна дзейнічаць. 15-гадовы “муж” каралевы летам 1385 года прыехаў у Кракаў, каб канчаткова аформіць шлюбныя справы і прад’явіць сваё права на карону.

Але гэта не ўваходзіла ў планы большасці польскай шляхты і вяльмож. Яны не хацелі паддавацца аўстрыйскаму ўплыву. Таму зноў

накіравалі пасольства ў Вялікае княства. Ягайла сустрэўся з ім у Ваўкавыску 11 студзеня 1386 года. Пасланцы пацвердзілі свае прапановы. Гэты дакумент мае цікавасць з многіх пунктаў гледжання, таму прывядзём яго цалкам.

“Мы, Уладка, люблінскі стараста, Пётр Шафранец, -- кракаўскі падстолі, Мікалай – завіхосці кашталян і Хрысцін, казімірскі гаспадар, -- аб’яўляем да ўсеагульнага ведама, што ў пятніцу перад актаваю трох каралёў, 1386 года, прыбылі мы да непераможнага князя Ягайлы, міласцю Божай вялікага князя Літоўскага, гаспадара Русі, -- з пасольствам ад шляхты і вяльмож польскіх, як вышэйшых, так і ніжэйшых, і наогул ад усяго народа каралеўства Польскага, з даверчымі граматамі святлейшага князя Уладзіслава, той жа самай міласцю Божай гаспадара Апольскай зямлі, а таксама згаданых вышэй вяльмож каралеўства. Моцай вось гэтых грамат ад імя тых жа вяльмож згадзіліся мы дамоўна са згаданым вялікім князем Ягайлам і канчаткова пастанавілі, што выбіраем і бяром яго за гаспадара і за караля таго ж каралеўства, г.зн. Польшчы, і зацвярджаем за ім, даём і пераказваем Ядвігу, народжаную каралеву польскую, для заключэння з ім вяччаннем законнага шлюбу. Гэтай вось нашай пастановай і дамоўна даём клятву і абяцаем, згодна з даручаным нам пасольствам ад усіх жыхароў Польскай кароны, непарушную моц, уладу і захаванне. Акрамя таго, мы дамовіліся і пастанавілі з тым жа вышэйшым князем Ягайлам, ад імя згаданых жыхароў, правесці ўсеагульны з’езд у Любліне, у дзень ачышчэння прасвятой Багародзіцы (2-га лютага), які мае хутка надыйці. На гэты з’езд той жа князь Ягайла можа з’явіцца спакойна і бяспечна, разам са сваімі братамі і падданымі рознага стану. І будзе яму таксама

дазволена выслаць у той час з поўнай бяспекай сваё пасольства, альбо ж паслоў сваіх ва ўсе памежныя месцы каралеўства Польскага, дзеля свабоднага заканчэння яго спраў. А мы, вышэйзгаданая шляхта, абяцаем гонарам і нашай добрай славай, ад імя ўсіх падданных каралеўства Польскага, вышэйшаму князю Ягайлу, таксама ўсім яго братам і людзям, якія маюць быць на вышэйзгаданым з'ездзе, а таксама яго паслам, якія будуць праязджаць праз Польшкую зямлю перад Люблінскім з'ездам, альбо тым, што жывуць там пастаянна – усялякую бяспеку і ўсялякую свабоду рабіць і здзяйсняць, што ім будзе патрэбна. У сведчанне ж і дакладнасць гэтага, загадалі мы да гэтай граматы прывесіць нашы пячаткі. Адбылося і выдадзена ў Ваўкавыску, год і дзень, як сказана вышэй”.

Як бачым, польскі бок дае высокую ацэнку вялікаму князю літоўскаму, нават моцна нахвальвае, каб закрануць яго самалюбства і тым самым схіліць да прыняцця станоўчага рашэння. Палякам патрэбен быў сапраўдны гаспадар і кіраўнік дзяржавы, надзейны абаронца ад знешніх ворагаў. Ягайла імпанаваў ім ва ўсіх адносінах. Таму і намагаліся ўгаварыць яго, нават насуперак думцы Ядвігі, дамаганням Вільгельма. Бясспрэчна, што ў самім факце запросін гаспадара Вялікага княства Літоўскага на польскі каралеўскі пасад прысутнічае і ацэнка ролі Княства ў тагачаснай еўрапейскай гісторыі.

Пасля сустрэчы ў Ваўкавыску польскія паслы запрасілі Ягайлу і вышэйшых асоб Княства на ўрачысты сейм у Люблін. Тут Ягайлу абралі каралём. А 12 лютага, у панядзелак, ён прыбыў у польскую сталіцу Кракаў, які з 1320 года з'яўляўся месцам каранацыі польскіх каралёў. Як сведчаць летапісцы, “з тых пор, як Кракаў стаў Кракавам, не было яшчэ

гэткай вялікай, гэткай напоўненай важнымі паследкамі, урачыстасці... Каронныя вяльможы вядуць свайго выбранніка сярод грому трубаў і воклічаў народа ў замак, у каралеўскія палаты, да Ядвігі. Маладая каралева ў кароне... прымае прывітанне Ягайлы”.

Назаўтра “літоўскія князі Вітолд, Свідрыгайла і Барыс паднеслі Ядвізе ад імя яе будучага мужа каштоўныя падарункі срэбрам, золатам, каштоўнымі камянямі і матэрыяй з далёкіх краін”. А ў чацвер, 15 лютага, у Вавельскім кафедральным касцёле Ягайла прыняў хрышчэнне разам з братамі і баярамі. Вялікі князь атрымаў імя Уладзіслаў, яго родныя браты Вігунд, Карыгайла і Свідрыгайла сталі называцца Казімірам і Баляславам, а стрыечны брат Вітаўт – Аляксандрам.

18 лютага 1386 года, акурат у дзень нараджэння Ядвігі, якой споўнілася 12 гадоў, у галоўнай польскай “катэдры” адбыўся ўрачысты шлюб. Гэта быў саюз не толькі дзвюх цікавых і моцных асобаў, але і саюз Польшчы з Вялікім княствам Літоўскім, які доўжыўся ажно чатыры стагоддзі.

А былому жаніху Ядвігі аўстрыйскаму князю Вільгельму кароль выплаціў 200000 чырвонцаў няўстойкі. Ды не выкуп цешыў маладога амбітнага князя. Ён прагнуў атрымаць не толькі прыгожую жонку. Праз усё жыццё спадзяваўся на польскую карону. Што толькі не рабіў дзеля гэтага, нават да крыжакоў не раз звяртаўся, але безвынікова. Не атрымаў ні Ядвігі, ні кароны. Аднак цягам усяго свайго жыцця захоўваў памяць пра першыя заручыны і сваё першае каханне – Ядвігу.

Жыццё ж ішло сваім парадкам. У нядзелю 4 сакавіка 1386 года Ягайла быў каранаваны і стаў каралём польскім Уладзіславам II, заснавальнікам знанай еўрапейскай дынастыі Ягелонаў.

На трэці дзень пасля каранацыі ў кракаўскім замку пачаліся пышныя вясельныя ўрачыстасці, якія доўжыліся некалькі дзён пры вялікай колькасці гасцей.

ХРЫШЧЭННЕ ЛІТВЫ

Але адшумелі святочныя дні і каралю давялося выконваць свае абяцанні. Адно з іх – хрышчэнне Літвы. Пачаліся кастрычніцкія маразы, замерзлі непраходныя беларускія балоты, і Ягайла з велізарнай світай рушыў у шлях. З "ляхским крестом" накіраваўся ён "в последний уголок, в последнюю лесную чащу язычества в Европе" -- у Літву. Як вынікае з пазнейшых падзей, польскі кароль мусіў разбураць язычніцкія сімвалы і ўсталёўваць каталіцызм.

А калісьці ж Ягайлавы папярэднікі намагаліся годна ўшанаваць менавіта язычніцкія традыцыі, падтрымлівалі і пашыралі іх.

Шмат гадоў таму, калі з'явілася задума збудаваць у Вільні галоўны і самы пашаноўны язычніцкі храм у гонар Перуна з алтаром Зніча, ягоны заснавальнік звярнуўся да вешчуна. Князю хацелася ведаць, як доўга будзе існаваць гэтае збудаванне. Галоўны аракул выказаў гаспадару сваё прадбачанне: храм прастаіць столькі часу, колькі будзе жыць язычніцтва. Разам з адказам князь атрымаў нязвычайны дарунак-наказ – пэўную колькасць цаглін з таемнымі містычнымі знакамі. А заадно вяшчун паставіў умову: кожны год па адной цаглінцы ўмураўваць у сцены храма. Так доўжылася сто дваццаць адзін год. І вось перад новым 1387 годам засталася ўсяго адна цаглінка. А на ёй – знак-сімвал двойнога крыжа. Значыць, наступіў той

абяцаны вешчуном час афіцыйнага знікнення язычніцтва.

Мо таму, што язычнікі загадзя ведалі пра гэта, яны даволі памяркоўна аднесліся да місіі вялікага князя Ягайлы -- польскага караля Уладзіслава II. У лютым 1387 года ў Вільні было арганізавана лацінскае біскупства, якое мела 7 прыходаў, у тым ліку ў Крэве. На месцах галоўных язычніцкіх храмаў, дзе нядаўна гарэў святы агонь Зніч, узводзіліся новыя каталіцкія храмы. Так было ў Вільні, дзе збудаваці галоўны кафедральны касцёл, у Крэве, у Новагародку, у многіх іншых гарадах Вялікага княства.

Калісьці Ягайлаў дзед, вялікі князь літоўскі Гедымін дбаў пра тое, каб стварыць неабходныя ўмовы для язычнікаў. “Хроніка Літоўская і Жамойцкая” паведамляла: “Поставил еще Кгедимин болвана перунова з камня кременистого великого, с которого огонь попы поганские кресали, в руках держачи, и огонь ему вечный з дубины в день и в ночи палили на том местцу, где теперь костел святого Станислава в замку от Ягелля, внука Гедиминавого, збудованный”. Нават галоўны жрэц Ліздзейка, якога выгналі з Перуновага храма, мусіў жыць пустэльнікам у дрымучай пушчы.

Патухлі на капішчах вечныя агні, высякаліся святыя дубы, забіваліся шанаваныя змеі і яшчаркі. Усё гэта заахвочваў Ягайла, які пасля наведвання Вільні выправіўся ў паездку па Княстве. Каралеўскі аб'езд доўжыўся некалькі месяцаў. Не выключана, што Ягайла наведаў Крэва, якое ён перадаў свайму ахрышчанаму брату Вігунду – Аляксандру. Праўда, лёс апошняга крэўскага князя склаўся трагічна. У 1391 годзе ў выніку міжусобных інтрыг Вігунд быў атручаны.

Для назірання за вялікакняскімі справамі і кіравання Княствам кароль прызначыў брата свайго

Скіргайлу вялікім князем, пакінуўшы за сабой тытул “вышэйшага князя”. Гэта моцна ўгневала Вітаўта, які спадзяваўся на большае спрыянне караля. Ягайла ж, наадварот, усяляк стрымліваў Вітаўта, абмяжоўваў яго. “Нават дзіця маё, маю дачку, не дазволена мне было аддаць замуж за каго я хацеў, -- прызнаваўся Вітаўт, -- баючыся, каб я такім чынам не набыў сяброў і аднадумцаў, хоць многія суседнія князі прасілі яе рукі. Адным словам, я быў як нявольнік у падпарадкаванні Ягайлы, а брат яго, Скіргайла, уладар маіх родных Трокаў, замахваўся на маё жыццё”.

Паездкі Ягайлы па вялікалітоўскіх землях скончыліся ў чэрвені, калі ён зноў вярнуўся ў Вільню, каб падвесці вынікі. Іх неўзабаве ўхваліў і ўзвялічыў папа Урбан VI. У сваім пасланні з Рыма ён не шкадаваў высокіх слоў: “Сярод усіх каралёў зямлі табе належыць першае месца ў пачуццях удзячнасці святой Рымскай царквы, маці нашай! Вітаем цябе, узлюблены сын, верны слуга, які за справы свае атрымаў вартую ўзнагароду, вянец зямной велічы і, вядома, з часам атрымае “вянец нябесны”. Суцяшай сябе, сыне, што, маючы загінуць з цэлым народам, як таемны скарб, ты знойдзеш! Суцяшай сябе ў глыбіні твае душы, што гэткавая вялікая слава ходзіць па ўсім свеце пра дзеі твае і што ты, такі прыязны і мілы, знаходзішся ў бляску славы ў лоне маці-царквы!”

А вось як апісваў хрышчэнне Літвы Ягайлам Ян Длугаш у “Гісторыі Польшчы” ў 1387 годзе:

“Уладзіслаў, кароль польскі, вырашыўшы народ літоўскі, згодна з абяцаннем, дадзеным палякам і каралеве Ядвізе, з паганства і цемры балванахвальства вывесці і скіраваць да праўдзівай веры хрысціянскай, перадусім прагнучы пашырэння і ўзвышэння гэтай веры, у таварыстве Бадзанты, арцыбіскупа гнезненскага, і шмат іншых мужоў

духоўных з Каралеўства Польскага [...] выбраўся на Літву, дзе яшчэ да таго часу Хрыстос быў невядомы і не шанаваны. [...] Прыбыўшы на Літву, правёў у Вільні ў дзень папьяльцовы вальны з'езд. Калі па просьбе караля на з'езд сабраліся каралеўскія браты Скіргайла, князь трокскі, Вітаўт, князь гарадзенскі, Уладзімір, князь кіеўскі, Карыбут, князь новагародскі, і значная колькасць рыцараў і люду, кароль польскі Уладзіслаў з дапамогай хрысціянскіх князёў, якія разам з ім прыбылі, угаворваў шляхту і люд, каб, пакінуўшы фальшывых багоў, якіх дагэтуль у слепаце паганскай вызнавалі, схіліліся да прызнання і шанавання аднаго праўдзівага Бога і прыняцця Яго праўдзівай хрысціянскай рэлігіі. А калі варвары літвіны супраціўляліся гэтаму, даказваючы, што было б бязбожнасцю насуперак звычайам і даўняй веры продкаў разбурыць уласныя боствы (былі ў іх найбольш шанаванымі: агонь, які лічылі адвечным і які аберагалі жрацы, дзень і ноч падкладваючы дровы ў касцёр, гаі, што лічыліся святымі, а таксама вужы і змеі, у якіх згодна з іхнім уяўленнем жылі боствы), кароль Уладзіслаў той агонь, што лічыўся адвечным і знаходзіўся ў Вільні, галоўным горадзе і сталіцы Літвы, і які аберагаў жрэц, што на іхняй мове называўся Зніч, які малельнікам і жадаючым ведаць будучыню абвяшчаў фальшывыя прадказанні нібыта ад боства, яму даверанага [...], загадаў свядомым паганам патушыць, а святыню і алтар, на якім яму прыносілі ахвяраванні, разбурыць. Гэтаксама гаі і сады, што лічыліся святымі, загадаў павысякаць, а таксама пазабіваць вужоў і змей, якія нават у хатах жылі і якіх, як боствы, шанавалі. Барбарысты ж толькі выказвалі скруху ад разбурэння і ганьбавання тых ідалаў, не смеючы выступіць супраць караля.

Пасля разбурэння і знішчэння паганскіх бостваў, калі літвіны ўвачавідкі ўбачылі іхнюю фальшывасць, якой да гэтай пары падманваліся,

нарэшце здаліся і з пакорай схіліліся да прыняцця веры хрысціянскай, выракаючыся сваёй даўняй аблуды. Некалькі дзён ад святароў польскіх, а яшчэ больш ад караля Уладзіслава, які ведаў іхнюю мову і якога яны ахвотна слухалі, вывучалі галоўныя правілы рэлігіі, альбо дагматы веры, апостальскі склад і малітву “Сімвал веры”, а затым прыступілі да святога хрышчэння. Уладзіслаў, як набожны кароль, раздаваў простым людзям вопратку, кашулі і новыя ўборы з сукна, прывезеныя спецыяльна з Польшчы. Гэткая каралеўская шчодрасць і ласкавасць пайпывалі на тое, што цёмны люд, і нават маёмны, толькі дзеля атрымання шарсцянога адзення з усіх бакоў гуртам збягаўся да месца прыняцця святога хрышчэння. А паколькі было б вялікай працай хрысціць асобна кожнага з новых вызнаўцаў, шматлікі тут люд літоўскі абодвух полаў па загаду караля дзялілі на групы і кожнай групе, а дакладней кожнаму, хто да гэтай грамады належаў, давалі адно з імёнаў, ужываных у хрысціянстве, замест даўніх паганскіх; такім чынам, першай групе далі імя Пётр, другой Павел, трэцяй Ян, чацвёртай Якуб, пятай Станіслаў і г.д. Кабетам жа, якія ўтваралі асобныя групы, гэтаксама давалі імёны – Кацярына, Малгажата, Дарота і г.д., колькі было ўсіх груп новахрышчаных. Шляхце ж і старэйшынам з народу ўдзялялі хрышчэнне асобна, дзеля гэтага яны з’язджаліся ў Вільню з жонкамі, дзецьмі і сваімі роднымі, жадаючы хутчэй прыняць хрышчэнне і засвоіць дагматы веры хрысціянскай. Стараючыся асабліва пра тое, каб новая вера, прынятая ў Літве, шtorаз больш пашыралася і ўмацоўвалася, набожны кароль Уладзіслаў заклаў у горадзе Вільні касцёл кафедральны ў гонар Святой Тройцы, пад назвай Святога Станіслава, ухвальнага і слаўнага біскупа і пакутніка, каб два народы, польскі і літоўскі, якія еднасцю веры і рэлігіі, як і роўнасцю

жэзла і панавання з сабой з'яднай, мелі таксама агульнага патрона і заступніка, і каб у літвінаў трывала вечная памяць, што з удзелам палякаў выцерабіліся з паганскай цемры, і што ад іх заблішчэла святло веры хрысціянскай і ім, і нашчадкам іхнім. Таксама паставіў вялікі алтар на тым месцы, дзе некалі палілі агонь, называны вечным, каб гэтая аблуда паганская стала для ўсіх больш відочнай”.

Пасля заканчэння сваёй першай “хрысціянскай” місіі ў ліпені 1387 года Ягайла вярнуўся ў Кракаў. Што ж пакінуў ён пасля сваёй паездкі па землях Вялікага княства?

Змрочныя пасля патухлых Знічаў пушчы, зруйнаваныя язычніцкія капішчы і свяцілішчы, высечаныя святыя дубровы. Ды не так лёгка было вынішчыць даўнія язычніцкія традыцыі, якія складваліся цягам многіх стагоддзяў. Калі просты люд цішком захоўваў іх, не шкодзячы і хрысціянскай веры, то некаторыя з князёў і ўладных асоб спрабавалі адкрыта супраціўляцца. Не толькі, а мо не так нават новай рэлігіі, як пагрозе сваім неабмежаваным паўнамоцтвам, сваёй поўнай княскай самастойнасці і моцы. А паколькі іх свецкія і духоўныя памкненні ў дасягненні жыццёвых даброт супадалі, то ў падмогу яны бралі язычніцкіх багоў, якія раптоўна пазбавіліся сваіх спрадвечных свяцілішчаў.

Некаторыя гаспадары зямель і замкаў пачалі выступаць супраць Крэўскай уніі, бо ў ёй бачылі прычыны пэўных негатыўных праяў сёння і магчымасць узмацнення іх у будучым. Акрамя ўсяго унія ўзвышала ролю каталіцызму ў тагачаснай дзяржаве. Насаджэнню каталіцкай веры на беларускіх і іншых землях спрыяла і тое, што самі Гедымінавічы, дынастыя вялікіх князёў і палітычных

дзеячаў Вялікага княства, Венгрыі, Чэхіі, таксама прынялі новую веру. Здавалася, Ягайла-Уладзіслаў баяўся, што без апоры і падтрымкі духоўнікаў ягонага ўлада не будзе цалкам моцнай і непарушнай.

Першы крок Ягайлы аказаўся знакавым. Бо ўжо ў 1480 годзе пад час кіравання яго малодшага сына польскага караля Казіміра IV Ягелончыка быў прыняты спецыяльны дакумент, які забараняў будаваць новыя і рамантаваць старыя праваслаўныя храмы.

Тры таінствы Ягайлы

Ды сівабароды Пярун не сцярпеў гэтых здзекаў. Ён помсціў Ягайлу за такое святатацтва. Супраць улады караля, супраць акаталічвання ім беларускіх і ўкраінскіх зямель выбухнулі паўстанні. Іх узначальвалі полацкі князь Андрэй Альгердавіч, а таксама будучы вялікі князь Вітаўт. Аднак перамогі яны не атрымалі. Улада караля польскага і вышэйшага князя, кіраўніка дзвюх дзяржаў, была моцная. Ягайла аказаўся прадбачлівым палітыкам. Каб не ўскладняць адносін і не аслабляць новаўтвораны міждзяржаўны саюз, Ягайла мусіў прызнаць Вітаўта вялікім князем літоўскім, а сам пакінуў той жа тытул – найвышэйшы князь літоўскі: не хацеў манарх адпусцаць ад сябе сваю радзіму і магутнае нават па еўрапейскім мерках Вялікае княства Літоўскае.

У выніку Віленска-Радамскай уніі 1401 года Вітаўт атрымаў у пажыццёвае валоданне Вялікае княства. “Хроніка Літоўская і Жамойцкая” пад 1411 годам паведамляе, што Ягайла з Вітаўтам дамовіліся, “если бы Витолт не мел детей, а Ягейло мел, то дети его на короне Польской и на Великом князстве Литовском пановати мели, также если бы

Ягейло детей не мел, а Витовт мел, теды в короне Польской и Великом князстве Литовском пановати мели”. Гэтае пагадненне на самастойнае кіраванне Княствам доўжылася больш за паўтара стагоддзя – да Люблінскай уніі 1569 года.

Ягайла быў адзіным у гісторыі чалавекам, які з Богага блашавення атрымаў усе тры царкоўныя таінствы: хрышчэнне, шлюб і каралеўскае памазанне. Як паведамлялі летапісцы, ён “удостоился трех великих даров, которые ни одному из смертных не доставались разом в уделе.” Спраўна кіраваў “непісьменны” язычнік польскай Каронай. Нават годна спрыяў навуцы і асвеце. Пра тое сведчыць хоць бы факт аднаўлення ў 1400 годзе Акадэміі ў Кракаве. Зараз гэта Ягелонскі універсітэт, які з’яўляецца не толькі самым старэйшым у Польшчы, а і адным з прэстыжных у Еўропе.

Аднак у жыцці эмацыянальнага Ягайлы былі выпадкі, калі ён нават адмаўляўся ад трона – каб толькі спыніць спрэчкі альбо сутычкі, каб абараніць і захаваць свой чалавечы гонар. Гатовы быў аддаць карону іншаму дастойнаму прэтэндэнту. Сам жа згодны быў вярнуцца ў Крэва, у Новагародак, у спракавечныя беларускія пушчы. Ды палякі шанавалі свайго караля, давяралі яму, спрыялі ягоным добрым справам і не падтрымлівалі намеру адмліцца ад высокага пасада.

ЧАТЫРЫ ЯГАЙЛАВЫ ЖОНКІ

А вось сямейнага шчасця Ягайла не набыў нават цягам усяго свайго доўгага жыцця. 22 чэрвеня 1399 года каралева Ядвіга нарадзіла дачку Эльжбету. Ягайла ж хацеў мець сына. Але кароткі век быў наканаваны і дачцэ. 13 ліпеня яе не стала. А праз чатыры дні памерла Ядвіга, не пакінуўшы дзяцей.

Занепакоілася польская шляхта, якая была вельмі заклапочана сваімі ўласнымі прывілеямі. Каб не страціць іх, трэба было мець надзейнага спадчынніка каралеўскай улады. Таму яна вітала імкненне караля да новай жаніцьбы. Ягайла жаніўся яшчэ тройчы. Аднак шлюб з Ганнай Цылейскай, пасля з Эльжбетай Граноўскай аказаўся няўдалым. Яны рана памерлі, не пакінуўшы спадчынніка на каралеўскі трон.

Ганна Цылейская (1380/1381? – 21.3.1416) – другая жонка Ягайлы, дачка Вільгельма, графа Цылейскага (Венгрыя), унучка Казіміра Вялікага. 19 верасня 1392 года памёр яе бацька. У 1394 годзе ўдава графа Ганна выйшла замуж за князя Ульрыка, назаўсёды з’ехала з ім і пакінула 13-гадовую дачку Ганну ў Цыліі. Каб умацаваць пазіцыі аўдавеллага Ягайлы, каралеўскі пасад ад якога мог уцячы – ён не быў спадчынным уладальнікам трона, а апынуўся на вяршыні ўлады праз шлюб з Ядвігай, патрабаваўся адпаведны шлюб з дынастычнай асобай. Ядвіга, першая жонка Ягайлы, намаўляла мужа, калі не стане яе, пашлюбіцца з Ганнай Цылейскай -- праўнучкай Лакеткі. З падтрымкі польскіх паноў на пачатку 1401 года ў Цылію прыбыло пасольства ад Ягайлы. Аднак спярша належала атрымаць згоду папы рымскага, бо Ганна была краўнячкай Ядвігі. 23 красавіка папа даў згоду і 16 ліпеня 1401 года Ганна прыехала ў Кракаў.

Ягайла быў не надта задаволены і зрабіў вымову сваім паслам, што прывезлі такую брыдку нявесту, пагражаў адмовіцца ад заручын. Шлюб адклалі. Фармальнай прычынай лічылася тое, што Ягайла не ведаў нямецкай мовы, а Ганна польскай. Ганна жыла ў адным з кляштараў і вучыла мову, а кароль выехаў у Княства, што надта часта рабіў і пасля, пакідаючы жонку адну. 29 студзеня 1402 года адбыўся шлюб. У забавах і турнірах, якія доўжыліся некалькі дзён, браў удзел Вітаўт з жонкай Ганнай, а

вось малодшага Ягайлавага брата Свідрыгайлы не было, бо ён з'ехаў да крыжакоў, каб паспрыялі ў барацьбе з Вітаўтам за ўладу. На шлюб рада Кракава падаравала манаршай пары 200 грыўнаў.

Праз год, 23 лютага 1403 года адбылася каранацыя Ганны. Яе маці, дачка польскага караля Казіміра Вялікага, якую запрасілі на ўрачыстасць і якая не толькі забылася польскую мову, але не бачылася з Ганнай 9 гадоў, была да слёз узрушана, калі арцыбіскуп гнезненскі Дабрагост усклаў карону на галаву дачкі. Ягайла не вельмі дбаў пра Ганну, удзяляў ёй мала ўвагі, заглядваўся на іншых кабет, кажучь, нават сваю будучую пасля Ганны жонку Эльжбету таксама прыгледзеў у гэты час. У 1408 годзе абвінаваціў яе ў нявернасці, закаваў за гэта ў кайданы рыцара Якуба з Кабыліна і тры гады трымаў у вязніцы. Ганне з цяжкасцю ўдалося апраўдацца, каб неўзабаве зноў быць абвінавачанай у здрадзе з Янам Тэньчынскім.

Ганна была ціхай жонкай, не ўнікала ў справы караля, не ўплывала на палітыку. Адно толькі цікавілася арганізаваным Ягайлам развядзеннем ільвоў, якіх у 1406 годзе прывезлі з Фларэнцыі.

8 красавіка 1408 года ў іх нарадзілася дачка Ядвіга. Дарэчы, усе Ягелоны сваіх старэйшых дочак называлі ў гонар першай Ягайлавай жонкі Ядвігі. У 1413 годзе на едлінскім з'ездзе Ядвігу назвалі будучай каралевай (у выпадку адсутнасці братоў). Пасля смерці бацькі яна мела атрымаць Карону і Княства.

21 сакавіка 1416 года Ганна памерла ў Кракаве ў прысутнасці караля, які ледзь паспеў вярнуцца з Княства, хоць па дарозе яшчэ заехаў на Лысую Гару ля Любліна, дзе любіў бываць часта і дзе пакланяўся часцінцы святога крыжа з Галгофы, на якім быў укрываваны Хрыстос.

Эльжбета з Пільчы (1370/1372/1380 – 12.5.1420) – трэцяя жонка Ягайлы, дачка ваяводы сандамірскага Атона з Пільчы, удава пасля Вінцэнта з Гранова, кашталяна накельскага і старасты вялікапольскага, найбагацейшая пані ў Польшчы. У 1382 годзе памёр яе бацька. 15 лютага 1386 года, падчас хрышчэння Ягайлы ў Кракаве, маці Эльжбеты Ядвіга была ягонаю хроснай маці.

Надзвычай цікавы, як падаюць гісторыкі, замужні лёс Эльжбеты. Яе ўкраў мараўскі альбо шлёнскі рыцар Вышла Чамбар, адвёз на Маравы і зрабіў сваёй жонкай. Аднак там адбылася яшчэ адна неспадзянка. Янчык Янчыкавіч Гічынскі звёў багатую паню і ўзяў з ёй шлюб. Калі Чамбар запратэставаў, Гічынскі напаў на яго ў Кракаве і забіў. Ягайла не вынес за гэта кары, бо Чамбар спрыяў крыжакам, а Гічынскі падтрымліваў караля, выступаў супраць Ордэна. Неўзабаве яна аўдавала. Дзядзька Эльжбеты Спытак з Мельштына выдаў яе за Лелевіта Вінцэнта Граноўскага. Ягайла зрабіў яго кашталянам накельскім. Пасля Грунвальдскай бітвы Граноўскі быў атручаны. У Эльжбеты засталася двое дзяцей.

Калі 21 сакавіка 1416 года памерла другая жонка Ягайлы Ганна Цылейская, Ягайла меў дзвюх кандыдатак на новую жонку: дачку вялікага князя маскоўскага Васіля Дзмітравіча, унучку Вітаўта, і ўдаву брабанскую князеўну Эльжбету, братанку венгерскага караля і імператара Свяшчэннай Рымскай імперыі Сігізмунда Люксембургскага. Аднак пераважылі пачуцці да трэцяй кандыдаткі -- Эльжбеты Граноўскай, у якую Ягайла раптоўна закахаўся. Яна ў адрозненне ад ранейшых жонак нарадзілася і выхоўвалася ў Польшчы, ведала мову і звычаі народа. У студзені 1417 года Эльжбета разам з сястрой Ягайлы Аляксандрай наведвае караля ў Любамлі над Бугам. Пасля адбыліся яшчэ дзве

сустрэчы, і Ягайла, які прыехаў да Эльжбеты ў Саноку, нечакана для ўсіх аб'явіў пра свой выбар.

На пачатку мая 1417 года адбываецца шлюб Ягайлы і “простаі полькі” Эльжбеты ў парафіяльным касцёле ў Саноку. Жаніцьба караля на сваёй падданай выклікала моцны супраціў каронных радцаў, іншых уладных асобаў, для Польшчы гэта было нязвычайным. Да таго ж многія нягледзячы на дазвол папы рымскага лічылі гэты шлюб грэшным, бо Эльжбета, як дачка хроснай маці Ягайлы, лічылася кананічнай сястрой караля. Пасля вячання адбыўся непрыемны выпадак: падчас вяртання з касцёла пачалася моцная навальніца, а кола ў карэце зламалася, каралева па гразі пешкі вярталася ў замак. Для прымхлівага Ягайлы гэта мела надобры знак.

Кароль прызначыў каранацыю жонкі на 19 лістапада 1417 года, дзень патронкі Эльжбеты. Гэта выклікала бурлівыя пратэсты, у тым ліку вялікапольскай шляхты, якая заявіла, што няхай Ягайла ўганаруе Эльжбету хоць пяццю каронамі, яны ўсё адно не прызнаюць яе каралевай. Супраць былі Вітаўт і Збігнеў Алясьніцкі, на той час падканцлер. Ягайла палохаў, што вернецца ў Княства, а карону перадаць малалетняй Ядвізе, ягонаю дачцы з Ганнай Цылейскай. Пісар каралеўскай канцылярыі Станіслаў Цёлак нават напісаў “пасквіль” з гэтай нагоды, назваў жаніцьбу з Эльжбетай шлюбам “арла са свінёй”. Толькі сястра Ягайлы Аляксандра дбала пра яго асабістае шчасце і падтрымлівала гэтакі выбар. Праз Львоў Ягайла з жонкай прыбыў у Кракаў, дзе арцыбіскуп львоўскі Ян Мікалай каранаваў Эльжбету. Гэта быў шчаслівы для Ягайлы шлюб, кароль усюды браў з сабой жонку, што раней бывала не часта, іхняе сумеснае жыццё не мела аніякіх скандалаў. Ды ў жніўні 1419 года Эльжбета захварэла, Ягайла ў гэты час стаў менш выязджаць з Кракава. 12 мая 1420

года яна памерла, караля ў Вавелі не было. Многія з каралеўскага атачэння адкрыта радаваліся гэтаму. Пахавана ў Вавельскай катэдры без прысутнасці Ягайлы.

І тады 70-гадовы кароль і вышэйшы князь літоўскі жэніцца чацвёрты і апошні раз. Ягонай жонкай стала 17-гадовая княгіня Соф’я Гальшанская, апекуном якой быў дзурці князь Сямён, празваны Сякерай. Вянчаліся яны 7 лютага 1422 года ў Навагрудку, у касцёле Праабражэння Гасподняга, пра што дагэтуль нагадвае памятная дошка. Сватам быў стрыечны брат Ягайлы вялікі князь літоўскі Вітаўт, жонка якога даводзілася стрыечнай сястрой Соф’і Гальшанскай. Ягайла папрасіў Вітаўта: “Меў я тры жонкі, дзве ляшкі і адну немку. А цяпер прашу дамовіцца з Соф’яй, каб літоўскі род даў нам нашчадкаў”. Соф’я нарадзіла Ягайлу Уладзіслава і Казіміра. Казімір з’явіўся на свет, калі каралю было 76 гадоў, але пражыў нядоўга.

І тут Вітаўт зразумеў, што пралічыўся. Калі б у Ягайлы не было сыноў, ён мог бы разлічваць на высокі каралеўскі польскі пасад. А так шанец меў Ягайлаў сын Уладзіслаў. Тады, як сведчаць некаторыя даследчыкі, Вітаўт выступіў у нязвычайнай ролі паклёпніка (праўда, іншыя даследчыкі даказваюць, што гэтую ганебную ролю выконваў не Вітаўт). Так ці інакш, але Вітаўт не застаўся ўбаку ад гэтай справы. На Гарадзельскім сейме ён заявіў, што Ягайла не можа быць бацькам дзяцей ад Соф’і Гальшанскай – узрост не той, ды і Сонька, як з’едліва называлі каралеву многія з незычлівых дваровых, не чураецца кампаніі з вясёлымі і ахвочымі да авантурных прыгод рыцарамі. Вакол гэтага разгарэліся сапраўды шэкспіраўскія страсці. З вялікімі намаганнямі каралеву ўдалося апраўдаць, і яна нарадзіла Ягайлу трэцяга сына. Пазней ён стаў вялікім князем

літоўскім і польскім каралём Казімірам IV Ягелончыкам.

А Вітаўту была падрыхтавана вялікалітоўская каралеўская карона. Ён мог стаць каралём літоўскім, другім пасля заснавальніка Вялікага княства Літоўскага Міндоўга. Але не собіла. Інтрыгі польскай шляхты перашкодзілі здзейсніцца каранацыйным намерам. Не дачакаўся васьмідзсяцігадовы Вітаўт каралеўскай кароны, 27 кастрычніка 1430 адышоў у іншы свет толькі з тытулам вялікага князя літоўскага, хоць, праўда, яшчэ пры жыцці атрымаў назву Вялікага. І яшчэ невядома, што было вышэй і больш значна. Бо гэта адзіная асоба ў беларускай гісторыі, якая насіла гэтакі высокі назоў – Вялікі.

Ягайла ж караляваў 48 гадоў, шмат зрабіў для карысці Кароны і Княства. Але нават у Вавельскім замку, што ў стольным польскім Кракаве, не адмовіўся ад многіх язычніцкіх звычак, не цураўся падтрымліваць праваслаўе. У Любліне, горадзе, дзе яго абралі на каралеўскі пасад, загадаў распісаць праваслаўную капліцу на візантыйскі, практычна, рускі лад. Меў такія роспісы і ў сваёй спальні, і ў іншых месцах іх рабілі.

Дарэчы, і Соф'я з роду Гальшанскіх не здрадзіла сваім праваслаўным традыцыям. Яна не толькі падтрымлівала Ягайлава жаданне распісваць у візантыйскім стылі храмы, а і сама збудавала пры галоўным кафедральным касцёле Кракава праваслаўную капліцу з адпаведнымі роспісамі і аздобамі, дзе каралева і была пахавана па праваслаўнаму звычаю. Яе сын Казімір, кароль польскі і вялікі князь літоўскі, таксама пахаваны ў аздобленай візантыйскімі роспісамі капліцы ў тым жа кафедральным кракаўскім касцёле.

Ды вернемся да Ягайлы. Ён і ў Кракаве не пазбыўся ахвоты насіць звычайны беларускі кажух, пацягнуты сукном. Часта з'язджаў са сталіцы ў

беларускія бары, каб майскімі начаі паслухаць спевы салаўёў, якіх ён вельмі любіў, захаваўшы гэтую звычку праз усё сваё доўгае жыццё. Дарэчы, гэае захапленне стала прычынай мо і заўчаснай смерці Ягаілы. Каі чарговы раз паехаў да Львова, каб пацешыць душу салаўінымі спевамі, халоднымі начаі прастудзіўся. Доктары не дапамагі. Ягаілу ішоў тады восемдзясят другі год.

Памёр кіраўнік самай вялікай дзяржавы ў Цэнтральнай Еўропе 1 чэрвеня 1434 года. Каралева Соф'я перажыла свайго мужа на 27 гадоў і памерла ў 1461 годзе.

ПАД ЗНАКАМ КРЭЎСКАЙ УНІ

Крэўская унія 1385 года ўмацавала змагароў супраць нямецкай агрэсіі, аб'яднала іхнія сілы. Тэўтонскі ордэн, створаны як каталіцкая рыцарска-манаская арганізацыя і дзяржава ў 1198—1199 гадах, вёў войны з Вялікім княствам з 1283 года да пачатку XV стагоддзя. Баявыя дзеянні працягваліся практычна бесперапынна. Толькі з 1325 па 1386 год Ордэн каля 100 разоў нападаў на тэрыторыю Вялікага княства. Каі не ўдаваліся значныя аперацыі, назойлівыя крыжакі рады былі захапіць няхай сабе замак, паселішча, умацаванне – хоць што, абы можна было рабаваць тутэйшае насельніцтва. І хоць рэлігійныя падставы для набегаў на Вялікае княства пасля Крэўскай уніі зніклі, бо літоўскі народ быў ужо ахрышчаны, ды крыжацкія войны не спыніліся. Крыжаносцы так расперазаліся, што безупынку нападаі на славянскія землі.

Часам, як вядома, гэтаму спрыялі і самі князі, каі вялі міжусобныя сутычкі за вялікакняскі пасад. Да крыжакоў звярталіся і Ягаіла, пакуль не стаў вялікім князем, і Кейстут, і Вітаўт. Дастаткова

згадаць, што пасля ўцёкаў Вітаўта ў Ордэн толькі значныя паходы крыжакоў на беларускія землі адбываліся ў 1390, 1391, 1392, 1394 гадах. З дапамогай іх Вітаўт спадзяваўся атрымаць вялікакняскі пасад. Аднак ён не быў да канца шчыры з крыжакамі, вёў двойную гульню. Ды лёс бацькаўшчыны ўсё ж пераважыў. За чарговую здраду Ордэн жорстка адпомсціў Вітаўту: крыжакі атруцілі двух ягоных малых дзяцей-заложнікаў. Пазней на гэткую ж ролю крыжакоў у сваіх памкненнях на вялікакняскі пасад спадзяваўся князь Свідрыгайла.

Аднак пасля Крэўскай уніі ў народаў Усходняй Еўропы з'явілася надзея на перамогу над Ордэнам. Гэты спадзеў апраўдалі Вітаўт Вялікі і Ягайла. Іхняе аб'яднанае войска 15 ліпеня 1410 года пераможна завяршыла знаную Грунвальдскую бітву – пактычна бітву народаў. Пасля гэтага больш як 500 гадоў узброеныя германцы не ступалі на беларускія землі.

Такім чынам Крэўскі замак сцвердзіў сваю вызначальную ролю ў лёсе народаў не толькі Вялікага княства і Кароны, а і Цэнтральнай і Усходняй Еўропы.

Ды далейшы лёс самога замка аказаўся незайздросны. Пасля страты абарончага значэння ён заставаўся яшчэ надзейным жыллом для многіх знаных асоб. Аднак разбурэнне гэтай манументальнай сярэднявечнай крэпасці дакончыла Першая сусветная вайна. Больш як 3 гады Крэва знаходзілася на лініі фронту. У замку гаспадарылі немцы. Ад ваенных дзеянняў моцна пацярпела знакамітая Княская вежа, сам замак. З ягоных сценаў, вежаў і пакояў зніклі нават прывіды. А што не здолелі войны, тое дарабілі людзі і час.

Таленавіты творца і няўмольны знішчальнік час сваімі нястомнымі жорнамі перамалоў і ледавіковыя валуны ў сценах Крэўскага замка, і самі легендарныя сцены. Руіны замка сёння нагадваюць

разбуранае гняздо былой крывіцкай славы. Калі прыслухацца, яны шмат могуць расказаць пра дзеі даўно мінулыя, пра мужнасць і адвагу нашых продкаў, пра мудрасць, жорсткасць і хітрасць валадароў. А маладыя рабінкі, што растуць на замкавых сценах, сваім шাপаткім лісцям распавядаюць усім цікаўным пра даўнейшае жыццё і пра дзеі дзён даўно мінулых. Восенню іхнія чырвоныя гронкі здаюцца кроплямі гарачай крыві, што пралілі многія пакаленні беларусаў у няспыннай і нястомнай барацьбе за сваю волю і свабоду.

Гэта наша з табой гісторыя. Адмаўляцца ад яе не выпадае. Яе трэба ведаць, каб лепш і глыбей спазнаць сябе, свой род, свой беларускі радавод.

РАЗВІТВАЕМСЯ, КАБ ВЯРНУЦА

Сонца няўмольна коціцца за гарызонт. Ягоны рух становіцца поклічным і для нас. Пакідаем Крэўскія муры, каб далучыцца да іншых выдатных памятак беларускай гісторыі на Смаргоншчыне.

А над намі, пасля ўжо за намі плыве-кружляе белакрылы бацян.

Развітваецца?

Просіць застацца?

Шкадуе, што не падоўжыўся наш побыт на месцы, дзе прысак гісторыі дагэтуль апякае памяць, хвалюе сэрца, наталяе смагу пазнання сябе, свайго роду?

Запрашае бываць тут не гады ў рады, а як мага часцей?

Суцешым яго абяцаннем: абавязкова прыедзем, і не раз.

А буслы...

Хай вечна кружляюць яны над Крэвам. Хай дзетак сваіх выводзяць і гадуюць пад абярэжнай

засенню магутнай і высакароднай Княскай вежы, што напрамілы Бог моліць-просіць захаваць, аднавіць і зберагчы няскоранае гняздоўе беларускай славы – Крэўскі замак, адзіны такі на нашай зямлі, з лёсам якога цесна знітаваны лёс гэтулькіх вялікіх князеў Вялікага княства Літоўскага.

Давайце ж прыслухаемся і паслухаемся.

Бо хто ў мінулае выстраліць з пісталета...

ГІСТАРЫЧНАЯ ХРОНІКА

ГАРАДЫ, КРАІНЫ

Вялікае княства Літоўскае, Рускае і Жамойцкае – феадальная дзяржава ва Усходняй Еўропе, якая ў XIII – XVIII стагоддзях займала тэрыторыі сучасных Беларусі і Літвы, з 1422 года – Жамойціі, уключала частку ўкраінскіх зямель (Кіеўская, Чарнігаўская, Валынская – з XIV стагоддзя да 1569 года), у XIV -- пачатку XVI стагоддзя ахоплівала і частку велікарускіх зямель. Першай сталіцай з 1253 года – з часу каранацыі на караля літоўскага Міндоўга -- быў Новагародак. Пасля Гедымін перанёс яе ў Кернаў, пасля ў 1310-ыя гады ў збудавання ім Трокі (цяпер Тракай у Літве), а адтуль у 1323 годзе -- у Вільню.

Часам утварэння Княства лічацца 1240-ыя гады, калі ў Новагародку па запрашэнні тутэйшых баяраў пачаў княжыць Міндоўг. На чале ВКЛ стаяў вялікі князь, якога называлі гаспадаром. Ён меў абсалютную ўладу, з'яўляўся адначасова суддзёй, адміністратарам, камандаваў узброенымі сіламі. Вялікага князя спачатку выбіралі вузкім колам найбольш важных асобаў, а з канца XV стагоддзя -- на вальных (агульных) соймах з удзелам прадстаўнікоў усіх зямель. На галаву вялікага князя ўскладалася карона – як сімвал улады. Каранацыі адбываліся ў віленскім касцёле святога Станіслава. Вядомы гады, калі адбываліся гэтыя ўрачыстасці: 1392, 1440, 1492, 1506, 1529. Першым гаспадаром быў Міндоўг (1195? – 1263), які стаў першым і адзіным каралём Вялікага княства -- каранаваны 6 ліпеня 1253 года ў Новагародку.

Пасля Люблінскай уніі 1569 года кароль польскі станаўіцца і вялікім князем літоўскім, адзінаўладна ўзначальваў агульную дзяржаву – Рэч

Паспалітая абодвух народаў. У канцы XIV – XVII стагоддзях дзяржаўнай мовай у Княстве была старажытнабеларуская альбо руская. Прафесар Оксфардскага універсітэта Б. Морфіл пісаў: “Беларусы былі найбольш цывілізаванай нацыяй на ўсходзе Еўропы. На беларускай мове дайшлі да нас сапраўдныя дакументы, якія выдавалі польскія каралі сваім падданым у XV – XVI стагоддзях”.

Новагародак – першая сталіца (сталец) Вялікага княства Літоўскага. Упершыню згадваецца пад 1044 годам, калі адбываўся паход князя Яраслава Мудрага на Літву. Аднак існуе меркаванне, што пасяленне тут існавала яшчэ ў X стагоддзі. З сярэдзіны 1240-х гадоў горад быў рэзідэнцыяй князя Міндоўга, пазнейшага вялікага князя літоўскага і першага караля (1253) Вялікага княства Літоўскага. З гэтага часу Новагародак стаў сталіцам Княства. Пасля вялікі князь Гедымін перанёс сталіцу на кароткі час у Кернаў, а пасля -- верагодна, у 1310-ыя гады, у пабудаваныя ім Трокі, з якіх той жа Гедымін перамясціў сталіцу ў 1323 годзе ў Вільню. У XIII – XIV стагоддзях Новагародак з’яўляўся цэнтрам удзельнага Новагародскага княства. Ім валодалі Карыят, Карыбут. У 1428 годзе Вітаўт адпісаў горад і навакольныя вёскі сваёй жонцы Уляне Гальшанскай – цётцы Соф’і Гальшанскай, якая стала жонкай караля польскага Ягайлы. Іхні шлюб адбываўся ў Новагародку 24 лютага 1422 года.

У XIV – XV стагоддзях у Новагародку знаходзілася рэзідэнцыя праваслаўнага мітрапаліта, горад стаў своеасаблівай царкоўна-рэлігійнай сталіцай Княства, ён як бы пераняў эстафету ад Кіева. У XVI стагоддзі Новагародак лічыўся другой пасля Вільні кафедрай мітрапалітаў, тут была іхняя рэзідэнцыя. У горадзе жыў мітрапаліт кіеўскі Грыгорый Балгарын.

У 1316 годзе набыў статус цэнтра самастойнай Літоўска-Новагародскай мітраполіі. У студзені 1507 года стаў цэнтрам Новагародскага ваяводства. З 1511 года валодаў магдэбургскім правам. З канца XVI да канца другой трэці XVIII стагоддзя тут праводзіў свае пасяджэнні Галоўны трыбунал ВКЛ. Не раз цяпеў ад войнаў і захопаў, ад пажараў. Пасля падзелаў Рэчы Паспалітай (апошні ў 1795 годзе) знаходзіўся ў складзе Расіі.

Новагародскі замак – існаваў у XI – пачатку XVIII стагоддзяў на Замкавай гары, вышыня якой каля 20 м. Акружаў замак высокі земляны вал і глыбокі (да 10 м) роў. У XIII стагоддзі была збудавана вялікая абарончая пяціпавярховая вежа 12 x 12 м і вышынёй да 25 м. У канцы XIV стагоддзя, каб засцерагчыся ад нападу крыжакоў, Вітаўт загадаў узвесці на Замкавай гары мураваныя сцены таўшчынёй да 2-х і вышынёй да 8 метраў і яшчэ тры трохпавярховыя вежы з байніцамі. Наогул, мураваны сямівежавы замак будаваўся двума заходамі: у канцы XIV – пачатку XV стагоддзя і ў канцы XV – пачатку XVI стагоддзя, каб адбіваць напады татараў. З XIV да XIX стагоддзях у замку была царква, дзе да 1795 года праходзілі пасяджэнні апеляцыйнага Трыбунала Княства. У канцы XVI – пачатку XVII стагоддзя з’явіўся палац з капэлай. У 1428 годзе вялікі князь літоўскі Вітаўт Вялікі перадаў замак і ўвесь горад у пажышчэвае валоданне сваёй жонцы Уляне. Падчас вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654 – 1657 гадоў сцены і многія вежы былі пашкоджаны. У 1706 годзе замак быў узарваны шведамі.

Кернаў – другая сталіца Вялікага княства Літоўскага. Цяпер гэта мястэчка ў Шырвінтаскім раёне Віленскага павета. Упершыню згадваецца ў 1279 годзе. Тут знаходзілася рэзідэнцыя вялікіх князёў літоўскіх Трайдзена (1270 – 1282), Віценья (1295-1316) і напачатку княжання – Гедыміна. У XIII

– XIV стагоддзях для абароны горада служылі 5 драўляных замкаў на беразе ракі Вялі, што, акрамя таго, надавала гораду асаблівае значэнне ў дзяржаўным жыцці. У 1390 годзе замкі былі разбураны Тэўтонскім ордэнам. Горад паступова траціў сваю палітычную значнасць.

Трокі – трэцяя сталіца Вялікага княства Літоўскага прыкладна з 1310-х гадоў, цяпер горад у Літве Тракай. Упершыню згадваецца ў нямецкіх летапісах у 1337 годзе. Найбольш вядомы ў XIV – XV стагоддзях, адыгрываў значную ролю ў палітычным і дзяржаўным жыцці Княства. Трокі, лічыцца, збудаваў вялікі князь Гедымін – пасля ўдалых ловаў ён прыкмеціў прыгожыя мясціны непадалёку ад Кернава і вырашыў узвесці тут замак. У выніку з’явілася крэпасць Трокі, куды ў 1310-ыя гады Гедымін перанёс з Кернава (другой сталіцы ВКЛ) сталец Княства, а ў 1323 годзе ён жа надаў сталічны статус Вільні, Трокі адышлі ягонаму сыну Кейстуту. Аднак у летапісах згадваецца, што Трокі (адначасова з Вільняй) былі сталіцай і пры вялікіх князях Свідрыгайле і Жыгімонце Кейстутавічы. Мо таму, што Трокі, якія пазней падзяліліся на Старыя і Новыя, былі напачатку сталіцай удзельнага княства Кейстута (летапісы сведчаць, што гэта ён збудаваў Новыя Трокі, куды пераехала і ягоная сталіца). У Новых Троках у 1350 годзе нарадзіўся будучы вялікі князь літоўскі Вітаўт, тут знаходзілася адна з ягоных рэзідэнцый. Як за сваю родавую вотчыну Вітаўт шмат ваяваў і з Ягайлам, і з іншымі, з 1392 года Трокі з’яўляліся вотчынай Вітаўта. У XV стагоддзі ў Троках часта жыў вялікі князь літоўскі Казімір. Аднак у сувязі з тым, што Трокі былі непадалёк ад Вільні, з часам іх значэнне змянілася. З 1413 года – цэнтр ваяводства і павета. Тут (іншыя сведчаць, што ў Вільні – гэта больш верагодна) у 1430 годзе адбыўся з’езд вядомых еўрапейскіх уладароў у сувязі з маючай

быць каранацыяй Вітаўта Вялікага на караля літоўскага. Тут жа 27 кастрычніка 1430 года Вітаўт памёр, не дачакаўшыся прывозу кароны ад папы рымскага. У 1440 годзе ў Троках быў забіты вялікі князь літоўскі Жыгімонт Кейстутавіч. Напрыканцы XVI стагоддзя тут праходзілі пасяджэнні Трыбунала ВКЛ. У выніку трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай у 1795 годзе адышлі да Расійскай імперыі.

Вільня – чацвёртая сталіца Вялікага княства Літоўскага з пачатку XIV да канца XVIII стагоддзя, знаходзіцца ў сутоках рэк Вілія і Вільня. Упершыню згадваецца ў 1323 годзе ў грамаце да ганзейскіх гарадоў. Тады ж Гедымін перанёс сталіцу Вялікага княства Літоўскага з Трокаў у Вільню. Ён жа збудаваў і сам горад, які ўбачыў у сне. Яму прыснілася высокая гара, на якой стаяў жалезны воўк і моцна выў. Вярхоўны жрэц Ліздзейка патлумачыў, што гэта задача Гедыміну збудаваць магутны замак і горад, які станеца сталіцай. А выццё ваўка – гэта тая слава, якая разыдзеца па свеце пра заснавальніка. Гедымін так і паступіў. З гэтага часу пачынаецца віленскі перыяд гісторыі ВКЛ. У сваіх граматах Гедымін называў Вільню каралеўскім горадам, а сябе “каралём Літвы і Русі”. У 1272 годзе літоўскі князь Святарог (Швінтарог) непадалёк ад упадзення Віленкі ў р. Вілія збудаваў капішча Перуна, дзе знаходзілася месца спальвання памерлых князёў. У 1382 годзе Ягайла загадаў спаліць тут цела задушанага ў Крэўскім замку Кейстута.

Рэзідэнцыяй вялікіх князёў служыў вялікакняскі палац – Верхні замак. У сакавіку 1387 года Вільня першай у Княстве атрымала магдэбургскае права. У 1387 годзе вялікі князь літоўскі і кароль польскі Ягайла ахрысціў жыхароў горада язычнікаў па каталіцкаму звычаю, на месцы капішча збудаваў касцёл святога Станіслава, які стаў кафедральным. Тут у 1392, 1440, 1492, 1506, 1529

гадах адбываліся каранацыі вялікіх князёў літоўскіх. 17 лютага 1387 года Ягайла выдаў прывілей аб заснаванні ў Вільні лацінскага біскупства (адміністрацыйная адзінка рымска-каталіцкай царквы). З пачатку XV стагоддзя ў Вільні знаходзілася рэзідэнцыя праваслаўнага міртапаліта кіеўскага і ўсяе Русі, ягоная кафедра была ў Прачысценскім саборы. З 1413 года горад з'яўляўся цэнтрам Віленскага ваяводства. У 1492 годзе тут заснаваны Віленскі манетны двор. У горадзе мелі свае палацы Сапегі, Радзівілы, Астрожскія, Хадкевічы, Кішкі і іншыя вялікалітоўскія магнаты.

З XV стагоддзя ў Вільні адбываліся вальныя соймы Вялікага княства Літоўскага, пазней -- галоўныя з'езды Княства. У выніку трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай Вільня апынулася ў Расійскай імперыі.

Крэва – мястэчка на рацэ Краўлянка ў Ашмянскім павеце. Цяпер вёска ў Смаргонскім раёне. Першая згадка знаходзіцца ў нямецкіх хроніках у XIII стагоддзі як пра сталіцу нападэгендарнай балта-славянскай дзяржавы Нальшчанаў (Нальшанаў) – незалежнае княства племені нальшы ў сярэдзіне таго ж стагоддзя. Уладарыў там князь Даўмонт, таму Крэва часта называлі Даўмонтаў горад.

У 1260-ыя гады Крэва ўвайшло ў склад Вялікага княства Літоўскага. У 1338 годзе па спадчыне перайшло да князя Альгерда. Калі ў 1391 годзе загінуў апошні крэўскі князь Вігунд, Крэва атрымала статус староства. У 1507 годзе Крэва наведаў кароль польскі і вялікі князь літоўскі Жыгімонт Стары. З 1559 года горад меў магдэбургскае права. У 1564 годзе Крэва атрымаў Андрэй Курбскі, які ўцёк у Вялікае княства Літоўскае ад рускага цара Івана IV Жахлівага. З 1569 – у складзе Рэчы Паспалітай, з 2-ой паловы XVI стагоддзя

мястэчка з'яўлялася каралеўскай (дзяржаўнай) уласнасцю. Пасля трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай у 1795 годзе – у складзе Расійскай імперыі.

Крэўскае княства – удзельнае княства, якое існавала ў XIV стагоддзі, цэнтрам было Крэва. Вялікі князь літоўскі Гедымін у 1338 годзе перадаў княства сыну Альгерду. Калі княства перастала існаваць, замест яго было ўтворана староства Віленскага ваяводства.

Крэўскі замак -- першы цалкам мураваны замак тыпу кастэль у Вялікім княстве Літоўскім.

Нальшаны (Нальшчаны) – гістарычная вобласць на беларускіх землях (цяперашнія Смаргонскі, Астравецкі, Ашмянскі, часткова Мядзельскі, Валожынскі раёны), насельнікамі якой здаўна былі балты. Але сюды раней, чым на іншыя землі, праніклі крывічы, якія вялікім племянным аб'яднаннем жылі з IX – X стагоддзяў у вярхоўях Дняпра, Заходняй Дзвіны, Волгі, на поўдні Чудскага возера, і асімілявалі мясцовых жыхароў. У X – XIII стагоддзях у Нальшанах існавалі гарады Крэва, Свір і Гальшаны. З першай паловы XIII стагоддзя згодна з некаторымі сведчаннямі гісторыкаў Крэва з'яўлялася сталіцай Нальшан. Нальшанскім князем быў Даўмонт, які падтрымаў Жамойць у барацьбе з Літвой і ў 1263 годзе забіў караля літоўскага Міндоўга. Пасля таго, як у 1264 годзе слугамі Міндоўга быў забіты вялікі князь літоўскі Транята, на пасадзе стаў сын Міндоўга Войшалк, які далучыў Нальшаны да Вялікага княства Літоўскага.

Гальшаны -- сёння вёска ў Ашмянскім раёне. Раней Гальшаны былі мястэчкам у Ашмянскім павеце Віленскага ваяводства. Пасля смерці Свінтарога на вялікі пасад літоўскі, жамойцкі, новагародскі і рускі заступіў ягоны сын Скірмант. Скірмантаў сын Гілігін княжыў на зямлі літоўскай і рускай, пакуль не памёр. Затым княжыць пачаў

Гілігінаў сын Раман (Рамунт). Калі Раман памёр, разышліся пяць яго сыноў княжыць у розных землях. Сярэдні Гальшан (Гольша) пайшоў за раку Вяллю.

Гэта і быў той далёкі продак, якому зямля гальшанская сваёю назвай абавязана. Сярод прыгожых гор знайшоў Гольша гару найпрыгожую, што над ракою Вільняй. Збудаваў там горад і назваў яго сваім імем – Гальшаны. А калі ехаў аднойчы на ловы, за дзесяць міль ад свайго горада ўбачыў у пушчы гару яшчэ больш прыгожую ды велічную, раўнінамі вялікімі аблеглую ды багаццем поўную. І спадабалася яму, і пасяліўся ён там, і на той гары над ракою, што Караблём называлася, учыніў горад. І перанёсся туды, і там пачаў княжыць. І назваўся князем Гальшанскім...

Так паведамляе пра заснаванне Гальшанаў у XIII стагоддзі і паходжанне князёў Гальшанскіх Хроніка Быхаўца.

Павел Альгімонтавіч Гальшанскі – біскуп луцкі з 1530, а з 1536 віленскі быў апошнім уладаром Гальшан. Падчарка Алена Сямёнаўна з роду Дубровіцкіх атрымала Гальшаны ў спадчыну, а калі яна пашлюбiлася (1558) з Паўлам Іванавічам Сапегам, Гальшанамі сталі валодаць Сапегі.

Гальшанскі замак – існаваў у XVII–XX стагоддзях. Узведзены ў канцы XVI -- першай палове XVII стагоддзя на левым беразе р. Гальшанкі. Моцна нагадвае сваёй планіроўкай Мірскі. Мае прамавугольную форму 88,6 x 95,6 м, на вуглах стаялі 4 шасцігранныя вежы, жылыя памяшканні знаходзіліся ў двары – так і ў Мірскім. Уязная брама размяшчалася ў цэнтры аднае сцяны. Насупраць яе была каплічка, убудаваная ў жылыя памяшканні. Напачатку, пакуль не было гэтага замка, княская рэзідэнцыя была размешчана на правым беразе р. Карабель, прытоку Гальшанкі, непадалёк ад Гальшан. Пазней Багдан Сапега перанёс яе на новае месца.

Замак шмат пацярпеў за сваю гісторыю, быў перабудаваны ў другой палове XVIII і на пачатку XX стагоддзяў, моцна змяніўся ягоны першапачатковы выгляд. Тут у 1440 і 1492 гадах адбываліся з'езды феадальнай знаці Вялікага княства Літоўскага.

Друцк – сёння гэта вёска ў Талачынскім раёне. Знаходзіцца на р. Друць. Калісьці быў горадам. Заснаваны на месцы паселішча IV стагоддзя. Першая згадка ў летапісах адносіцца да 1092 года. Друцк ляжаў на вядомым гандлёвым шляху з варагаў у грэкі – яго заходнім адгалінаванні. Тут існаваў сухапутны “волак”, па якім купцы перапраўляліся з басейна Заходняй Дзвіны ў басейн Дняпра. А таму ў горадзе жылі таксама валачане. Пасля смерці ў 1101 годзе полацкага князя Усяслава Брачыславіча Чарадзея ягоныя сыны падзялілі ўладу. У Мінску княжыў Глеб, у Полацку – Давыд, а Друцк дастаўся князю Барысу. Ад яго пачалася лінія князёў Барысавічаў. Друцк належаў князям Друцкім. Тут пасля смерці свайго бацькі Андрэя Гальшанскага выхоўвалася разам з сёстрамі гальшанская князеўна Соф’я, якая стала чацвёртай жонкай караля польскага Ягайлы. Сястра князя Сямёна Друцкага Аляксандра, у якога Вітаўт сватаў Соф’ю за Ягайлу, была ейнай маці. У Хроніцы Быхаўца пра гэта сказана: Ягайла і Вітаўт вярталіся са смаленскага паходу, заехалі ў Друцк і былі гасцямі – абедалі – у князя Сямёна Дзмітравіча Друцкага. Там і заўважылі маладых князеўнаў гальшанскіх.

Друцкае княства – існавала ў XII – XVI стагоддзях, да гэтага ўваходзіла ў склад Полацкага княства. Князі друцкія і князі мінскія змагаліся за полацкі пасад. У 1345 годзе ўвайшло ў склад Вялікага княства Літоўскага. Калі пачалі знікаць асобныя галіны роду князёў Друцкіх, княства дзялілася і па частках пераходзіла да іншых гаспадароў. У 1566 годзе ўвайшло ў склад Аршанскага павета.

Друцкі замак – знаходзіўся на ўзвышэнні (22 метры над узроўнем ракі) на правым беразе р. Друць, існаваў у XIV – XVII стагоддзях. Яго акружаў вялікі вал, які і сёння выглядае велічна, і глыбокі роў. Меўся таксама падзамак, што дадала абарончых магчымасцяў самому замку. Пляцоўка замка мела 140 х 80 м. У 2-ой палове XVI стагоддзя польскі гісторык Аляксандр Гваньіні (гэта ён выдаў у 1578 годзе “Хроніку Еўрапейскай Сарматы”, дзе маецца шмат матэрыялаў пра Княства), які служыў у Віцебскім гарнізоне ротмістарам, пісаў пра Друцк, у якім “быў замак драўляны на гары высокай”.

Гародня (Гарадзень, Горадня, Гродна) – “каралеўскі” горад Трокскага ваяводства, як цэнтр удзельнага княства ўпершыню згадваецца ў Іпацьеўскім летапісе ў 1127 годзе. А князь гарадзеньскі згадваецца ў летапісах пад 1116 годам. Раскопкі сведчаць, што яшчэ ў канцы X стагоддзя ў сутоку ракі Гараднічанкі з Нёманам існавала славянскае паселішча. На Замкавай гары ў даўнасці быў збудаваны княскі палац – практычна магутная крэпасць з нябачанай па тым часе абарончай сцяной. Важны цэнтр палітычнага і дзяржаўнага жыцця ВКЛ. Тут неаднаразова бывалі вялікія князі літоўскія і каралі польскія, праходзілі важныя сходы і з’езды вялікалітоўскіх магнатаў. З 1376 года горад належыць вялікаму князю літоўскаму Вітаўту, які перабудаваў крэпасць і практычна надаў гораду значнасць другой сталіцы Княства. Пасля перамогі літоўска-польскіх войскаў на Грунвальдскім полі ў 1410 годзе Гародня набывае новы статус. У 1496 гораду нададзена магдэбургскае права. Тут знаходзілася сядзіба вялікіх князёў літоўскіх і каралёў польскіх, праходзілі соймы Княства – у 1501, 1506, 1522, 1566, 1567, 1568 гадах. Напрыканцы XIV стагоддзя пабудаваны касцёл, названы Фараі Вітаўта. У 1576–1586 гадах Гародня была

рэзідэнцыяй караля польскага і вялікага князя літоўскага Стэфана Баторыя. З 1673 года ў Гародні меў права праводзіцца кожны трэці сойм Рэчы Паспалітай. Таму замак пачалі значна перабудоўваць. У ім была Сенацкая зала, а ў будынку побач – Пасольская. У 1678 годзе ў замку адбыўся першы сойм, які адкрыў кароль Ян III Сабескі. Да канца XVIII стагоддзя іх было праведзена 11. Апошні сойм адбыўся ў 1793 годзе. На ім зацверджана рашэнне аб другім падзеле Рэчы Паспалітай. У каралеўскім замку жыві апошні кароль Рэчы Паспалітай Станіслаў Аўгуст Панятоўскі. 25 лістапада 1795 года ў сваёй рэзідэнцыі ў Новым замку ён вымушаны быў адмовіцца ад каралеўскага пасада.

Рэч Паспалітая (*Rzecz Pospolita, Rzeczpospolita*) – традыцыйная назва польскай дзяржавы ў канцы XV – XVIII стагоддзяў. Існавала ў форме саслоўнай манархіі, улада перадавалася па спадчыне. Упершыню тэрмін ужыты ў пачатку XIII стагоддзя ў хроніцы Вінцэнта Кадлубка. З часу Люблінскай уніі афіцыйная назва аб’яднанай польска-літоўскай дзяржавы. Феадальная федэратыўная дзяржава, у якую аб’ядналіся ў 1569 годзе Карона (Польшча) і Княства (Вялікае княства Літоўскае), з’яўлялася агульнай дзяржавай двух народаў. Існавала да 1795 года, пасля чаго была ліквідавана ў выніку трох падзелаў яе тэрыторыі. На чале стаяў пажыццёва абраны кароль, які адначасова насіў тытул вялікага князя літоўскага, рускага і жамойцкага. Аднак назва гэтая гістарычна ўжывалася і раней. Некаторыя гісторыкі робяць такую выснову: пасля уніі з Вялікім княствам Літоўскім польская дзяржава стала самай магутнай у Еўропе, у XVII стагоддзі яна аказалася арэнай грамадзянскай вайны, а напрыканцы XVIII стагоддзя стала ахвярай суседзяў.

Карона – назва ўласна Польшчы ў XIV – XVIII стагоддзях. Калі Рэч Паспалітая і Вялікае княства Літоўскае пасля Люблінскай уніі 1569 года былі аб'яднаны ў адну дзяржаву, ужывалася з мэтай адрозніць яе ад ВКЛ, поўная назва – Карона Каралеўства Польскага.

Малапольшча, Малая Польшча – гістарычная вобласць Польшчы ў верхнім і сярэднім цячэнні Віслы. З канца X стагоддзя землі гэтыя знаходзіліся ў складзе старажытна-польскай дзяржавы Пястаў. Аб'ядноўвала Кракаўскую і Сандамірскую землі, якія пазней ператварыліся ў княствы. У XIV – XVI стагоддзях лічылася найбольш эканамічна развітой і палітычна актыўнай. Кракаў з'яўляўся сталіцай і месцам каранацыі польскіх каралёў. Знікла ў выніку трох падзелаў Польшчы.

Кракаў – горад на поўдні Польшчы, з'яўляўся сталіцай Малапольшчы і месцам каранацыі польскіх каралёў (з 1320 года). У верхнім цячэнні Віслы. Згодна з паданнем, горад заснаваў міфалагічны Крак на месцы пасялення племя вісян. Ягоная дачка Ванда не захацела пайсці замуж за нямецкага рыцара і кінулася ў воды Віслы. Згадваецца ў 996 годзе. З канца X стагоддзя ў складзе польскай дзяржавы. Каля 1040 года стаў рэзідэнцыяй уладароў і сталіцай дзяржавы. У Кракаве быў самы вялікі па еўрапейскіх мерках Рынкавы пляц, на якім каралі, у тым ліку Ягайла, пасля каранацыі прымалі прысягу мяшчан.

Самым знакамітым з многіх помнікаў з'яўляецца Вавельскі замак – рэзідэнцыя каралёў, на цяперашні лад быў перабудаваны прадстаўнікамі Ягелонскай дынастыі каралямі Жыгімонтам Старым і Жыгімонтам Аўгустам. У Вавельскім кафедральным касцёле адбываліся каранацыі каралёў і іхніх жонак. З 1333 года Кракаў з'яўляецца месцам пахавання каралёў. 25 мая 1339 года памерла каралева польская

Альдона (Ганна) дачка вялікага князя літоўскага Гедыміна, якая была замужам за каралём Казімірам. Яе пахавалі ў Кракаўскай катэдры, гэта было першае пахаванне каралевы ў Вавельскім касцёле. У касцёле знаходзяцца таксама надмагіллі Ягайлы, ягонай жонкі Соф’і Гальшанскай, іхняга сына Казіміра і іншых высокіх асбаў, маецца Жыгімонтаўская капліца. На плошчы Яна Матэйкі знаходзіцца помнік пераможцу ў Грунвальдскай бітве каралю Ягайлу. Пасля трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай у 1795 годзе Кракаў знаходзіўся ў складзе Аўстрыйскай імперыі. У 1596 годзе каралеўская рэзідэнцыя перанесена ў Варшаву, якая ў 1611 годзе стала сталіцай Рэчы Паспалітай.

Тэўтонскі ордэн, Крыжацкі ордэн, Нямецкі ордэн – духоўна-рыцарскі каталіцкі манаскі ордэн і дзяржава, заснаваны ў 1198-1199 гадах у Палесціне падчас трэцяга крыжовага паходу, ваенная арганізацыя нямецкіх рыцараў, якія вялі агрэсіўныя войны ва Усходняй Еўропе. Яго поўная назва “Ордэн шпіталя Найсвяцейшай Дзевы Марыі нямецкага дома ў Іерусаліме”. Як самастойны ордэн яго прызнаў у 1199 годзе папа рымскі Інакенцій III, які намагаўся пашырыць уплыў каталіцкай царквы на землі Усходняй Еўропы. Браты-рыцары былі не толькі манахамі, але мусілі збройна змагацца з “нявернымі”. Сапраўднымі членамі Ордэна маглі быць толькі немцы, а тэўтоны – адно з германскіх плямёнаў. З XIII стагоддзя да 1525 года рэзідэнцыя ордэна знаходзілася ў Прыбалтыцы.

Польскі князь Конрад Мазавецкі ў 1226 годзе запрасіў рыцараў-манахаў для барацьбы з язычнікамі-прусамі (Крушвіцкі дагавор 1234 года) і ахвяраваў ім Хэлмінскую зямлю. Ордэн ваяваў супраць прусаў і іншых народаў Прыбалтыкі, але іхнія землі не аддаў палякам. У сярэдзіне XIII стагоддзя на прускіх, літоўскіх і польскіх землях

утварылася рыцарска-манаская каталіцкая арганізацыя і дзяржава Тэўтонскага ордэна, якая вяла няспынныя войны за панаванне ў Прыбалтыцы. У 1237 годзе да яго далучаны Ордэн мечаносцаў, утворана яго аддзяленне -- Лівонскі ордэн. Ужо ў 1238 годзе Ордэн захапіў значныя тэрыторыі паміж Віслай і Нёманам, у іхнім вусці.

Рэзідэнцыяй Ордэна спачатку быў палесцінскі Акон, з 1291 года -- Венецыя, з 1309 – Мальбарк (Марыенбург). У 1466 годзе быў заключаны другі пасля Грунвальдскай бітвы Торуньскі мірны двгавор, які закончыў Трынаццацігадовую вайну (1454–1466). Ордэн стаў васалам Польскага каралеўства. Сталіца перанесена ў Крулевец (Каралевец, Кёнігсберг, Калінінград). У 1525 годзе апошні вялікі магістр Ордэна Альбрэхт Брандэнбургскі правёў секулярызацыю Ордэна, ператварыў яго ў свецкае Прускае герцагства, якое з 1701 года стала называцца Прускім каралеўствам. Вялікі магістр стаў васалам караля польскага і вялікага князя літоўскага Жыгімонта I Старога.

Нямецкі ордэн, як каталіцкая арганізацыя, існуе дагэтуль. Сядзіба яго знаходзіцца ў Вене.

Крыжаносцы, крыжакі -- так называлі членаў Тэўтонскага і Лівонскага духоўна-рыцарскіх ордэнаў у Сярэднявеччы: з-за таго, што на іхнім верхнім адзенні была выява крыжа. Гэтак жа называлі і ўдзельнікаў крыжовых паходаў – рэлігійных войнаў, што вяліся пад апекай каталіцкай царквы заходнееўрапейскімі феодаламі ў XI – XV стагоддзях. Іх называлі яшчэ “змагарамі за веру”.

Мечаносцы – нямецкія рыцары, члены духоўна-рыцарскага Ордэна мечаносцаў, які ў 1202 годзе быў заснаваны рыжскім епіскапам Альбертам. Меў на мэце прымусовую хрысціянізацыю і абарону каталіцкай царквы ў Лівоніі альбо Інфлянтах. Наладжваў крыжовыя паходы супраць славян і

балтаў. Афіцыйна называўся Браты воінства Хрыстовага. Мечаносцамі ж рыцараў называлі з-за таго, што на іхніх белых плашчах знаходзіліся выявы мяча і крыжа. Узначальваў ордэн выбраны магістр, рэзідэнцыя якога знаходзілася ў Рызе. У 1236 годзе Ордэн быў разбіты каля сучаснага літоўскага горада Шаўляй. Ягонья рэшткі ў 1237 годзе аб'ядналіся з Тэўтонскім ордэнам і ўтварылі Лівонскі ордэн.

ЯГЕЛОНСКАЯ ДЫНАСТЫЯ І ЯЕ АТАЧЭННЕ

Ягелоны – каралеўская дынастыя, адгалінаванне Гедымінавічаў, якая панавала ў сярэднявечнай Еўропе амаль два стагоддзі (з 1377 да 1572 года). Паходзіць ад караля польскага і вышэйшага князя літоўскага Уладзіслава II Ягайлы – сын Альгерда і ўнук Гедыміна, і ягонай чацвёртай жонкі Соф’і Гальшанскай. Абое – выхадцы з Вялікага княства Літоўскага, з нашых беларускіх зямель: вялікі князь літоўскі Ягайла меў сваю рэзідэнцыю ў Крэве, Соф’я спачатку жыла ў свайго бацькі Андрэя Іванавіча ў Гальшанскім замку, а пасля ягонай смерці ў свайго дзядзькі князя Сямёна Друцкага ў Друцкім замку. У Княстве іх называлі Ягайлавічамі. На высокіх каралеўскіх пасадах знаходзіліся: у Польшчы – у 1386–1572 гадах, у Вялікім княстве Літоўскім – у 1377, 1401, 1440–1572, у Венгрыі – у 1440–1444, 1490–1526, у Чэхіі – у 1471–1526 гадах.

Пры Ягайлу (у Княстве ў гэты час гаспадаром быў Вітаўт Вялікі) аб’яднання землі Княства і Кароны прасціраліся ад мора Чорнага да мора Балтыйскага, а дзяржава лічылася адной з самых моцных у Еўропе. Напрыканцы XV стагоддзя Ягелоны з’яўляліся прызнанай і паважанай еўрапейскай дынастыяй.

Дынастыя спынілася ў 1572 годзе пасля смерці Жыгімонта II Аўгуста.

З роду Ягелонаў былі:

Эльжбета-Баніфацыя – 22.6.1399 – 13.7.1399, дачка Ягайлы і першай ягонай жонкі караля польскага Ядвігі.

Ядвіга – 8.4.1408 – 8.12.1431, дачка Ягайлы і другой ягонай жонкі Ганны Цылейскай.

Уладзіслаў III Варненчык – 31.10.1424 – 10.11.1444, старэйшы сын Ягайлы і Соф’і Гальшанскай, кароль польскі ў 1434–1444 гадах, кароль венгерскі Ласла I у 1440–1444 гадах.

Казімір – 16.5.1426 – 2.3.1427, другі сын Ягайлы і Соф’і Гальшанскай.

Казімір IV Андрэй Ягелончык – 30.11.1427 – 7.6.1492, трэці сын Ягайлы і Соф’і Гальшанскай, вялікі князь літоўскі ў 1440–1492 гадах, кароль польскі Казімір IV у 1447–1492 гадах.

Уладзіслаў II Ягелончык – 1.3.1456 – 13.3.1516, старэйшы сын Казіміра Андрэя і Эльжбеты Ракушанкі, кароль Чэхіі ў 1471–1516 гадах, Венгрыі Ласла II у 1490–1516 гадах.

Ганна – 23.7.1503 – 27.1.1547, дачка Уладзіслава II Ягелончыка і Ганны, стала апошняй з чэшска-венгерскай лініі Ягелонаў. У 1521 годзе выйшла замуж за Фердынанда Габсбурга – з 1526 года кароль чэшскі і венгерскі, з 1556 – імператар Свяшчэннай Рымскай імперыі.

Уладзіслаў, Людвік II – 1.7.1506 – 29.8.1526, сын Уладзіслава II Ягелончыка і Ганны, кароль чэшскі і венгерскі (Лаяш II) з 1516 года, загінуў у бітве з туркамі каля Махача, на ім чэшска-венгерская лінія Ягелонаў спынілася.

Ядвіга – 21.9.1457 – 18.2.1502, дачка Казіміра Андрэя і Эльжбеты Ракушанкі.

Казімір Святы – 3.10.1458 – 4.3.1484, другі сын Казіміра Андрэя і Эльжбеты Ракушанкі, кананізаваны як каталіцкі святы ў 1522.

Ян I Ольбрахт – 27.12.1459 – 17.6.1501, трэці сын Казіміра Андрэя і Эльжбеты Ракушанкі, кароль польскі ў 1492–1501 гадах.

Аляксандр Ягелончык – 5.8.1461 – 19.8.1506, чацвёрты сын Казіміра Андрэя і Эльжбеты Ракушанкі, вялікі князь літоўскі ў 1492–1506, кароль польскі ў 1501 – 1506 гадах.

Соф’я – 6.4.1464 – 5.10.1512, дачка Казіміра Андрэя і Эльжбеты Ракушанкі.

Эльжбета – 9.5.1465 – 9.5.1466, дачка Казіміра Андрэя і Эльжбеты Ракушанкі.

Жыгімонт I Стары – 1.1.1467 – 1.4.1548, пяты сын Казіміра Андрэя і Эльжбеты Ракушанкі, вялікі князь літоўскі і кароль польскі ў 1506–1548 гадах.

Ян (Януш) – 8.1.1499 – 18.2.1538, пазашлюбны сын Жыгімонта I Старога і Кацярыны Тэльнічанкі, біскуп віленскі ў 1519–1536, біскуп пазнаньскі ў 1537 – 1538.

Ядвіга – 15.3.1513 – 7.2.1573, дачка Жыгімонта I Старога і Барбары Заполія, у 1535 выйшла замуж за Іяхіма II Гогенцолерна – брандэнбургскага курфюрста.

Ганна – 1.7.1515 – 8.5.1520, дачка Жыгімонта I Старога і Барбары Заполія.

Ізабэла – 18.1.1519 – 15.9.1559, дачка Жыгімонта I Старога і Боны Сфорцы, у 1539 годзе выйшла замуж за караля венгерскага Янаша I Заполія.

Жыгімонт II Аўгуст – 1.8.1520 – 7.7.1572, сын Жыгімонта I Старога і Боны Сфорцы, вялікі князь літоўскі і кароль польскі ў 1548–1572 гадах, апошні з мужчын дынастыі Ягелонаў.

Соф'я – 13.7.1522 – 28.5.1575, дачка Жыгімонта I Старога і Боны Сфорцы, у 1556 годзе выйшла замуж за герцага браўншвейскага Генрыха.

Ганна Ягелонка -- 18.10.1523 – 9.9. 1596, дачка Жыгімонта I Старога і Боны Сфорцы, каралева польская і вялікая княгіня літоўская ў 1575–1576 гадах. У 1576 годзе пашлюбiлася са Стэфанам Баторыем.

Кацярына – 1.9.1526 – 16.9.1583, дачка Жыгімонта I Старога і Боны Сфорцы, у 1562 годзе выйшла замуж за фінляндскага герцага Яна Вазу, які з 1568 года быў каралём шведскім Янам III. Іхні сын Жыгімонт у 1587 годзе стаў каралём польскім і вялікім князем літоўскім Жыгімонтам III Вазам.

Ольбрахт – нарадзіўся і памёр 20.9.1527, сын Жыгімонта I Старога і Боны Сфорцы.

Фрыдэрык Ягелончык -- 27.4.1468 – 14.3.1503, шосты сын Казіміра Андрэя і Эльжбеты Ракушанкі, біскуп кракаўскі (1488), арцыбіскуп гнезненскі (1493), кардынал-прымас (1495), пахаваны ў Вавельскай катэдры.

Эльжбета – 13.5.1472 – паміж 19.5.1480 і 20.5.1481, дачка Казіміра Андрэя і Эльжбеты Ракушанкі.

Ганна – 12.3.1476 – 12.8.1503, дачка Казіміра Андрэя і Эльжбеты Ракушанкі.

Барбара – 15.7.1478 – 15.2.1534, дачка Казіміра Андрэя і Эльжбеты Ракушанкі.

Эльжбета – 13.11.1483 – 16.2.1517, дачка Казіміра Андрэя і Эльжбеты Ракушанкі.

ШЛЮБНЫЯ ПОВЯЗІ

Заснавальнік дынастыі **Ягайла (Wladyslaw Jagiello)** разам з першай жонкай Ядвігай (да 18.2.1374 – 17.7.1399, шлюб 18.2.1386), дачкой караля венгерскага і польскага Людвіка Анжуйскага,

меў дачку *Эльжбету-Баніфацыю* (22.6.1399 – 13.7.1399); з другой жонкай Ганнай Цылейскай (1380? 1381 – 21.3.1416, шлюб 29.1.1402), дачкой графа Цыліі Вільгельма, – дачку *Ядвігу* (8.4.1408 – 8.12.1431), была заручана 8 красавіка 1421 года з сынам курфюрста брандэнбургскага Фрыдэрыка I Фрыдэрыкам II; з трэцяй жонкай Эльжбетай (Граноўскай) Пілецкай (1370 – 12.5.1420, шлюб 2.5.1417), дачкой Атона з Пільчы, сваіх дзяцей не было; з чацвёртай жонкай Соф’яй Гальшанскай (каля 1405 – 21.9.1461, шлюб 24.2.1422 у Новагародку), дачкой гальшанскага князя Андрэя Іванавіча, мелі сыноў *Уладзіслава* (Уладзіслаў III Варненьчык, 31.10.1424 – 10.11.1444), *Казіміра* (16.5.1426 – 2.3.1427), *Казіміра-Андрэя* (30.11.1427 – 7.6.1492).

Уладзіслаў III Варненьчык быў жанаты з удавой караля чэшскага і венгерскага Альбрэхта з Габсбургаў Эльжбетай, сумесных дзяцей не мелі.

Казімір IV Андрэй Ягелончык быў жанаты з *Эльжбетай Габсбургскай (Ракушанкай)* -- (1437 – 30.8.1505, шлюб 10.2.1454) -- другой дачкой караля чэшскага і венгерскага, аўстрыйскага князя Альбрэхта і Эльжбеты, якая пасля смерці мужа пашлюбілася з ягоным старэйшым братам Уладзіславам. Было 13 дзяцей: 6 сыноў і 7 дачок: *Уладзіслаў* (1.3.1456 – 13.3.1516) – кароль чэшскі і венгерскі; *Ядвіга* (21.9.1457 – 18.2.1502) -- была жонкай баварскага князя Георгія Багатага (Вітэльсбаха), шлюб 14.11.1475; *Казімір Святы* (3.10.1458 -- 4.3.1484) – памёр маладым, пахаваны ў Віленскім саборы, стаў патронам Літвы; *Ян Ольбрахт* (27.12.1459 – 17.6.1501) – князь глогаўскі ў 1490 -- 1498, кароль польскі, каранаваны 23.11.1492; *Аляксандр* (5.8.1461 – 19.8.1506) – вялікі князь літоўскі з 1492, кароль польскі з 1501, 15 лютага 1495 быў пашлюблены з дачкой вялікага князя маскоўскага Івана III Аленай; *Соф’я* (6.5.1464 –

5.10.1512) – 14 лютага 1479 года стала жонкай Фрыдэрыка, сына Альбрэхта Гогенцолерна, курфюрста брандэнбургскага; *Эльжбета I* (9.5.1465 – 9.5.1466); *Жыгімонт* (17.2.1.1467 – 1.4.1548) – князь глогаўскі ў 1498 -- 1506, опаўскі ў 1501 -- 1506, намеснік Лужыц, вялікі князь літоўскі і кароль польскі Жыгімонт I Стары з 1506, быў пашлюблены з Барбарай Заполія (8.2.1512), пасля з Бонай Сфорцай (18.4.1518); *Фрыдэрык* (27.4.1468 – 14.3.1503) – біскуп кракаўскі, арцыбіскуп гнезненскі, кардынал-прымас польскі; *Эльжбета II* (13.5.1472 – паміж 19.5.1480 і 20.5.1481); *Ганна* (12.3.1476 – 12.8.1503) – жонка заходнепаморскага князя Багуслава X Вялікага з 2 лютага 1491; *Барбара* (15.7.1478 – 15.2.1534) – з 21.11.1496 года жонка Георгія Барадатага, сына саксонскага князя Альбрэхта; *Эльжбета III* (13.11.1483 – 16.2.1517) – жонка (шлюб паміж 19 і 25 лістапада 1515) князя легніцкага і брэст-куяўскага Фрыдэрыка II з Пястаў.

Уладзіслаў II Ягелончык, сын караля польскага Казіміра (Андрэя) Ягелончыка і Эльжбеты Ракушанкі, дачкі караля чэшскага, венгерскага і нямецкага Альбрэхта. Унук Ягайлы.

Быў жанаты тройчы: з дачкой курфюрста брандэнбургскага Альбрэхта Гогенцолерна Барбарай (шлюб 19.8.1476), Беатрычай Арагонскай -- дачкой караля Неапаля Фердынанда, шлюб 4.10.1490, шлюб скасавааны 7.4.1500. Разам з трэцяй жонкай *Ганнай* (1484 – 26.7.1506, шлюб 6.10.1502), дачкой графа дэ Цандале Гастона II, меў дачку *Ганну* (23.7.1503 – 27.1.1547), якая 26.5.1521 стала жонкай Фердынанда I з Габсбургаў, аўстрыйскага эрцгерцага, караля чэшскага і венгерскага, імператара Свяшчэннай Рымскай імперыі, Ганна была маці імператара Свяшчэннай Рымскай імперыі Максімільяна II, эрцгерцага аўстрыйскага; сына *Уладзіслава (Людвіка)* (1.7.1506 – 29.8.1526) – кароль чэшскі і венгерскі

(Лаяш II) у 1516 – 1526, пасля смерці якога ў бітве з туркамі пад Махачам чэшска-венгерская лінія дынастыі Ягелонаў спынілася.

Жыгімонт I Стары з першай жонкай *Барбарай* (1495 – 2.10.1515, шлюб 8.2.1512), дачкой пана на Трэнчыне, графа на Спішы, ваяводы сяміградскага Стэфана Заполія меў дачок *Ядвігу* (15.3.1513 – 7.2.1573) – жонка (шлюб 29.8.1536) курфюрста брандэнбургскага Іяхіма II Гогенцолерна і *Ганну* (1.7.1515 – 8.5.1520).

З другой жонкай *Бонай Сфорцай* (2.2.1494 – 19.11.1557, шлюб 18.4.1518) меў дзяцей: *Ізабэлу* (18.1.1519 – 15.9.1559) – была замухам (шлюб 23.2.1539) за сынам Стэфана Заполія Янашам – панам на Трэнчыне, графам на Спішы, каралём венгерскім; *Жыгімонта Аўгуста* (1.8.1520 – 7.7.1572) – вялікі князь літоўскі і кароль польскі з 1529, быў жанаты тройчы: з *Эльжбетай* -- дачкой караля чэшскага, венгерскага і нямецкага, імператара Свяшчэннай Рымскай імперыі Фердынанда I Габсбурга, шлюб 6.5.1543; з *Барбарай Радзівіл* -- дачкой віленскага кашталяна, гетмана вялікага літоўскага князя Юрыя Радзівіла, шлюб паміж 28.7 і 6.8.1547; з *Кацярынай* -- дачкой караля чэшскага, венгерскага і нямецкага, імператара Свяшчэннай Рымскай імперыі Фердынанда I Габсбурга, шлюб 30 альбо 31.7.1553, Жыгімонт стаў апошнім мужчынскім прадстаўніком Ягелонскай дынастыі; *Соф'ю* (13.7.1522 – 28.5.1575) – была замухам за князем браўншвейгскім Генрыхам II, шлюб паміж 22 і 25.2.1556; *Ганну Ягелонку* (18.10.1523 – 9.9.1596) – была жонкай караля польскага Стэфана Баторыя, шлюб 1.5.1576, была каралевай польскай і вялікай княгіняй літоўскай у 1575 -- 1576; *Кацярыну* (1.9.1526 – 16.9.1583) – была жонкай (шлюб 4.10.1562) князя Фінляндыі Яна (Юхана) III Вазы, з

1568 года – кароль Швецыі Ян III; *Ольбрахта* – нарадзіўся і памёр 20.9.1527.

У **Кацярыны і Яна III Вазы** быў сын *Жыгімонт III Ваза* (20.6.1566 – 30.4.1632) – кароль польскі і шведскі.

ЖЫЦЦЯПІС

Ягайла, Якаў, Уладзіслаў II (1351 альбо 1352 -- 1.6.1434) – вялікі князь літоўскі (1377 – 1381, 1382 – 1392), вышэйшы князь літоўскі (1392 – 1434), кароль польскі Уладзіслаў II (1386 – 1434), каранаваны 4 сакавіка 1386. Ягонае імя Ягайла перакладалі як крыклівы, сварлівы, гарлапан, шумны чалавек. Старэйшы сын вялікага князя літоўскага Альгерда і другой ягонай жонкі цвярской князеўны Уляны, унук Гедыміна. Разам з чацвёртай жонкай Соф’яй Гальшанскай (1405 -- 12.9.1461, шлюб у Навагародку 24.2.1422) пачынальнік польскай дынастыі Ягелонаў (на беларускіх землях – Ягайлавічы). Існуе шмат выказванняў і меркаванняў, нават міфаў пра час Ягелонаў. Баляслаў Прус, напрыклад, пісаў: “Не бітвы і не перамогі робяць славу для ягелонскай эпохі, а нешта зусім іншае, штосьці зусім супраціўнае бітвам, а іменна: вольныя і добраахвотныя сувязі народаў. Літва пашлюбіла Польшчу не на грунце нейкага захопу, а ў імя “любові братэрскай” і “дзеля добра абодвух народаў”. Не навязвалі нацыянальнасці, але роды польскія прынялі літоўскіх баяраў як сыноў і братоў... Не навязвалі ўлады, але пакінута Літве шырокая аўтаномія. Не прышчэплівалі гвалтам мовы, наадварот, нават Статут Літоўскі быў адрэдагаваны на рускай мове”.

Адвіга Анжуйская (18.2.1374 – 17.7.1399) – кароль польскі (rex Poloniae) з 1384 года, першая жонка Ягайлы, дачка Людвіка I Вялікага (1326 – 1382) – караля венгерскага (1342 – 1382), які пасля

смерці свайго дзядзькі Казіміра Вялікага стаў і каралём польскім (1370 – 1382), і баснійскай княжны Эльжбеты. 15 чэрвеня 1378 года адбылася шлюбная дамова (pro futuro) у Гамбургу над Дунаем чатырохгадовай Ядвігі з аўстрыйскім княжычам пяцігадовым Вільгельмам Габсбургскім. Аднак сапраўднасць шлюб мог набыць толькі пасля дасягнення фізічнай сталасці – для дзяўчыны 12 гадоў, для юнака 14 гадоў. Ядвіга мусіла чакаць гэтага тэрміну пры двары цесця ў Вене, а Вільгельм у Кракаве.

10 жніўня 1382 года памёр бацька Ядвігі кароль венгерскі і польскі Людвік. У выніку розных пературбацый праз два гады Ядвіга была каранавана на караля польскага – іменна так называлі яе: кароль, а не каралева. Але паколькі была малалеткай, ёю апекаваліся і ад яе імя кіравалі Каронай малапольскія магнаты.

З волі польскіх рыцараў і шляхты 18 лютага 1386 года Ядвіга стала жонкай вялікага князя літоўскага Ягайлы. У 1392 годзе ажыццявіла падарожжа разам з мужам на літоўскія землі, дзе брала ўдзел у сустрэчы з Вітаўтам. Было заключана Востраўскае пагадненне (у Востраве каля Ліды) аб падзеле ўлады і гарантаванні самастойнасці Княства ў саюзе з Каронай. Ягайла прызнаў асобнасць Вялікага княства Літоўскага пад уладай Вітаўта і надаў яму пажышчэвы тытул вялікага князя (magnus dux), а сабе пакінуў тытул найвышэйшага князя (supremus dux). Вітаўт з Ганнай прысягнуў на вернасць Кароне і самой каралеве Ядвізе. Гэта спыніла іхнія міжусобныя сутычкі.

Пры Пражскім універсітэце ў 1397 годзе арганізавала бурсу для літоўскіх клірыкаў. Разам з Ягайлам стала фундатаркай у Кракаве кляштара славян-бенедыктынаў з Прагі. Садзейнічала

аднаўленню Кракаўскага універсітэта, якому адпісала амаль усе свае багацці.

22 чэрвеня 1399 года ў Ядвігі і Ягайлы нарадзілася дачка Эльжбета, якую назвалі ў гонар Ядвізінай маці. Яна мела і другое імя – Баніфацыя, па хросным бацьку, якім быў папа рымскі Баніфацый IX. Ягайла выслаў у многія сталіцы Еўропы ганцоў, каб яны паведамлілі аб гэтым, як раней такім жа чынам абвясціў ім пра цяжарнасць сваёй жонкі. У Кракаў з'ехаіся высокія госці з розных краін. Быў тут і Вітаўт з жонкай Ганнай. Аднак лёс распарадзіўся іначай: 13 ліпеня 1399 года Эльжбета-Баніфацыя памерла.

Памерла Ядвіга 17 ліпеня 1399 года ва ўзросце 25-ці гадоў. Перад смерцю яна зрабіла духоўнае распараджэнне. Даручыла, каб усе каштоўнасці, усе ўборы, усе наяўныя грошы яе казны, уся рухомая маёмасць пайшлі на дапамогу бедным і на аднаўленне Кракаўскага універсітэта. А Ягайлу параіла, каб ён не страціў польскай кароны і таму ўзяў шлюб з Ганнай Цылейскай, забытай унучкай Казіміра Вялікага. Ядвігу пахавалі ў Вавельскай катэдры поруч з дачкой. Пань польскія паўторна склалі прысягу Ягайлу як каралю. Жалобу дэманстратыўна насіў у Вене і аўстрыйскі княжыч Вільгельм Габсбургскі. У 1997 годзе кананізавана як святая.

Соф'я Гальшанская (каля 1405 – 21.9.1461) – чацвёртая жонка Ягайлы, дачка Андрэя Іванавіча Вязынскага, князя Гальшанскага, і Аляксандры, князеўны друцкай, пачынальніца дынастыі Ягелонаў-Ягайлавічаў, мела сыноў Уладзіслава і двух Казіміраў. Уладзіслаў стаў каралём польскім і венгерскім, сярэдні Казімір памёр зусім маленькі, меншы Казімір быў вялікім князем літоўскім і кралём польскім. Калі Соф'і споўнілася пяць гадоў, памёр бацька (1410). Ягоньх дзяцей Васілісу, Соф'ю і Марыю выхоўваў у

сваім замку родны брат Андрэевай жонкі Аляксандры князь Сямён Дзмітравіч Друцкі. 24 лютага 1422 года Соф'я абвянчалася ў Новагародскім касцёле з каралём польскім і найвышэйшым князем літоўскім Ягайлам.

Каранацыя яе адбылася 5 сакавіка 1424 года ў Вавельскай катэдры. Як засведчылі відавочцы, гэта была самая ўрачыстая каранацыя ў гісторыі Польшчы.

Соф'я захоўвала добрыя стасункі са сваімі роднымі, з Княствам, у сваім атачэнні мела некалькі прываслаўных асобаў. Нават наказала, каб падчас яе пахавання не забыліся пра прываслаўныя звычаі, у якіх яна выхоўвалася ў Гальшанскім і Друцкім замках. Не цуралася кантактаў з гусітамі, нават сваім астролагам мела чэха. Была вясёлага характару і любіла забавы. Падтрымлівала культуру, спрыяла развіццю Кракаўскага ўніверсітэта.

16 мая 1426 года нарадзіўся другі сын, якога 2 чэрвеня ахрысцілі Казімірам. З гэтай нагоды адбыўся рыцарскі турнір з высокімі ўзнагародамі ад Ягайлы. Але неўзабаве сын памёр. 30 літапада 1427 года Соф'я нарадзіла трэцяга сына, ахрышчанага на Казімірам Андрэем – у гонар ягонага дзеда Андрэя Гальшанскага.

Аднак яшчэ падчас цяжарнасці Соф'і разгарэўся шумны скандал. Яе абвінавацілі ў здрадзе мужу і паставілі пад сумненне праўдзівасць маючага быць Ягайлавага сына. Некаторыя сведчаць, што зрабіў гэта на з'ездзе ў Гародзі Вітаўт, які быў некалі Ягайлавым сватам і сватаў за яго Соф'ю. Іншыя кажуць пра іншых асобаў. Так ці інакш, а пагалоска выйшла далёка за межы Кароны і Княства. Ягайла паверыў гэтаму і пачаў пошук вінаватых. Дзве дваровыя служанкі каралевы -- Шчукоўскія назвалі сямёра рыцараў, якія нібыта мелі інтымныя адносіны з Соф'яй. Кароль загадаў арыштаваць рыцараў.

Некаторым удалося ўцячы, іншых зняволілі, у тым ліку Генрыка (Гінчу) з Рогава. Ён заяўляў, што каралева не здраджвала каралю. На судзе, які загадаў правесці Ягайла, Соф'я разам з сямю матронамі і адной паннай з двара мусіла прынесці ачышчальную прысягу вернасці каралю. Рыцараў апраўдалі.

Калі 5 жніўня 1461 года з'явіўся чацвёрты ўнук, яго па жаданні Соф'і назвалі Аляксандрам, у гонар Вітаўта, які меў другое імя Аляксандр і быў родзічам каралевы па ягонай другой жонцы Уляне – Соф'інай цётцы.

У жніўні 1461 года каралева Соф'я захварэла, а 21 верасня памерла. Яе сына караля польскага і вялікага князя літоўскага Казіміра ў гэты час у Кракаве не было. Таму ў чаканні яго цела Соф'і 8 дзён стаяла ў касцёле святога Міхаіла. Пахавана па праваслаўнаму звычаю ў капліцы Вавельскай катэдры, якую некалі збудавала сама.

Уладзіслаў III Варненчык (31.10.1424 – 10.11.1444) – першы сын Ягайлы і Соф'і Гальшанскай. Кароль польскі ў 1434-1444 і венгерскі Ласла I у 1440–1444. Польскі каралеўскі пасад заняў у 10-гадовым узросце, каранаваны 25 ліпеня 1434. Да дасягнення паўналецця, што наступала ў 14 гадоў, знаходзіўся пад апекай Рады Кароннай і кракаўскага біскупа Збігнева Алясьніцкага, які разам з магнатамі практычна кіраваў дзяржавай не столькі ад імя караля, як за самога караля. Гэта ў сукупнасці з іншымі прычынамі, звязанымі з пазіцыяй Алясьніцкага па многіх пытаннях унутранай і знешняй палітыкі, і найперш у адносінах да гусітаў, выклікала незадаволенасць супраць яго, што вылілася нават у збройнае супраціўленне пад кіраўніцтвам Спытка з Мельштына. Аднак апазіцыянеры былі пераможаны – Алясьніцкі паслаў супраць іх войска. У выніку бітвы пад Гротнікамі ён атрымаў перамогу,

Спытак быў забіты, а многія з апазіцыянераў перайшлі на бок Алясьніцкага.

Уладзіслаў стаў каралём венгерскім пасля смерці гаспадара чэшскага і венгерскага Альбрэхта II (27 кастрычніка 1439 года). Знаны польскі гісторык Ян Длугаш зазначаў, што каралевіч Уладзіслаў быў вельмі падобны да свайго бацькі Ягайлы і тварам, і паставай, і нават звычкамі шчодро раздаваць падарункі – “не за заслугі тых, хто атрымліваў іх, а каб пазбегнуць непрыязнасці”. Слухаўся дарадцаў, быў прыхільнікам кампрамісаў. Вельмі любіў прыроду і рыцарскія баі. Гэта было адным з матываў шмат якіх ваенных паходаў.

Казімір IV Ягелончык, Андрэй (30.11.1427 – 7.6.1492) – трэці сын Ягайлы і Соф’і Гальшанскай, унук Аляксандры Друцкай – Соф’інай маці, вялікі князь літоўскі ў 1440–1492 гадах, у 1447–1492 гадах і кароль польскі. Пасля трагічнай смерці вялікага князя літоўскага Жыгімонта Кейстутавіча 13-гадовы Казімір у суправаджэнні вялікай групы польскіх паноў быў адасланы ў Княства як намеснік караля Уладзіслава III. Але віленскія баяры, сярод якіх быў і Юрый Сямёнавіч з роду Гальшанскіх, падпаілі польскіх гасцей і ноччу 29 чэрвеня 1440 года ў кафедральным касцёле Вільні ўручылі Казіміру Гедымінаў меч і ўганаравалі мітрай, абвясцілі вялікім князем.

У красавіку 1445 года адбыўся з’езд у Серадзе, дзе з падачы Збігнева Алясьніцкага Казімір абраны каралём, хоць сам на з’ездзе не прысутнічаў. Удзельнікі з’езда запрасілі яго на чарговы вераснёўскі з’езд у Пётркаў, але ён таксама не прыехаў. Вырасшылі выслаць пасольства да Казіміра ў Княства, разам паехала і ягоная маці каралева Соф’я. 15 кастрычніка паслы з’явіліся ў Гародні, прасілі Казіміра заняць каралеўскі пасад. Казімір не хацеў прымаць карону, параў звярнуцца да паноў-рады.

Пры ім наогул павысілася роля паноў-рады. 1 снежня 1445 года вялікалітоўская рада не падтрымала просьбу палякаў. Такія паводзіны Казіміра, падтрыманья панамі-радай, можна вытлумачыць жаданнем захаваць самастойнасць Княства, пазбегнуць яго інкарпарацыі ў Карону. Пасля было яшчэ некалькі з'ездаў, не адно пасольства да Казіміра, перш чым ён прыехаў у Польшчу, дзе ў Сандаміры спаткаўся з маці. У верасні 1446 года палякі вымушаны былі падпісаць з Княствам дакументы, дзе няма слоў пра унію альбо пра верхавенства Кароны над Княствам. Ажно да Люблінскай уніі 1569 года Княства і Карона заставаліся суверэннымі гаспадарствамі, аб'яднанымі адно агульнасцю кіраўніка.

23 чэрвеня 1447 года Казімір прыбыў у Кракаў, дзе 25 чэрвеня быў каранаваны. Караляваў ён сорок шэсць гадоў. У Княстве ж не выбіралі вялікага князя, таму пасада гэтая заставалася за Казімірам. У яго адсутнасць кіраўнічую ролю выконвалі паны-рада. Аднак сам ён вельмі часта наведваў Княства.

У 1481 годзе супраць караля выкрыта змова, смерцю пакараны ягоныя сваякі князі Міхаіл Алелькавіч і Іван Юр'евіч Гальшанскі, унук Сямёна Лютага. Цікава, што бацька Івана Юрый Сямёнавіч Гальшанскі быў адным з арганізатараў выбарання Казіміра на пасады вялікага князя.

Жанаты з малодшай дачкой караля чэшскага, венгерскага і нямецкага Альбрэхта аўстрыйскай прынцэсай Эльжбетай з Габсбургаў, званай Ракушкай, Ракушанкай (1437 – 30.8.1505). Гісторыкі назвалі Эльжбету маткай каралёў, бо чатыры яе сыны займалі каралеўскі пасады у розных дзяржавах: Уладзіслаў стаў каралём чэшскім (1471-1516) і венгерскім пад імем Ласла II (1490-1516); Ян Ольбрахт – кароль польскі (1492–1501); Аляксандр –

вялікі князь літоўскі (1492–1506), кароль польскі (1501–1506); Жыгімонт I Стары – вялікі князь літоўскі (1506–1548) і кароль польскі (1506–1548).

45 гадоў – найдаўжэй як хто іншы, знаходзіўся Казімір на каралеўскім пасадзе, а на гаспадарстве ў Княстве – 52 гады. Памёр у Гародні. Пахаваны ў Кракаве ў капліцы Святога Крыжа.

Альгерд (1296 – май 1377) – трэці сын вялікага князя літоўскага Гедыміна ў другім шлюбе з княжной Вольгай, бацька Ягайлы, князь крэўскі (княства атрымаў ад бацькі) і віцебскі, заснавальнік вялікакняскай дынастыі Альгердавічаў. Вялікі князь літоўскі ў 1345 – 1377 гадах. Існуе меркаванне, што Альгерд і Кейстут кіравалі ў Княстве сумесна, Кейстут – на заходніх літоўскіх і беларускіх землях: Жамойць, Трокі, гарадзенская і берасцейская землі. Пры ім тэрыторыя Княства павялічылася ўдвая, а беларускія землі занялі цэнтральнае месца.

Многія расійскія даследчыкі лічаць, што пасля перамогі над татарамі Альгерд набыў значны аўтарытэт як змагар супраць Залатой Арды і стаў сур’ёзным прэтэндэнтам на лідэрства ў ажыццяўленні ідэі агульнарускага адзінства, аб’яднання рускіх зямель вакол Вялікага княства Літоўскага. Некаторыя нават аналізуюць “агульнарускую праграму” Альгерда ў гэтым аб’яднальніцкім накірунку.

Ад двух жонак – дачкі апошняга віцебскага князя з роду Рурыкавічаў Яраслава Васількавіча Марыі (шлюб адбыўся ў 1318,) і Уляны – дачкі цвярскага князя Міхаіла Аляксандравіча (шлюб у 1350, праз гэта ён парадніўся з вялікім князем маскоўскім Сямёнам Гордым, бо Уляна была сястрой Сямёнавай жонкі) меў 12 сыноў і 9 дачок.

Вялікімі князямі былі Ягайла і Свідрыгайла. Усе сыны захоўвалі праваслаўе, таму мелі і імя па бацьку – Альгердавічы. У 1386 годзе (пасля Крэўскай уніі) разам з Ягайлам некаторыя прынялі каталіцтва.

Ёсць меркаванне, што Альгерд, які прадчуваў свой зыход, запрасіў святара замкавай царквы і ахрысціўся па ўсходняму абраду. Акрамя таго, са згоды жонкі Уляны цела яго было спалена на кастры ў Мейшагодзе ля Вільні, а попел пахаваны ў царкве.

Вітаўт Вялікі, Віганд, Вітольд, Аляксандр (1350, нарадзіўся ў Старых Троках -- 27.10.1430) – вялікі князь літоўскі з 1392 года. Сын Кейстута і Біруты – дачкі баярына Відмунша, язычніцкай вайдэлоткі з капішча Перуна, стрыечны брат Ягайлы. Капішча -- месца, дзе язычнікі ўшаноўвалі сваіх багоў і прыносілі ім ахвяры, размяшчалася звычайна на ўзвышшы, на берагах рэк і азёр. Біруту Кейстут выкраў з капішча і зрабіў сваёй жонкай. У 24 гады Вітаўт ажаніўся першы раз -- з Марыяй-Апраксіяй. Каля 1377 года ажаніўся другі раз -- з Ганнай, дачкой смаленскага князя Святаслава Іванавіча, якая была сястрой Агрыпіны – жонкі Івана Альгімонтавіча Гальшанскага, дзеда каралевы Соф’і. У 1418 годзе, адразу ж пасля смерці Ганны (1 жніўня), ажаніўся на гальшанскай князеўне Уляне (19 лістапада), Соф’інай цётцы. Яна была ўдавой пасля князя Карачэўскага. 21 кастрычніка 1383 года, пасля ўцёкаў да крыжакоў, першы раз ахрысціўся па рымска-каталіцкаму абраду і ўзяў імя Віганд. У 1384 годзе, пасля вяртання ад крыжакоў, вярнуўся ў праваслаўе, атрымаў імя Аляксандр. Трэці раз прыняў каталіцтва разам з Ягайлам і ягонай дружынай у Кракаве ў 1385 годзе, але захававў імя Аляксандр. Пад уплывам Уляны пабудаваў на азёрным востраве ля Трокаў царкву святога Георгія, а на беразе – манастыр з царквою Нараджэння Багародзіцы.

Меў высокі аўтарытэт у Княстве, Польшчы і іншых гаспадарствах Еўропы. Ведаў некалькі моваў. Пры ім Княства дасягнула значнай славы, пашырылася тэрыторыяльна. Мікола Гусоўскі ў сваёй

паэме “Песня пра зубра” шмат узнёслых слоў прысвяціў гэтай выбітнай постаці, называў яго, як і сучаснікі вялікага князя, Вітаўтам Вялікім. Вітаўт пашырыў тэрыторыю Княства ажно да Чорнага мора, далучыў да яго Смаленск, Вярхоўскія княствы (землі ў вярхоўях Акі), Пскоў, Вязьму, Казельск, васільную залежнасць ад яго прызналі цвярскі і разанскі князі. Збудаваў замкі ў Троках, Вільні, Гародні і іншых местах.

Гісторыкі лічаць, што пасля знакамітай перамогі на Грунвальдскім полі Вітаўт значна ўмацаваў свае пазіцыі незалежнага кіраўніка і аб’яднальніка рускіх зямель вакол Вільні, меў на гэты конт свой план, які працягваў аб’яднаўчыя ідэі і намеры Альгерда. У 1391 годзе выдаў сваю дачку Соф’ю за вялікага князя маскоўскага Васіля I Дзмітравіча, які таксама меў намер стаць на чале аб’яднання рускіх зямель.

Пасля смерці пахаваны праз 8 дзён у Віленскім кафедральным касцёле побач з жонкай Ганнай. Польская каралева Бона Сфорца ў адзнаку заслуг Вітаўта Вялікага паставіла яму надмагільны помнік з бюстам “вялікага мужа” Княства.

Гальшанскія – старадаўні княскі род герба Гіпацэнтаўр. Паходжанне звязваюць з дынастыяй Кітаўрасаў, якая панавала ў Літве да Віцены і Гедыміна. Гальшанскі замак, што на Ашмяншчыне, быў іхнім радавым гняздом. Згодна з легендай Гальшаны заснаваў сын князя Рамана (Рамунта) Гольша (Гальшан). А сынам Гольшы быў Альгімонт, таму ўсе гальшанскія князі называліся Альгімонтавічамі. Першы вядомы прадстаўнік роду кіеўскі намеснік Іван Альгімонтавіч (1379–1401), жанаты з Агрыпінай – смаленскай князеўнай, сястра якой Ганна была жонкай Вітаўта Вялікага. Іван спрыяў Вітаўту ў барацьбе за вялікакняскі пасад, разам з ім двойчы ўцякаў да крыжакоў, падпісаў

присягу Вітаўта Ордэну (19 студзеня 1390), на чале пасольства адвезіў восенню 1390 года ў Маскву дачку Вітаўта Соф’ю, якая стала жонкай вялікага князя маскоўскага Васіля I.

Сын Івана Альгімонтавіча Андрэй Вязынскі (1365? – 1410) быў жанаты на друцкай князеўне Аляксандры Дзмітраўне. У іх было тры дачкі:

Васіліса (Васа), у лютым 1422 года, перад шлюбам Соф’і і Ягайлы, яе аддалі за князя Івана Уладзіміравіча Бельскага. Іхнюю першую дачку Ганну Бельскую кароль польскі Казімір выдаў у 1448 годзе за Пяста Баляслава III – цешынскага князя. Другая дачка Таццяна Гальшанская была першай жонкай Канстанціна Іванавіча Астрожскага. Пасля смерці Івана Бельскага Васіліса выйшла за кузэна князя Міхаіла Сямёнавіча, які разам з жонкай уфундаваў у Бельску Падляшскім царкву. Калі памёр Міхаіл, Васа, верагодна, узяла прозвішча Бельскіх, валодала Смальянамі, памерла напярэдадні 1484 года, пахавана ў Бельскай царкве.

Соф’я (каля 1405 -- 21.9.1461) у 1422 годзе стала жонкай Ягайлы і каралевай польскай, шлюб адбыўся 24 лютага 1422 года ў Новагародку.

Марыя выйшла замуж за сына малдаўскага гаспадара Эліяша, які пасля смерці бацькі атрымаў уладу.

Пасля смерці ў 1410 годзе мужа -- гальшанскага князя Андрэя Вязынскага Аляксандра Дзмітраўна Друцкая (1380? – 1426) перабралася з дочкамі з Гальшан у Друцк да свайго брата Сямёна Друцкага, у якога было шасцёра сваіх сыноў.

Дачка Івана Альгімонтавіча Уляяна была спачатку жонкай князя I. Карачэўскага, а пасля смерці мужа -- жонкай Вітаўта Вялікага, шлюб адбыўся ў Гародні 1 лістапада 1418 года. Ёсць меркаванні, што Вітаўт забіў князя Карачэўскага, каб узяць за жонку Уляяну. Ёй 1 красавіка 1428 года

Вітаўт адпісаў у пасаг Новагародак з ваколіцамі, а калі паміраў, даручыў апеку над ёй каралю Ягайлу-Уладзіславу. Памерла каля 1448 года, мела 70 гадоў, пахавана ў Вільні, у касцёле святой Ганны.

Сын Аляксандра Гальшанскага Павел вучыўся ў Ягелонскім універсітэце ў Кракаве, пасля ў Рыме, меў схільнасці да філасофіі. Добра ведаў літаратуру, сабраў багатую бібліятэку. Быў выхаваннем будучага вялікага князя літоўскага Жыгімонта Аўгуста. Стаў старастам пінскім, пралатам-архідыяканам касцёла святога Станіслава ў Вільні, епіскапам віленскім. Да ліку святых залічана Юліянія, дачка Юрыя Сямёнавіча. Яна памерла ў 16 гадоў і пахавана ў Кіева-Пячорскай лаўры, якую падтрымлівалі многія з роду Гальшанскіх.

У выніку перакрываваных шлюбаў прадстаўнікі роду Гальшанскіх парадніліся з іншымі знакамітымі родамі – Астрожскімі, Гаштольдамі, Сапегамі, Храптовічамі, а адна з сясцёр апошняга князя Гальшанскага Марыя ў трэцім шлюбаванні была жонкай Андрэя Курбскага.

Друцкія – старажытны княскі род крыўскага паходжання герба Друцк. Згодна з некаторымі меркаваннямі, паходзіць ад Усяслава Чарадзея. Сын полацкага князя Барыса Усяславіча князь Рагвалод пасля паразы ў змаганні за полацкі пасад (1161) завалодаў Друцкім княствам. Прадстаўнікі роду займалі высокія пасады ў Княстве, былі буйнымі землеўласнікамі. У XIV стагоддзі род падзяліўся на дзве лініі: прадстаўнікі старэйшай, што паходзіла ад князя Васіля Міхайлавіча, у пачатку XVI стагоддзя выехалі ў Маскву, малодшая лінія пайшла ад князя Сямёна Міхайлавіча і засталася ў Княстве, падзялілася на некалькі галін.

Друцкія праз Аляксандру Дзмітраўну (1380? – 1426) -- сястру Сямёна Дзмітравіча, якая стала жонкай Андрэя Іванавіча Гальшанскага, парадніліся

з гэтым вядомым княскім родам. Іхняя дачка Соф'я Гальшанская 24 лютага 1422 года стала жонкай Ягайлы і каралевай польскай. У Сямёна Дзмітравіча пасля смерці ў 1410 годзе Андрэя Вязынскага выхоўваліся дачкі роднай сястры Аляксандры Гальшанскай Васіліса, Соф'я, Марыя. Выхоўваліся разам з яго сынамі, якіх было шасцёра: Іван Баба, Іван Пуцята, Рыгор, Дзмітрый Сякіра, Міхаіл Лобан, Васіль Красны.

Кейстут (1297 – 15.8.1382) – сын Гедыміна ад другой жонкі смаленскай княжны Вольгі Усеваладаўны, брат Альгерда, бацька Вітаўта, дзядзька Ягайлы. Князь трокскі і жамоіцкі, вялікі князь літоўскі (1381–1382, у 1345–1377 адначасова з Альгердам), уладарыў у заходняй частцы Княства. Тут былі найбольш частыя сутычкі з крыжакамі. У 1370 годзе разам з Альгердам атрымаў перамогу над Тэўтонскім ордэнам каля Рудава, што пад Кёнігсбергам (Калінінград). Меў рэзідэнцыю ў Троках. Пасля паспяховага адлучэння ад гаспадарання свайго малодшага брата Яўнута паспрыяў старэйшаму брату Альгерду заняць вялікакняскі пасад. У 1381 годзе выступіў супраць Ягайлы, захапіў Вільню і стаў гаспадаром Вялікага княства Літоўскага. Той у чэрвені 1382 года адваяваў Вільню, захапіў Кейстута, зрабіў вязнем Крэўскага замка, дзе ў Княскай вежы Ягайлаў дзядзька 15 жніўня 1382 года быў задушаны. Разам з гэтым згінулі надзеі жамоіцкай знаці стаць вядучай сілай у Княстве. Ягайла загадаў спаліць ягонае цела па язычніцкаму звычаю з усімі высокімі ўшанаваннямі на галоўным капішчы Свінтарога ў Вільні.

Сваю другую жонку Біруту Кейстут выкраў з літоўскага капішча, дзе яна была жрыцай-вайдэлоткай, мусіла сцерагчы святы агонь – Зніч. Бірута стала маці Вітаўта. Да гэтай пары ў Паланзе

знаходзіцца гара Біруты, дзе яна была пахавана. Гара з'яўляецца месцам культуры Біруты.

Кейстутавічы – княскі род у Вялікім княстве Літоўскім у XIV – XV стагоддзях. Паходзіць ад сына вялікага князя літоўскага Гедыміна вялікага князя Кейстута, у якога было 6 сыноў. Вітаўт і Жыгімонт сталі вялікімі князямі літоўскімі. У 1452 годзе памёр апошні з роду – Міхаіл Жыгімонтавіч, у якога не засталася нашчадкаў.

Святарог, Швінтарог – літоўскі князь канца XIII стагоддзя, у 1272 годзе непадалёк ад упадзення Віленкі ў р. Вілія збудаваў святыню – капішча Перуна і побач вызначыў месца для спальвання па язычніцкіх звычаях памерлых князёў. У 1387 годзе Ягайла разбурыў капішча і збудаваў на яго месцы Віленскі кафедральны касцёл святога Станіслава.

ХРОНІКА ПАДЗЕЙ

862 -- у “Аповесці мінулых гадоў” упершыню згадваецца заснаваны крывічамі Полацк (Полотеск, Полотьск, Полтеск) на рацэ Палата. Ён з'яўляецца самым старажытным беларускім горадам і адным з самых старэйшых усходне-славянскіх гарадоў. У X – XIII стагоддзях быў цэнтрам значнага па сваёй магутнасці Полацкага княства.

992 – заснавана самая даўняя на беларускай зямлі Полацкая праваслаўная епархія, адносілася да Кіеўскай мітраполіі. З гэтай даты прынята лічыць увядзенне хрысціянства на Беларусі. Сафіійскі сабор з'яўляўся яе кафедральным храмам. Адноўлена ў 1989 годзе.

Пачатак XII стагоддзя – на правым беразе ракі Палата, на ўскраіне горада Полацка, у в. Сяльцо князёўна Еўфрасіння Полацкая заснавала Полацкі Спаса-Еўфрасінеўскі манастыр. Спачатку з'яўляўся

абарончым збудаваннем. У 1910 годзе з Кіева ў манастыр перавезены мошчы святой Еўфрасінні Полацкай. Аднавіў сваю дзейнасць у 1989 годзе.

1127 – у Іпацьеўскім летапісе ўпершыню згадваецца Гародня (Гарадзень, Горадня, Гродна). З 1376 года ім валодаў Вітаўт, які ператварыў горад у другую сталіцу Вялікага княства Літоўскага. Гэта ён збудаваў тут свой гатычны замак. А яшчэ раней на Замкавай гары быў больш старажытны княскі палац – магутная крэпасць з небывала магутнай для таго часу абарончай сцяной. У 1496 гораду нададзена магдэбургскае права. У 1576 – 1586 гадах Гародня была рэзідэнцыяй караля польскага і вялікага князя літоўскага Стэфана Баторыя, які перабудаваў замак у стылі рэнэсансу па праекту вядомага італьянца Санці Гучы. У XVIII стагоддзі побач са Старым замкам вырас новы, збудаваны каралём польскім Аўгустам III Саксонскім. У 1793 годзе тут адбыўся сойм, на якім прыняты рашэнні аб другім падзеле Рэчы Паспалітай. 23 лютага 1795 года апошні кароль Рэчы Паспалітай і вялікі князь літоўскі Станіслаў Аўгуст Панятоўскі падпісаў у Новым замку акт аб адмаўленні ад трона.

1044 – падчас паходу на Літву вялікі князь Яраслаў Мудры заснаваў Новагародак.

1240-я гады – утварэнне Вялікага княства Літоўскага. Сталіцай з’яўляўся Новагародак і гэты перыяд (каля ста гадоў) лічыцца новагародскім у гісторыі ВКЛ. На чале ўсё больш моцнага аб’яднання становіцца Міндоўг (гады жыцця: 1195(?) – 1263). Багатай крыніцай інфармацыі пра ўтварэнне ВКЛ і дзейнасць Міндоўга з’яўляюцца сярэднявечныя гістарыяграфічныя творы пад агульнай назвай “Інфлянцкія хронікі (Лівонскія хронікі)”.

6 ліпеня 1253 – вялікі князь літоўскі Міндоўг каранаваны ў сваёй рэзідэнцыі ў Новагародку на першага літоўскага караля. Папа Інакенцій IV, які даў згоду на каранаванне яшчэ ў 1251 годзе, калі Міндоўг

прыняў каталіцтва, і які прыслаў у Новагародак карону, спадзяваўся, што Міндоўг правядзе хрысціянізацыю па лацінскім абрадзе язычніцкай часткі Княства. Адначасова была каранавана і жонка Міндоўга.

1258 – на Нальшаны і іхнюю сталіцу Крэва напалі мангола-татары, а таксама вальнскі князь Васілька Раманавіч.

1263 – забойства Міндоўга і ягоных сыноў Рукліса і Рупейкіса ў выніку змовы князеў жамоіцкага, полацкага і нальшанскага. Ягоны сын Войшалк уцёк у Пінск і жыў там.

1264 – вялікім князем літоўскім стаў сын Міндоўга Войшалк, які заваяваў Нальшаны і ўключыў іх у склад Вялікага княства Літоўскага. Знаходзіўся на пасадзе да 1267 года, пасля гэтага сышоў у манастыр, уладу перадаў Шварну. Даўмонт уцёк у Пскоў і стаў там князем.

1316-1341 – уладаром Княства з’яўляецца Гедымін, заснавальнік новай дынастыі. Пры ім завяршылася аб’яднанне галоўных беларускіх зямель, у склад ВКЛ увайшлі віцебская, тураўская землі (горад Тураў вядомы з 980 года, узнік на землях дрыгавічоў), Менскае княства. Беларускія землі займалі ў ВКЛ дамінуючую ролю.

1323 – Гедымін перанёс сталіцу Вялікага княства Літоўскага ў Вільню. З гэтага часу пачынаецца віленскі перыяд гісторыі ВКЛ. У сваіх граматах Гедымін называў Вільню каралеўскім горадам, а сябе “каралём Літвы і Русі”. У той час Літвой лічылася верхняе і сярэдняе Панямонне, а Руссю – сучаснае беларускае Падняпроўе і паўночная Украіна. Гаспадары Княства, якіх пазней выбіралі на вальных соймах, праходзілі інаўгурацыю ў Вільні. У кафедральным касцёле святога Станіслава ім на галаву ўскладалі мітру Гедыміна, а маршалак земскі ўручаў меч і скіпетр.

1338 – пабудаваны Крэўскі замак як адзін з дзяржаўных замкаў ВКЛ і першы жылы мураваны замак на беларускіх землях.

1330-я гады – закончана будаўніцтва Лідскага замка, які разам з Новагародскім, Крэўскім, Медніцкім, Трокскім, Гарадзенскім і Віленскім замкамі складаў адну лінію крапасных умацаванняў Вялікага княства Літоўскага.

1341 – падчас аблогі аднаго з крыжацкіх замкаў Баербург быў забіты вялікі князь літоўскі, заснавальнік княскай дынастыі Гедымін. Пакінуў пасля сябе 7 сыноў. Незадоўга да гэтага (у 1338 годзе) ён падзяліў паміж сынамі свае ўладанні. Монтвід атрымліваў у спадчыну землі на р. Вілія і ў Чорнай Русі, гарады Кернаў і Слонім, Нарымонт – Пінскае княства, якое за яго нашчадкамі заставалася да канца XIV стагоддзя, Альгерд – Крэўскае княства, дзе княжыў у 1341 – 1345 гадах, і віцебскую зямлю, быў вялікім князем літоўскім у 1345 – 1377 гадах. У Кейстута заставаліся Трокі, гарадзенская і берасцейская землі, у 1381 – 1382 гадах ён быў вялікім князем літоўскім, у 1345 – 1377 – адначасова з Альгердам. Любарт атрымаў Валынь. Гедымін аддаў Яўнугу Вільню, Ашмяны, Браслаў і Вількамір, а таксама пакінуў яму гаспадарскі пасад, на якім ён быў у 1341 – 1345 гадах. Карыяту даставалася ўся іншая зямля Чорнай Русі і Новагародак.

1345–1377 – велікакняскі пасад займаў Альгерд (меў імя Андрэй), сын Гедыміна, бацька Ягайлы. Крэва перайшло да Альгердавага сына Ягайлы. Тэрыторыя Княства пры ім павялічылася амаль удвая. Акадэмічны летапіс так паведамляе пра заняцце Альгердам высокага пасада: “Князь великий Кестутии рече брату своему, великому князю Олгирду: «Тобе подобаеь великимь князем быти во Вилни; ты старейшии братъ, а с тобою заодно дръжу».

И посадить его на великомъ княженъи во Вилни, а Евнутию дали Жеславль».

1351(1352?) – у вялікага князя літоўскага Альгерда і ягонай другой жонкі цвярской княжны Уляны (Юліяніі) нарадзіўся сын Ягайла.

12 мая 1364 – кароль польскі Казімір III Вялікі заснаваў у Кракаве Акадэмію, зараз Ягелонскі універсітэт. Адроджаны пасля заняпаду 26 ліпеня 1400 года каралём польскім і вышэйшым князем літоўскім Ягайлам (па-польску Ягелонам, ад чаго і атрымаў сваю назву). У розны час тут вучыліся многія выхадцы з вялікалітоўскіх зямель. Сярод ягоных студэнтаў былі прадстаўнікі родаў Сапегаў, Радзівілаў, Гальшанскіх і іншых. Другім рэктарам пасля аднаўлення быў абраны ў 1401 годзе ўнук Кейстута князь Ян (Войдат). У 1504 годзе сюды паступіў вучыцца Францыск Скарына.

Май 1377 – смерць вялікага князя літоўскага Альгерда, які быў самым магутным за гісторыю ВКЛ. Цела яго было спалена ў Мейшагале на рытуальным кастры. Пасад заняў яго старэйшы сын ад другой жонкі Уляны Цвярской Ягайла (Якаў), якому было 26 гадоў. Пасля з'явілася версія, што Ягайла не быў родным сынам Альгерда і нарадзіўся пазней – каля 1362 года, а калі ўступіў у валоданне Княствам, яму было 16 гадоў. Княжыў у 1377 – 1381, 1382 – 1392, з 1386 – кароль польскі Уладзіслаў II, з 1392 – найвышэйшы (вярхоўны) князь літоўскі.

1377 – вялікі князь літоўскі Ягайла ў хаўрусе са сваім былым слугой Вайдылам, якому ён аддаў за жонку сваю родную сястру-ўдаву, а Кейстутаву пляменніцу Марыю, самога ж зрабіў намеснікам у Лідзе, адабраў Полацк у Кейстутавага сына Андрэя Гарбатага і аддаў роднаму брату Ягайлы Скіргайлу. Аднак за ягоную прыхільнасць да язычніцтва праваслаўныя палачане не прынялі Скіргайлу і ў 1381 годзе схапілі яго, пасадзілі спіной наперад на старую

клячу, прывязалі і прагналі з горада. Доўга яшчэ ў народзе жыла прымаўка: “Паехаў, як Скіргайла з Полацка”. Затым ён на працягу чатырох месяцаў беспаспяхова намагаўся захапіць Полацк.

1380 – тайная дамова Ягайлы з Ордэнам, у выніку якой крыжакам развязваліся рукі ў адносінах да зямель Кейстута і выказвалася маўклівая згода з прэтэнзіямі на Жамойць.

Лістапад 1381 – Кейстут, які ад крыжакоў даведаўся пра таемныя зносіны вялікага князя літоўскага Ягайлы з Ордэнам, напаў на Вільню, захапіў горад, паланіў Ягайлу і ягоную радню, павесіў Вайдылу. Але калі Ягайла пісьмова прызнаў Кейстута вялікім князем і паабяцаў больш не ваяваць супраць яго, аддаў яму віцебскую зямлю.

1382 – Полацк упершыню згадваецца як *крэпасць* Белай Русі ў “Хроніцы Польшчы”, а ўвогуле ён упершыню названы ў “Аповесці мінулых гадоў” у 862 годзе.

Чэрвень 1382 – войска вялікага князя літоўскага Ягайлы нечакана напала на Трокскі замак, Вільня зноў апынулася ў руках Ягайлы. Ён паланіў Вітаўта і Кейстута. Апошні магутны язычнік Кейстут быў задушаны ў Княскай вежы Крэўскага замка. Акадэмічны летапіс так апавядае пра гэта: Ягайла “князя великого Кестютя, дядю своего, оковавь, послали Креву и всадили у вежю, а князя великого Витовта оставили были еще у Вилни. И тамо у Креве пятое ноци князя великого Кестутя удавили коморники князя великого Ягаиловы: Прокше, што воду даеъ ему, а были инии, Мостевъ братъ а Кучюкъ, а Лисица Жибндяи. Таков конецъ стался князю великому Кестутю”.

А Вітаўта выратавала знаходлівасць жонкі Ганны Смаленскай, ён пераапануўся ў сукенку служанкі Алены, уцёк за сцены замка і разам з братам Таўцівілам сышоў да мазавецкага князя

Януша – брата Земавіта, які быў жанаты з іхняй сястрой Данутай (Ганнай) і які меў свае ўласныя інтарэсы адносна пасады караля польскага. Алену забілі. Акадэмічны летапіс так піша пра гэта: “и онъ, нарядився в одное жонки порты, да и з другою вышоль, да спустился з города да утекъ у Немци, у Прусы”. Яны спадзяваліся на дапамогу Земавіта супраць Ягайлы. Той і сапраўды вырушыў у паход, захапіў Драгічын і Мельнік, але для сябе, а не для Вітаўта. Таўцівіл спыніўся ў сястры, хрысціўся і атрымаў імя Конрад. Абураны Вітаўт пайшоў шукаць дапамогі ў крыжакоў, каб адабраць сваю бацькаўшчыну – Трокскае княства, якое належала цяпер Скіргайлу.

1 лістапада 1382 – вялікі магістр Тэўтонскага Ордэна Конрад Валенрод заключыў з Ягайлам чатырохгадовае перамір'е на рацэ Дубіса, што ў Літве. Узамен князі Ягайла, Скіргайла, Карыбут, Лінгвен, Карыгайла, Вітаўт і Свідрыгайла па ўзаемнай згодзе ўступілі частку Жмудзі крыжаносцам. Аднак у сувязі з тым, што Ягайла не аддаў Вітаўту яго бацькоўскія трокскія землі, Вітаўт сумесна з крыжакамі намагаўся сам адабраць іх, праз год яны парушылі пагадненне.

1383 – крыжакі сумесна з Вітаўтам напалі на Княства, занялі Коўна, Трокі і падышлі да Вільні. Ягайла адваяваў захопленыя гарады, Вітаўт сышоў разам з крыжакамі.

21 кастрычніка 1383 – Вітаўт, які ўцёк з Крэўскай вязніцы і не атрымаў падтрымкі ад мазавецкага князя Земавіта, прыняў хрышчэнне ў крыжакоў у Тапаве, атрымаў імя Віганд. З дапамогай крыжакоў намагаўся вярнуць сабе Трокскае княства, але не атрымалася.

30 студзеня 1384 – Вітаўт, які ў гэты час ажыццяўляў зносіны з Тэўтонскім ордэнам, у Каралеўцы падпісаў дамову з Ордэнам аб тым, што,

калі стане гаспадаром Княства, аддасць крыжакам Жэмайцію. А пазней, у чэрвені, у дадатак да гэтага Вітаўт згадзіўся, каб у выпадку адсутнасці ў яго сыноў ягоныя землі перайшлі да Ордэна. Ягайла мусіў настойліва шукаць магчымасці таемных перамоў з Вітаўтам і схілення яго на свой бок. Летам 1384 года Вітаўт прыняў прапановы Ягайлы. Ён спыніў адносіны з Ордэнам, знішчыў давераныя яму крыжацкія ўмацаванні. Ад Ягайлы атрымаў Гарадзеншчыну, Падляшша, Бярэсце, Ваўкавыск. Абяцаных Трокаў не атрымаў, яны заставаліся ў Скіргайлы. Вітаўт прыняў праваслаўную веру, і калі Ягайла пачаў шлюбныя справы з Ядвігай, знаходзіўся разам з ім у паездцы ў Кракаў, дзе ў лютым 1385 года зноў ахрысціўся па-каталіцку, атрымаў імя Аляксандр.

1384 – Ягайла вёў перамовы з вялікім князем маскоўскім Дзмітрыем Данскім, выказваючы згоду ажаніцца з ягонай дачкой Соф’яй і прыняць прапанову аб хрышчэнні па праваслаўнаму абраду, а таксама падтрымаць Маскву ў барацьбе супраць Тэўтонскага ордэна. Кажуць, што па ініцыятыве ягонай маці хрысціянкі Уляны Цвярской нават было заключана часовае пагадненне з маскоўскім князем на гэты конт. У выніку Ягайла павінен быў павянчацца з маскоўскай княжной, а Княства – з праваслаўем. Гэтаму, відаць, перашкодзілі татары сваімі ваеннымі дзеяннямі супраць Масквы.

2 сакавіка 1384 – польскія вяльможы канчаткова вырашылі аддаць польскую карону Ягайле. Дзяржава, дзе хрысціянства існавала ўжо чатыры стагоддзі, вырашыла запрасіць на вышэйшы ўладны пасад язычніка. Прыхільнікаў гэткага рашэння ўзначалілі Спытак з Мельштына, Яська з Тэньчына і Яська з Тарнова. Яны разумелі, што саюз з венграмі не даваў бы ім спакою, не спыніў бы літоўскіх набегаў, а літоўцы паспрыялі б у барацьбе з

крыжакамі. Кандыдатура Ягайлы задавальняла з многіх абставін. Калі б Ягайла і сапраўды ахрысціў язычнікаў, а Княства стала катааліцкім, то адпала б мэтазгоднасць існавання Ордэна, які змагаўся за пашырэнне катааліцызму, не спатрэбілася б еўрапейскім манархам аказваць яму дапамогу. Аб'яднання ж Княства з Каронай мелі б вялікую сілу і здолелі б не адно супрацьстаяць крыжакам, а і ўплываць на еўрапейскую палітыку. Чаго не здолеў зрабіць Тэўтонскі ордэн за паўтара стагоддзя свайго існавання, здавалася, было блізка да ажыццяўлення праз жаніцбу Ягайлы з Ядвігай і ягонае абяцанне ахрысціць літоўскіх язычнікаў, праз пашырэнне заходняй культуры.

Пра гэтакі намер, аднак, не было розгаласу ні ў Кароне, ні ў Княстве, бо не ведалі нават ці згодзіцца Ягайла. Невядома, хто напачатку ездзіў да Ягайлы, усё рабілася ціха, публічныя заявы з'явіліся толькі тады, калі ўсё было дамоўлена.

Чэрвень 1384 – вялікі князь літоўскі Ягайла раіцца з Вітаўтам адносна польскай кароны для сябе, з чаго вынікае, што ўжо ў яго пабывалі паслы з Кароны. Акадэмічны летапіс так паведамляе пра гэта: “И начаша ляхове слати ис Кракова ко князю великому Ягаилу, дабы приняль крещение старого Рима и понял бы у них королеву Ядвигу себе жоною и стал бы у нихъ королем у Кракове на все земли Лядской. Он же, князь великий Ягаило, советь сотвори своєю матерью, з великою княгинеею Ульяною, и з братьєю своею, и с всими князьми и бояры Литовьское земли, и поехав Кракову в Лядскую землю. Тамо же сам крестися и брать его, и князи, и бояре Литовьское земли. И взяль за себе королеву Адвигу, и корунован бысть того королевства коруною”.

18 студзеня 1385 – у Кракаў прыбывае пасольства вялікага князя літоўскага Ягайлы з

просьбай рукі Ядвігі, што здзівіла ўвесь свет і напалохала крыжакоў. Здзівілася і сама Ядвіга. Узначальваў пасольства брат Ягайлы Скіргайла, у яго складзе былі швагер вялікага князя Барыс Суздальскі і віленскі стараста Ганул. Іншыя крыніцы называюць яшчэ Івана Гальшанскага. Згодна з цырыманіялам двара адказ замежным пасольствам даваў не сам манарх. Ад імя трона Ягайлу адказалі, што ён мусіць накіраваць пасольства да маці Ядвігі венгерскай каралевы-ўдавы Эльжбеты. Барыс і Ганул разам з польскімі пасламі паехалі ў Венгрыю. Ядвіга спадзявалася, што справа задоўжыцца, а яна паспее выйсці замуж за Вільгельма. Аднак кардынал і легат папскі ў Венгрыі і Польшчы быў зацікаўлены ў каранацыі Ягайлы і таму давёў справу да таго, што Эльжбета дадала да польскага пасольства сваіх прадстаўнікоў і яны са згодай вярнуліся ў Кракаў.

Чэрвень 1385 – генеральны з’езд у Кракаве вяльможаў з розных мясцін, большасць яго ўдзельнікаў дала згоду на шлюб Ягайлы з Ядвігай і вырашыла звярнуцца да яго з прапановай стаць на чале Каралеўства Польскага. Пасля гэтага польскія паслы Уладак з Аградзеньца, падчашы кракаўскі, Мікалай з Асаліна, кашталян завіхойскі, Крыстын з Астрова і два паны венгерскія павезлі гэтае рашэнне да Ягайлы ў Крэва. А ў гэты час венгерская каралева-ўдава Эльжбета Басньячка змяніла сваю думку і ў адказ на дамаганні аўстрыйскага князя Леапольда III згадзілася на шлюб Ядвігі з сынам Леапольда Вільгельмам.

Панядзелак 14 жніўня 1385 – напярэдадні Успення Найсвяцейшай Дзевы Марыі ў Крэўскі замак да вялікага князя літоўскага Ягайлы прыбывае польскае і венгерскае пасольства ў вышэй названым складзе са згодай на шлюб з Ядвігай і запросінамі на караля польскага. Заключана дэкларацыя, якую назвалі персанальнай Крэўскай уніяй – дзяржаўны

саюз паміж Вялікім княствам Літоўскім і Каралеўствам Польскім. Акт падпісалі з літоўскага боку князі Скіргайла, Лінгвен, Карыбут, Вітаўт, з польскага – члены пасольства. У выніку аб'яднання гаспадарствы займалі каля 800 тысяч квадратных кіламетраў, распасціраліся ад Шлёнска да Акі, ад Балтыкі да чарнаморскіх стэпаў. Крыжакі, каб перашкодзіць Ягайлу, праз два дні пасля падпісання Крэўскай уніі распачалі вайну супраць Княства. Яны ж абвінавачвалі атачэнне Ядвігі ў тым, што змусілі яе да бігаміі (жыць з двума мужамі), а таму не прызнавалі шлюб з Ягайлам. Іхнія намаганні прывялі да таго, што папа Урбан VI нават не прыслаў свайго віншавання ні з аказіі хрышчэння, ні з нагоды каранацыі Ягайлы. Аднак пазней папа змяніў свой погляд і пасля хрышчэння Літвы 17 красавіка 1388 года накіраваў Ягайлу пахвальную булу, у якой назваў яго “найдарожшым у Хрысце сваім сынам”.

11 студзеня, нядзеля, 1386 – у Ваўкавыску адбылася сустрэча польскіх паслоў з Ягайлам, які з братамі і баярамі накіроўваўся ў Кракаў. Пасольства перадало яму дэкларацыю, падтрыманую ўсімі панамі польскімі і шляхтай, і ад імя ўсяго польскага грамадства аб выбранні Ягайлы каралём польскім, а таксама аб згодзе аддаць яму за жонку Ядвігу і з запросінамі на з'езд шляхты ў Люблін, які меў адбыцца 2 лютага. Тут жа абмяркоўваліся варункі Княства і Кароны ў будучым саюзе. Пасля гэтага абоз Ягайлы на чале з Вітаўтам вырушыў у Кракаў. Па дарозе Ягайла выслаў у Мальбарк Дымітра з Гарая да вялікага магістра Тэўтонскага ордэна Конрада Цолнера, каб паведаміў пра намер Ягайлы змяніць веру і папрасіў магістра ад Ягайлавага імя быць хросным бацькам.

2 лютага 1386 – Ягайла прыбывае ў Люблін. Тут агульны элекцыйны з'езд польскай шляхты ўсімі галасамі прысутных выбірае Ягайлу каралём.

Польска-літоўская унія стала фактам. Дарэчы, пазней каралеўская дарога з Ваўкавыска праз Бярэсце ў Люблін стала важным купецкім шляхам у гандлі палякаў з вялікалітоўскімі землямі.

3 лютага 1386 – Ягайла публічна прысягнуў на вернасць Крэўскаму акту.

12 лютага, панядзелак, 1386 – Ягайла з братамі і дружынай прыбыў у Кракаў.

15 лютага 1386 – адбылася ўрачыстая цырымонія хрышчэння Ягайлы з братамі ў каталіцкую веру. Ягайла атрымаў новае імя -- Уладзіслаў, Вітаўт стаў Аляксандрам, гэтак імя ён атрымаў падчас другога хрышчэння ў праваслаўе пасля вяртання з Тэўтонскага ордэна. Карыгайла стаў Казімірам, Свідрыгайла – Баляславам. Вялікі магістр Ордэна Конрад Цолнер, запрошаны быць хросным бацькам Ягайлы, не з'явіўся. Гэта было палітычнае рашэнне. Бо акурат у той самы час, калі ішла каранцыя, крыжацкія войскі ўступілі на тэрыторыю Княства. Ордэн, падахвочаны Вільгельмам да супраціўлення, не мог адмовіцца ад намаганняў ахрысціць паганаў. Ролю хроснага ў Ягайлы выканаў Уладзіслаў Апольчык, у гонар якога, як сведчаць некаторыя гісторыкі, і было дадзена імя Ягайлу, адначасова яно злучала новаахрышчанага караля з пястаўскай традыцыяй, з Уладзіславам Лакеткам. Хроснай маці Ягайлы была Ядвіга з Пільчы – удава пасля ваяводы сандамірскага, маці будучай трэцяй Ягайлавай жонкі Эльжбеты з Пільчы, сястра Спытка з Мельштына. Некаторыя крэўныя Ягайлы не захацелі мяняць веру і засталіся праваслаўнымі.

20 лютага 1386 – вясельныя ўрачыстасці Ягайлы і Ядвігі ў Вавельскім замку.

14 сакавіка 1386 – урачыстая каранацыя Ягайлы. Ён стаў польскім каралём Уладзіславам II. Карону, вырабленую кракаўскімі майстрамі спецыяльна да гэтага дня (традыцыйныя рэгаліі

каралеўскай улады знаходзіліся ў Венгрыі, іх некалі вывез туды кароль венгерскі і польскі Людвік Анжуйскі), на галаву яму надзеў арцыбіскуп гнезненскі. Ядвіга таксама не пазбаўлялася сваёй кароны і заставалася каралём польскім, яна, як і Ягайла, мела свой ўласны двор і нават канцлера. Аднак карыстацца гэтым магла толькі пасля дасягнення фізічнай і псіхічнай сталасці, якая наступала праз пэўны час пасля шлюбу з Ягайлам.

Напачатку Ягайла паслугоўваўся сваёй вялікалітоўскай пячаткай з надпісам “Jagalo magnus dux Lithuanie”, што азначала Ягайла вялікі князь літоўскі, і толькі праз некалькі месяцаў яму вырабілі новую, якой ён мусіў пазначыць і ўсе раней падпісаныя дакументы. Поўная назва Ягайлавай пасады гучала наступным чынам: Уладзіслаў з Божае ласкі кароль польскі, а таксама гаспадар зямлі кракаўскай, сандамірскай, серадзкай, ленчыцкай, куяўскай, найвышэйшы князь Літвы, пан і дзедзіч Памор’я і Русі. Ягайла караляваў да 1434 года.

Люты 1386 – крыжакі напалі на Княства. Іх падтрымлівалі смаленскі князь Святаслаў, які стаў аблогай каля Мсціслаўля, і родны брат Ягайлы полацкі князь Андрэй, які выступіў супраць Крэўскай уніі. Аднак ён атрымаў паразу і ўцёк з Княства.

21 сакавіка 1387 – Ягайла сваім прывілеем надаў Вільні -- першаму з гарадоў Вялікага княства, магдэбургскае права, што азначала прызнанне права на самакіраванне. Затым былі Бярэсце (1390, паўторна ў 1408, горад вядомы з 1017, 1019 гадоў, узнік на зямлі дрыгавічоў), Гародня (1391, горад вядомы з 1127 года, узнік на зямлі дрыгавічоў), Драгічын (1429, 1498), Слуцк (1441, горад вядомы з 1097 года, узнік на зямлі дрыгавічоў), Высокае (1494), Полацк (1498, горад вядомы з 862 года, узнік на зямлі крывічоў), Менск (1499, горад вядомы з 1067 года, узнік на зямлі дрыгавічоў), Браслаў (1500, горад

вядомы з 1065 года), Ваўкавыск (1503, горад вядомы з 1252 года, узнік на зямлі дрыгавічоў), Новагародак (1511, горад згадваецца ў 1044, 1117, 1119, 1228, 1235 гадах, узнік на зямлі дрыгавічоў) і інш.

1387 – кароль польскі і вялікі князь літоўскі Ягайла выехаў у Літву “з апостальскай” місіяй, каб ахрысціць язычнікаў літоўцаў (аўкштайтаў), якія жылі на захад ад Жамойці – вышэй па цячэнні Нёмана і былі балтамоўнымі. Некаторыя гісторыкі сведчаць, што хрышчэнне адбывалася на рацэ Віліі, сам Ягайла браў у гэтым непасрэдным удзел. Людзей дзялілі на групы – жанчын і мужчын асобна, акраплялі святой вадой і кожнай групе замест ранейшых язычніцкіх імёнаў давалі адно новае імя для ўсіх і кожнага з прысутных – напрыклад, Станіслаў, Павел, Пятро і г.д. Простых людзей заахвочвалі тым, што кожнаму ахрышчанаму выдавалі белую суконную світку. Ягайла выступаў і перакладчыкам польскіх святароў, сведчаць, што ён сам пераклаў для літоўцаў малітву “Ойча наш”. Аднак гэткае паспешнасць не давала якасці. Таму язычніцтва на вялікалітоўскіх землях, і асабліва ў Жамойці, існавала яшчэ шмат стагоддзяў. У 1388 годзе за паспяховую хрысціянізацыю Літвы папа Урбан VI выказаў Ягайлу словы найвышэйшага прызнання і згадзіўся на стварэнне Віленскага біскупства. “Сярод усіх каралёў зямлі, -- пісаў папа, -- табе належыць першае месца ў пачуццях удзячнасці святой Рымскай царквы, нашай маці! Вітаем цябе, узлюблены сын, верны слуга, які за справы свае атрымаў вартую ўзнагароду, вянец зямной велічы і, вядома, з часам атрымае “вянец нябесны”. Суцяшай сябе, сыне, што, маючы загінуць з цэлым народам, як таемны скарб ты знойдзеш! Суцяшай сябе ў глыбіні твае душы, што гэткае вялікае слава ходзіць па ўсім свеце пра дзеі твае, і што ты, такі прыязны і мілы, знаходзішся ў бляску славы ў лоне маці-царквы!” Канчаткова папа Урбан VI прызнаў Літву каталіцкай

у бале ад 19 красавіка 1389 года. Крыжаносцы ж не прызнавалі хрышчэння.

17 лютага 1387 – на самым пачатку хрышчэння Літвы Ягайла выдаў прывілей аб заснаванні ў Вільні лацінскага біскупства (адміністрацыйная адзінка рымска-каталіцкай царквы) і 7 парафій. Папа рымскі зацвердзіў яго ў 1388 годзе. Першым біскупам у 1388 – 1398 гадах быў фрацішканін Андрэй Ястшэнбец (Анджэй Васіла герба Ястраб). Будаваліся касцёлы ў Медніках, Мейшаголе, Вількаміры, Неменчыне, Крэве, Гайнаве, Обальчы. Усё гэта паблізу і на саміх беларускіх землях.

Сярэдзіна мая 1389 – спроба Вітаўта захапіць Вільню. Ён быў незадаволены сваім надзелам – берасцейска-гарадзенскімі землямі, бо не атрымаў бацькоўскіх Трокаў, якія аддаў Скіргайлу. Але задуму выкрылі, Вітаўт пачаў рыхтаваць пераход да крыжакоў і паслаў закладнікаў, сярод якіх быў князь Іван Альгімонтавіч Гальшанскі з жонкай. Імі сталі таксама брат Жыгімонт з сынам Міхаілам, сястра Рымгайла і больш за сто баяраў, якіх утрымлівалі пад аховай у розных замках. Вялікі магістр прыслаў у Гародню сваіх прадстаўнікоў. На пачатку 1390 года Вітаўт перайшоў да крыжакоў, 19 студзеня падпісаў дамову, дзе прызнаў верхавенства Ордэна. Свой подпіс паставіў і Іван Гальшанскі. У Гародні застаўся крыжацкі гарнізон на чале з Марквардам Зальцбахам, які да гэтага ў якасці ганаровага госця жыў пры двары Вітаўта (хоць на самай справе комтур Зальцбах быў палонным).

3 дапамогай Ордэна Вітаўт спрабаваў вярнуць уладу, абяцаючы за гэта Гародню і Жмудзь. Але Ягайла вырашыў апырэдзіць Вітаўта і вырашыў на землі Княства, пачаў займаць ягоныя гарады і замкі, каб не дасталіся тэўтонцам.

1390-1392 – унутраная вайна ў Княстве ператварылася ў вайну паміж Каронай і Тэўтонскім ордэнам за Княства. Ягайла вырушыў на вялікалітоўскія землі. 16 красавіка 1390 года здабыў Гародню і іншыя гарады, што належалі Вітаўту. У маі стаў каля Вільні. У канцы лета значныя сілы крыжакоў разам з Вітаўтам, які зноў уцёк да іх, рушылі на вялікалітоўскія землі. Разам з імі былі 300 англічан на чале з графам Дэрбі – будучым каралём Англіі Генрыхам IV. 11 верасня пачалася аблога Вільні, якая доўжылася пяць тыдняў. Абарону драўлянага Кривога замка вёў адзін з сыноў вялікага князя літоўскага Альгерда мсціслаўскі князь Карыгайла. Тут ён загінуў, а галаву яго на жэрдцы крыжакі насілі каля каменных сцен Верхняга і Ніжняга замкаў, каб выклікаць страх у абаронцаў. Замкі аднак не паддаліся. Вітаўт адступіў. Восенню 1391 года крыжацкія войскі на чале з вялікім магістрам Конрадам Валенродам беспаспяхова спрабуюць захапіць Новагародскі замак. Вітаўт вярнуў назад Гародню і на пачатку 1392 года паглыбляўся далей. Ягайлу з улікам унутраных праблем давялося шукаць паразумення з Вітаўтам.

1391 – каралева польская Ядвіга, жонка Ягайлы, карыстаючыся сваімі добрымі зносінамі з крыжакамі, вяла з імі пастаянныя размовы, двойчы звярталася да вялікага магістра Конрада Валенрода з прапановай спыніць напады на вялікалітоўскія землі. Аднак выніку гэта не дало.

1391 – загінуў апошні крэўскі князь Вігунд. Крэва набывае статус староства.

4 жніўня 1392 – Востраўскае пагадненне (заклучана ў Востраве каля Ліды) паміж Вітаўтам і Ягайлам аб падзеле ўлады і гарантаванні самастойнасці Княства ў саюзе з Каронай. Удзельнічалі ў з'ездзе Ягайла з Ядвігай, якія спецыяльна прыехалі сюды, і Вітаўт з Ганнай. Ягайла

прызнаў асобнасць Вялікага княства Літоўскага пад уладай Вітаўта і надаў яму пажыццёвы тытул вялікага князя (*magnus dux*), а сабе пакінуў тытул вышэйшага князя (*supremus dux*). Вітаўт з Ганнай прысягнуў на вернасць Кароне і самой каралеве Ядвізе. Гэта спыніла іхнія міжусобныя сутычкі. З Ліды ўсе разам – Ягайла з Ядвігай, Вітаўт з Ганнай паехалі ў Вільню, дзе ў верасні біскуп Андрэй ў кафедральным праваслаўным саборы ўтанараваў Вітаўта вялікакняскай мітрай. Вітаўт атрымаў не толькі бацькава Трокскае княства, а і ўладу ва ўсім Вялікім княстве Літоўскім. Ягайла адхіліў Скіргайлу, аддаўшы яму Паўднёвую Русь, Кіеўскае княства. З гэтага часу Вітаўт пачынае ўмацоўваць сваю ўладу ў Княстве, пашыраць яго землі, меркаваць аб лёсе рускіх зямель і ўплыве на татарскія падзеі. Княства пачынае свой паскораны шлях у Еўропу. Аднак гэта выклікала насцярожанасць кракаўскіх паноў, якія не хацелі аддалення Княства ад Польшчы і дабіваліся яго інкарпарацыі ў склад Кароны.

1396 – каралева польская Ядвіга, жонка Ягайлы, накіравала вялікаму князю літоўскаму Вітаўту пасланне, у якім пажадала, каб Вялікае княства Літоўскае плаціла ёй штогадовую даніну. Удзельнікі Віленскага з’езда абурана адказалі: “Мы не падданыя Польшчы... Мы заўсёды былі вольнымі, нашыя продкі ніколі не плацілі палякам даніны, не будзем і мы плаціць ім, застаёмся пры нашай ранейшай вольнасці”.

17 ліпеня, пятніца, 1399 – памерла 25-гадовая жонка Ягайлы каралева польская Ядвіга.

29 студзеня, нядзеля, 1402 – вяселле Ягайлы з Ганнай Цылейскай.

Снежань 1408 – на Каляды ў Новагародку сустрэліся Вітаўт і Ягайла, дзе распрацавалі план вайны з крыжакамі.

21 сакавіка 1416 – смерць другой жонкі Ягайлы Ганны Цылейскай.

Пачатак мая 1417 – шлюб Ягайлы з трэцяй жонкай -- Эльжбетай Пілецкай (з Пільчы) альбо Граноўскай.

12 мая 1420 – смерць трэцяй Ягайлавай жонкі Эльжбеты Пілецкай, якая не пакінула пасля сябе сумесных з каралём дзяцей.

24 лютага 1422 – у Навагародку ў касцёле адбылося ўрачыстае вянчанне караля польскага і найвышэйшага князя літоўскага Ягайлы, якому было 70 гадоў, з 17-гадовай князеўнай Соф’яй Гальшанскай і яе хрышчэнне па лацінскаму абраду. Імя свайго не змяніла. Пасля гэтага Ягайла з жонкай паехаў у Ліду, дзе адбылося спатканне з папскім легатам Зянонам, які павінен быў дапамагчы развязаць справу з крыжакамі.

5 сакавіка 1424 – каранацыя Соф’і Гальшанскай на каралеву польскую ў Вавельскай катэдры.

31 кастрычніка 1424 – у Соф’і і Ягайлы нарадзіўся першынец -- сын Уладзіслаў, які стаў пасля каралём польскім і венгерскім.

16 мая 1426 -- у Соф’і і Ягайлы нарадзіўся другі сын, якога 2 чэрвеня ахрысцілі на Казіміра.

2 сакавіка 1427 – памёр другі Ягайлаў сын Казімір, які не пражыў і года.

1427 – у каралеўскім замку на Вавелі разгарэўся шумны скандал. Каралеву Соф’ю абвінавацілі ў здрадзе мужу і паставілі пад сумненне праўдзівасць яе сына Уладзіслава і маючага быць трэцяга сына. Некаторыя сведчаць, што зрабіў гэта на з’ездзе ў Гародлі Вітаўт. Іншыя кажуць пра іншых асобаў, пра ўдзел у гэтым Люксембургаў і Габсбургаў. Так ці інакш, а пагалоска выйшла далёка за межы Кароны і Княства. Ягайла паверыў і пачаў пошукі вінаватых. Дзве дваровыя служанкі каралевы

Кацярына і Эльжбета Шчукоўскія назвалі сямёра рыцараў, якія нібыта мелі інтымныя адносіны з Соф'яй. Сярод іх былі Пётр з Курава, Генрык (Гінча) з Рогава, Ваўжынец Зарэмба і Ян Краска. Кароль загадаў арыштаваць вінаватых. Некаторыя ўцяклі – Ян з Канецполя, браты Пётр і Дабяслаў са Шчакаціна. Гінча ўсім паўтараў адну фразу: “Каралева не здраджвала каралю...” На судзе, які напрыканцы лістапада загадаў правесці Ягайла, Соф'я разам з сямю матронамі і адной паннай з двара мусіла прынесці ачышчальную прысягу вернасці каралю. Рыцараў апраўдалі.

30 лістапада 1427 – нарадзіўся трэці сын Соф'і і Ягайлы, ахрышчаны на Казіміра Андрэя – у гонар ягонага дзеда Андрэя Гальшанскага. Пазней стаў вялікім князем літоўскім і каралём польскім.

27 кастрычніка 1430 -- смерць вялікага князя літоўскага 80-гадовага Вітаўта Вялікага. Цела яго ўрачыста перанесена з Трокаў і 7 лістапада пахавана ў віленскай катэдры святога Станіслава поруч з жонкай Ганнай. Скончыў свой зямны шлях трэці пасля Гедыміна і Альгерда магутны аб'яднаўца і ўзвышэнец вялікакняскіх зямель. Летапісцы засведчылі розныя прыродныя прадвызначэнні, выкліканыя смерцю Вітаўта. У Смаленску, напрыклад, тым годам аб'явіўся голы, зусім без поўсці, воўк і паеў шмат людю. Трокскае возера на сем дзён пакрылася барвовай крывёю.

1431–1433 – каралева Соф'я з падтрымкі Ягайлы збудавала ля кафедральнага касцёла ў Вавелі капліцу Святой Тройцы, якая стала пазней месцам яе вечнага спачыну. Капліца была аздоблена рускімі (візантыйскімі) фрэскамі і абразамі. Гэткія ж аздобы ўжо меліся ў катэдры ў Гнезне, у касцёлах на Лысай Гары і ў Любліне, у каралеўскай спальні ў Вавелі, у касцёлах сандамірскім і вісліцкім. Для капліцы Соф'я спецыяльна заказала алебастравыя пліты з

рэлігійнымі сюжэтамі ў візантыйскім стылі. Капліца захавана і да гэтага часу, толькі вось цела самой Соф'і ў гэтай капліцы няма.

1433 – Свідрыгайла захапіў і спаліў Крэва. У гэты час ён вёў барацьбу за вялікакняскі пасад.

1 чэрвеня 1434 – у Гарадку ля Львова на 82-м годзе жыцця памёр кароль польскі і найвышэйшы (вярхоўны) князь літоўскі Ягайла. Перад смерцю прасіў, каб на караля абралі старэйшага сына Уладзіслава, а апеку над абодвума сынамі даручаў Збігневу Алясьніцкаму. 48 гадоў знаходзіўся Ягайла на ўладных пасадах у Княстве і Кароне.

Цела яго, змешчанае ў драўляную труну, аблітую смалой і пазначаную каралеўскімі гербамі, павезлі ў Кракаў. Па дарозе адбываліся жалобныя набажэнствы, паніхіды, на якія сцякаўся люд просты і панскі. Чуўся плач, гучалі словы жалю, павагі і шанавання. Пахавалі караля ў вавельскім кафедральным касцёле святога Станіслава ў Кракаве, а сэрца паклалі ў францысканскім касцёле Гарадка, які назвалі Ягелонскім.

21 верасня 1461 – ва ўзросце 56 гадоў памерла Соф'я Гальшанская, жонка караля польскага Ягайлы і маці каралёў Уладзіслава і Казіміра. Яе пахавалі ў ёй жа збудаванай на праваслаўны манер капліцы кафедральнага касцёла ў Кракаве, ля заходняй сцяны, што было характэрна для праваслаўных.

1507 – у Крэве пабываў кароль польскі і вялікі князь літоўскі Жыгімонт I Стары.

1519 – замак у Крэве захапіла маскоўскае войска.

7 красавіка 1559 – Крэва атрымала магдэбургскае права.

30 красавіка 1564 – князь, ваявода, баярын Андрэй Курбскі (1528 – 1583) уцёк з Юр'ева (Дэрт, Тарту) ад рускага цара Івана Грознага ў Вялікае

княства Літоўскае, жыў у падараваным яму каралём польскім і вялікім князем літоўскім Жыгімонтам II Аўгустам Крэўскім замку. Курбскі быў самым знакамітым маскоўскім перабежчыкам і адным з самых актыўных праціўнікаў Івана Грознага. І хоць ён на баку рускага войска атрымліваў у Лівонскай вайне перамогі ў Прыбалтыцы, цар адхіліў яго ад камандавання і прызначыў ваяводам у адваяваны ў лівонцаў Юр'еў (Дэрт). Будучы на тэрыторыі Вялікага княства Літоўскага, А. Курбскі стаяў на чале атрадаў у складзе польска-літоўскай арміі, якія рабілі паходы на Вялікія Лукі і Полацк. Толькі хвароба перашкодзіла яму далучыцца да караля польскага Стэфана Баторыя, які ў 1581 годзе стаяў аблогай ля Пскова. Ягонай жонкай была прадстаўніца роду Гальшанскіх дачка Юрыя Іванавіча, ваяводы кіеўскага ў 1508 – 1510, сястра апошняга гальшанскага князя Сямёна Юр'евіча Дубровіцкага Марыя.

1566–1795 – Крэва знаходзіцца ў складзе Ашмянскага павета Віленскага ваяводства.

1 ліпеня 1569 – падпісаны міжнародна-прававы акт аб аб'яднанні Польскага каралеўства (Кароны) і Вялікага княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага ў адну федэратыўную дзяржаву – дзяржаву “двух народаў” Рэч Паспалітую. Акт гэты атрымаў назву Люблінская унія. Прыняты пасля працяглых спрэчак, дэбатаў, сварак, узаемных абвінавачанняў, моцнага супраціўлення вялікалітоўскай дэлегацыі. Агульны сойм у Любліне быў скліканы каралём польскім і вялікім князем літоўскім Жыгімонтам II Аўгустам яшчэ 10 студзеня. У склад вялікалітоўскай дэлегацыі ўваходзілі: канцлер, віленскі ваявода пратэстант Мікалай Радзівіл Руды, падканцлер Астафій Валовіч, жамойцкі стараста Ян Хадкевіч, падскарбі Мікалай Нарушэвіч, праваслаўны князь Канстанцін Канстанцінавіч

Астрожскі і іншыя. Усяго з абодвух бакоў удзельнічала каля 160 чалавек. Сойм праходзіў спачатку ў студзені – сакавіку, пасля ў чэрвені. Частка літоўцаў, якія не згаджаліся з уніяй, пакінулі Люблін (1 сакавіка). Жыгімонт II Аўгуст у адказ скарыстоўвае “сілавы” прыём – ён далучае да Кароны Падляшша (5 сакавіка), Валынь (27 мая), Падолле (1 сакавіка), а калі і гэта не дапамагае, -- Кіеўскае ваяводства (6 чэрвеня). Адзін Мазырскі павет не даў сваёй згоды і далучыўся да Менскага ваяводства. Пасля гэтага тэрыторыя Вялікага княства Літоўскага значна паменшылася, яна займала практычна этнічныя беларускія і літоўскія землі.

10 мая па прапанове Жыгімонта II Аўгуста ў Княстве прайшлі соймікі, на якіх была атрымана згода шляхты на падпісанне уніі. Урэшце 1 ліпеня рашэнне было прынята, акт падпісаны каралём 4 ліпеня. З гэтага часу з’явілася афіцыйная назва: Рэч Паспалітая абодвух народаў -- Rzeczpospolita Obojga Narodow, на чале якой стаяў выбарны кароль і вялікі князь літоўскі ў адной асобе. Ягоная пасада насіла назву: Кароль Польскі і вялікі князь Літоўскі, Рускі, Прускі, Мазавецкі, Жамойцкі, Кіеўскі, Валынскі, Падляшскі і Ліфляндскі. Дынастыя Ягелонаў спынілася. 11 жніўня кароль выдаў акт, які вызначаў склад сената аб’яднанай дзяржавы. На пажыццёвае гаспадаранне караля выбірала шляхта абодвух народаў, ствараўся агульны двухпалатны вальны сойм. Ён склаўся з Сената (сенатары выбіраліся пажыццёва) і Пасольскай Ізбы (паслоў выбірала шляхта па два чалавекі ад кожнага павета, сваіх прадстаўнікоў мелі і абедзьве сталіцы – Вільня і Кракаў).

Каралеўства Польскае і Княства Літоўскае захоўвалі суверэнiтэт, асобную адміністрацыю, войска, фінансы, прававую сістэму, законы, суд, мытную сістэму, эмiсію грошай. Захоўвалася і назва -

- Вялікае княства Літоўскае. Кожная дзяржава мела сваю дзяржаўную мову: Польшча – польскую і лацінскую, Княства – беларускую. Аднак у 1697 годзе сойм Рэчы Паспалітай выдаў закон аб забароне ўжывання ў афіцыйных дакументах беларускай мовы, карыстацца можна было толькі польскай альбо лацінскай мовамі. ВКЛ захоўвала таксама герб Пагоня, дзяржаўную пячатку. Вышэйшым органам аб'яднанай дзяржавы стаў агульны сойм, які прымаў законы асобна для Княства і Польскага каралеўства. З сярэдзіны XV стагоддзя кожны трэці сойм склікаўся ў Гародні.

Быў прыняты акт (3 жніўня) аб аб'яднанні герцагства Прусіі і Брандэнбурга. Сенатары і паслы Прусіі былі далучаны да польскага сойму, што азначала інкарпарацыю Прусіі ў Рэч Паспалітую.

У аб'яднаным гаспадарстве пражывала каля 5,6 мільёна сялян, каля 1,6 мільёна гараджан, каля 800 тысяч шляхты і каля 40 тысяч духоўных асобаў.

Аднак лёс аказаўся не надта спрыяльным да федэратыўнай дзяржавы. Тройчы адбываліся падзелы яе тэрыторыі, пакуль урэшце яна зусім не знікла.

Расія, Аўстрыя і Прусія 5 жніўня 1772 года падпісалі канвенцыю аб першым падзеле Рэчы Паспалітай. Да Аўстрыі адышлі Заходняя Украіна і Львоў, паўднёвая частка Кракаўскага ваяводства без Кракава і Сандамірскае ваяводства. У Прусіі аказаліся Вармія, Памор'е, Куявы, Хэлмінскае ваяводства (акрамя Торуні), Заходняе Памор'е (акрамя Гданьска). Расія заняла паўночна-ўсходнія землі Вялікага княства Літоўскага да Дзвіны, Друці і Дняпра.

23 студзеня 1793 года адбыўся другі падзел Рэчы Паспалітай паміж Расіяй і Прусіяй. Прусія захапіла частку Мазовіі, Кракаўскага ваяводства, ледзь не ўсю Вялікую Польшчу, Гданьск, Торунь. Расія

анексіравала “на вечныя часы”, як прымусілі прызнаць гэта апошняга караля польскага і вялікага князя літоўскага Станіслава Аўгуста Панятоўскага, Правабярэжную Украіну, часткі Полацкага, Віцебскага, Менскага ваяводстваў, якія яшчэ заставаліся, частку Новагародскага, Берасцейскага і Віленскага ваяводстваў з гарадамі Менск, Барысаў, Слуцк, Нясвіж, Тураў, Пінск.

Трэці і апошні падзел адбыўся ў 1795 годзе паміж Аўстрыяй, Расіяй і Прусіяй пасля паразы паўстання 1794 года пад кіраўніцтвам Тадэвуша Касцюшкі. Кароль польскі і вялікі князь літоўскі Станіслаў Аўгуст Панятоўскі, які жывуў у Гародні, быў змушаны 25 лістапада 1795 года падпісаць акт адрачэння ад кароны на карысць расійскай імператрыцы Кацярыны II, пасля чаго Рэч Паспалітая, у тым ліку Вялікае княства Літоўскае, перасталі існаваць. Да Прусіі адышлі большая частка Мазавецкага ваяводства з Варшавай, часткі Падляшскага, Гарадзенскага, Трокскага ваяводстваў і Жамойці. Аўстрыя атрымала Кракаўскае, Сандамірскае, Люблінскае, частку Мазавецкага, Берасцейскага і Падляшскага ваяводстваў. У Расіі апынуліся Вальнскае, Новагародскае, Віленскае, частка Берасцейскага, Гарадзенскага, Трокскага ваяводстваў і частка Жамойці з гарадамі Бярэсце, Новагародок, Гародня, Вільня, Коўна. Новыя тэрыторыі, што атрымала Расія, склалі Віленскую і Слоніmsкую губерні. Крэва таксама апынулася ў складзе Расійскай імперыі.

555-гадовая гісторыя Вялікага княства Літоўскага як самастойнай дзяржавы закончылася.

1654 – 1667 -- руска-польская вайна.

1655 – 1660 -- Паўночная вайна, якую назвалі сапраўдным шведскім патапам найперш на землі Рэчы Паспалітай. Пра гэта і раман Генрыка Сянкевіча “Патоп”.

1679 – кароль польскі і вялікі князь літоўскі Ян III Сабескі пацвярджае крэўскім мяшчанам прывілеі. У гэты час адбылася змена ва ўладзе – войта, якога раней прызначалі, сталі выбіраць.

1700 – 1721 -- Паўночная вайна. У красавіку 1702 года шведскія войскі захапілі Вільню і Гародню (горад вызвалены рускімі войскамі ў верасні 1705 года). У першай палове 1706 года захопнікі спалілі Мір і Карэлічы, захапілі Нясвіж, Ляхавічы, разрабавалі Клецк, Новагародак, Слонім і іншыя гарады. У лютым 1708 года Смаргонь стала галоўнай гаспадай шведскага караля Карла XII. Сюды да яго прыязджаў польскі кароль Станіслаў Ляшчынскі. Гэтая Паўночная вайна прынясла вялікае гора беларускім землям. З 2,2 мільёна да 1,5 мільёна скарацілася колькасць жыхароў. Трагічны лёс прывёў да таго, што загінуў кожны трэці жыхар беларускай зямлі.

25 лютага 1795 – кароль польскі і вялікі князь літоўскі Станіслаў Аўгуст Панятоўскі пацвярджае мяшчанам Крэва прывілеі на самакіраванне.

З 1795 да 1920 -- Крэва знаходзіцца ў Ашмянскім павеце Віленскай губерні ў складзе Расіі.

ВЯЛІКІЯ КНЯЗІ ЛІТОЎСКІЯ

Называліся яшчэ гаспадарамі, гэта быў самы высокі княскі тытул у Вялікім княстве Літоўскім. Выбіралі князя феадалы, часцей некага з блізкіх, родных ці сыноў папярэдняга гаспадара. На пасад узводзілі ў Вільні, у кафедральным саборы. Пасля Крэўскай уніі 1385 года большасць вялікіх князёў насілі тытул і караля польскага, а пасля Люблінскай уніі 1569 года кароль польскі абавязкова адначасова з'яўляўся і вялікім князем літоўскім, узначальваў дзяржаву двух народаў Рэч Паспалітую. З канца XVIII

стагоддзя, пасля ліквідацыі Княства ў выніку падзелаў Рэчы Паспалітай, да 1917 года тытулам вялікага князя літоўскага карысталіся расійскія імператары. Існуе меркаванне, што тытул вялікага князя “*magnus dux*” пастаянна пачаў ужывацца толькі падчас гаспадарання Вітаўта Вялікага, а да гэтага кіраўнікі ВКЛ у дакументах іншых дзяржаў і ў сваіх асабістых называліся каралямі, князямі, герцагамі.

Міндоўг (сярэдзіна 1230-х -- 1263, кароль літоўскі з 6 ліпеня 1253, каранаваны ў Новагародку).

Транята (1263 – 1264).

Войшалк (1264 – 1266).

Шварн (1267 – каля 1270).

Трайдзен (каля 1270 – каля 1282).

Даўмонт (1280-ыя).

Будзівід (1280 – 1290-ыя).

Будзікід (Пукавер) -- (1280 – 1290-ыя).

Віцень (1295 – 1316).

Гедымін (1316 – 1341).

Яўнут (1341 – 1345)

Альгерд (1345 – 1377).

Ягайла (1377 – 1381, 1382 – 1392, у 1386 – 1434 найвышэйшы (вярхоўны) князь літоўскі, кароль польскі Уладзіслаў II у 1386 -- 1434).

Кейстут (1381 – 1382, у 1345 – 1377 падзяляў уладу з Альгердам).

Вітаўт Вялікі (1392 – 1430).

Свідрыгайла (1430 – 1432).

Жыгімонт Кейстутавіч (1432 – 1440).

Казімір Ягайлавіч (1440 – 1492 і кароль польскі Казімір IV Ягелончык у 1447 -- 1492).

Аляксандр Ягайлавіч (1492 – 1506 і кароль польскі ў 1501 -- 1506).

Жыгімонт Стары (1506 – 1548 і кароль польскі Жыгімонт I Стары).

Жыгімонт Аўгуст (1548 – 1572, інтранізаваны ў 1529, і кароль польскі Жыгімонт II Аўгуст).

Генрых Валуа (1573 --1574 і кароль польскі Генрых Валезы, кароль Францыі ў 1574 -- 1589).

Ганна Ягелонка (1575 – 1576 і каралева польская).

Стэфан Баторы (1576 – 1586 і кароль польскі).

Жыгімонт Ваза (1587 – 1632 і кароль польскі Жыгімонт III Ваза).

Уладзіслаў Ваза (1632 – 1648 і кароль польскі Уладзіслаў IV Ваза).

Ян Казімір (1648 – 1668 і кароль польскі Ян II Казімір).

Міхал Вішнявецкі (1669 – 1673 і кароль польскі).

Ян Сабескі (1674 – 1696 і кароль польскі Ян III Сабескі).

Аўгуст Моцны (1697 – 1704, 1709 – 1733 і кароль польскі Аўгуст II Моцны).

Станіслаў Ляшчынскі (1704 – 1709, 1733 – 1736 і кароль польскі).

Аўгуст III (1733 – 1763 і кароль польскі).

Станіслаў Аўгуст Панятоўскі (1764 – 1795 і кароль польскі).

КНЯЗІ І КАРАЛІ ПЛЬСЬКІЯ

Кароль – тытул манарха, лічыцца, што паходзіць ад лацінскага імя Карла Вялікага. З XIV стагоддзя караля польскага выбіралі на сойме, у тым ліку і ў Рэчы Паспалітай, калі кароль польскі адначасова з'яўляўся і вялікім князем літоўскім. Каранацыю каралёў праводзілі спачатку ў Гнезне (з 1025 года), затым у Кракаве (з 1320 года) і Варшаве (1705, 1764).

Мешка I (каля 960 – 992). Пахаваны ў Пазнаньскай катэдры.

Баляслаў Храбры (992 – 1025). Каранаваны 18 красавіка 1025 года ў Гнезне. Пахаваны ў Пазнаньскай катэдры.

Мешка II (1025 – 1034). Каранаваны 25 снежня 1025 года ў Гнезне. Пахаваны ў Пазнаньскай катэдры.

Казімір I Аднавіцель (1034 – 1058). Пахаваны ў Пазнаньскай катэдры.

Баляслаў II Смелы (1058 – 1079). Каранаваны 25 снежня 1076 года ў Гнезне.

Уладзіслаў I Герман (1079 – 1102). Пахаваны ў катэдры Плоцка.

Баляслаў III Крывавусты (1102 – 1138). Пахаваны ў катэдры Плоцка.

Уладзіслаў II Выгнанец (1138 – 1146).

Баляслаў IV Кучаравы (1146– 1173). Пахаваны ў Вавельскай катэдры ў Кракаве.

Мешка III Стары (1173 – 1177, 1191, 1195, 1199 – 1202). Пахаваны ў Калішы.

Казімір II Справядлівы (1177 – 1194). Пахаваны ў Вавельскай катэдры ў Кракаве.

Лешак Белы (1194 – 1199, 1202 – 1227). Пахаваны ў Вавельскай катэдры ў Кракаве.

Уладзіслаў Танканогі (1202, 1227 -- 1228 – 1230).

Генрык I Барадаты (1228 – 1229, 1232 – 1238). Пахаваны ў Трэбніцы.

Конрад Мазавецкі (1229 – 1232, 1241 – 1243). Пахаваны ў катэдры Плоцка.

Генрык II Набожны (1238 – 1241).

Баляслаў V Сарамлівы (1243 – 1279). Пахаваны ў Кракаве ў кляштары айцоў Францысканаў.

Лешак Чорны (1279 – 1288). Пахаваны ў Кракаве ў базыліцы айцоў Дамініканаў.

Генрык IV (1288 – 1290).

Перамысл II (1290 – 1291, 1295 – 1296). Каранаваны з жонкай Малгажатай 26 чэрвеня 1295 года ў Гнезне. Пахаваны ў Пазнаньскай катэдры.

Вацлаў II (1291 – 1305). Каранаваны ў жніўні 1300 года ў Гнезне. Пахаваны ў кляштары Збраслава.

Вацлаў III (1305 – 1306).

Уладзіслаў Лакетка (1306 – 1333). Каранаваны з жонкай Ядвігай 20 студзеня 1320 года ў Кракаве. Пахаваны ў Вавельскай катэдры ў Кракаве.

Казімір III Вялікі (1333 – 1370). Каранаваны з жонкай Альдонай (Ганнай) 25 красавіка 1333 года ў Кракаве. Пахаваны ў Вавельскай катэдры ў Кракаве.

Людвік (Анжуйскі) Венгерскі (1370 – 1382). Каранаваны 10 лістапада 1370 года ў Кракаве. Пахаваны ў Секешфехервары, Венгрыя.

Ядвіга Анжуйская (1384 – 1399). Каранавана 15 кастрычніка 1384 года ў Кракаве. Пахавана ў Вавельскай катэдры ў Кракаве.

Уладзіслаў II Ягайла (1386 – 1434). Каранаваны 4 сакавіка 1386 года ў Кракаве, вялікі князь літоўскі ў 1377 – 1381, 1382 – 1392, з 1387 – найвышэйшы (вярхоўны) князь літоўскі Ягайла. Пахаваны ў Вавельскай катэдры ў Кракаве.

Уладзіслаў III Варненчык (1434 – 1444, каранаваны 25 ліпеня 1434 года ў Кракаве, у 1440 – 1444 і кароль Венгрыі Ласла I). Месца пахавання невядома.

1444 – 1447 – час бескаралеўства.

Казімір IV Ягелончык (1447 – 1492, каранаваны 25 чэрвеня 1447 года ў Кракаве, вялікі князь літоўскі Казімір у 1440 – 1492). Пахаваны ў Вавельскай катэдры ў Кракаве.

Ян I Ольбрахт (1492 – 1501). Каранаваны 23 верасня 1492 года ў Кракаве. Пахаваны ў Вавельскай катэдры ў Кракаве.

Аляксандр Ягелончык (1501 – 1506, каранаваны 12 снежня 1501 года ў Кракаве, вялікі князь літоўскі ў 1492 -- 1506, найвышэйшы князь літоўскі з 1501). Пахаваны ў Вільні.

Жыгімонт I Стары (1506 – 1548, каранаваны 24 студзеня 1507 года ў Кракаве, вялікі князь літоўскі Жыгімонт Стары). Пахаваны ў капліцы Жыгімонтаў у Вавельскай катэдры ў Кракаве.

Жыгімонт II Аўгуст (1548 – 1572, каранаваны 20 лютага 1530 года ў Кракаве, вялікі князь літоўскі Жыгімонт Аўгуст. На ім закончылася Ягелонская дынастыя. Каралёў пачалі выбіраць. З 1569 года каралі польскія адначасова з'яўляліся і вялікімі князямі літоўскімі). Пахаваны ў капліцы Жыгімонтаў у Вавельскай катэдры ў Кракаве.

1572 – 1573 – час бескаралеўства.

Генрык Валезы (1573 – 1574, каранаваны 21 лютага 1574 года ў Кракаве, вялікі князь літоўскі Генрых Валуа, з 1574 – кароль Францыі). Пахаваны ў Францыі.

Ганна Ягелонка (1575 – 1576, каранавана 1 мая 1576 года ў Кракаве, вялікая княгіня літоўская). Пахавана ў Вавельскай катэдры ў Кракаве.

Стэфан Баторы (1576 – 1586, каранаваны 1 мая 1576 года ў Кракаве). Пахаваны ў Вавельскай катэдры ў Кракаве.

Жыгімонт III Ваза (1587 – 1632, каранаваны 27 снежня 1587 года ў Кракаве, у 1592 – 1599 кароль Швецыі). Пахаваны ў Вавельскай катэдры ў Кракаве.

Уладзіслаў IV Ваза (1632 – 1648, каранаваны 6 лютага 1633 года ў Кракаве). Пахаваны ў Вавельскай катэдры ў Кракаве.

Ян II Казімір Ваза (1648 – 1668, каранаваны 17 студзеня 1649 года ў Кракаве). Пахаваны ў Вавельскай катэдры ў Кракаве.

Міхал Карыбут Вішнявецкі (1669 – 1673, каранаваны 29 верасня 1669 года ў Кракаве). Пахаваны ў Вавельскай катэдры ў Кракаве.

Ян III Сабескі (1674 – 1696, каранаваны з жонкай Марыяй Казімірай 2 лютага 1676 года ў Кракаве). Пахаваны ў Вавельскай катэдры ў Кракаве.

Аўгуст II Моцны (1697 – 1706 і 1709 – 1733, каранаваны 15 верасня 1697 года ў Кракаве). Пахаваны ў Вавельскай катэдры ў Кракаве.

Станіслаў Ляшчынскі (1704 – 1709 і 1733 – 1736, каранаваны з жонкай Кацярынай з Апалінскіх 4 кастрычніка 1705 года ў Варшаве). Пахаваны ў Нанцы, Францыя.

Аўгуст III Саксонскі (1733 – 1763, каранаваны з жонкай Марыяй Юзэфай 17 студзеня 1734 года ў Кракаве, курфюрст Саксонскі Фрыдрых-Аўгуст II). Пахаваны ў касцёле Дрэзна.

Станіслаў Аўгуст Панятоўскі (1764 – 1795, каранаваны 25 лістапада 1764 года ў Варшаве, апошні польскі кароль, які змушаны быў адмовіцца ад пасады 23 лютага 1795 года ў Гародні. Спачатку пахаваны ў Санкт-Пецярбургу ў касцёле святой Кацярыны, затым у касцёле вёскі Воўчын Камянецкага раёна Брэсцкай вобласці і, нарэшце, у базыліцы святога Яна ў Варшаве.

З м е с т

Частка I

За замкавымі мурамі

Буслы над Крэвам
Замкі запачаткоўвалі гарады
Замкавая моц
Стваральныя памкненні Альгерда
Крэўскія волаты-будаўнікі
Магутнасць замкаў – клопат дзяржаўны
Зваяванне замкаў
Прывіды на замкавых сценах
Загадка Кейстута
Крэўскія насельнікі
Варожы “патоп”
Крэва на еўрапейскіх картах
Ягайла: з Крэва – у Вавель
Хрышчэнне Літвы
Тры таінствы Ягайлы
Чатыры Ягайлавы жонкі
Пад знакам Крэўскай уніі
Развітваемся, каб вярнуцца

Частка II

Гістарычная хроніка

Гарады, краіны
Ягелонская дынастыя і яе атачэнне
Шлюбныя повязі
Жыццяпіс
Хроніка падзей
Вялікія князі літоўскія
Князі і каралі польскія

Літаратурна-мастацкае выданне
Бутэвіч Анатоль Іванавіч

Раскіданае гняздо крывіцкай славы
Незвычайная вандроўка па Крэўскіх мурах

Рэдактар Э.В.Карбановіч
Мастацкі рэдактар В.А.Жахавец
Тэхнічны рэдактар Т.В.Лецеён
Карэктар Т.М.Бутэвіч
Камп'ютэрная вёрстка В.А.Тоўстая

Падпісана ў друк 04.12.2008. Фармат 84x108
1\32. Папера афсетная №1. Гарнітура ТаймсЕТ. Ум.
друк. арк. 6,72 + 0,84 укл. Ум. фарб. Адб. 10,5. Ул.-
выд. арк. 6,7. Тыраж 500 экз.

© Інтэрнэт-версія: Камунікат.org, 2010 год
© PDF: Камунікат.org, 2010 год